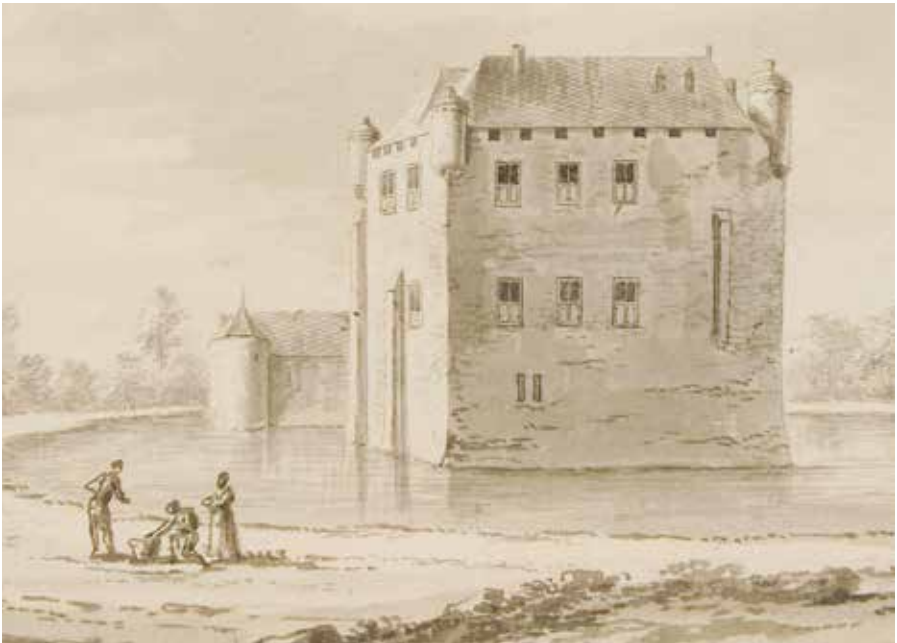

Route langs de kastelen en voormalige kastelen in West Betuwe

STICHTING KUNST & CULTUUR WEST BETUWE

SKCWB

info@skcwb.nl

www.skcwb.nl

INHOUD

Woord vooraf	3	26. VARIK - Kasteel Vauderich	89
Inleiding	5	27. OPIJNEN - Kasteel Opijnen	92
Kastelen in de Gemeente	6	28. NEERIJNEN -	
West Betuwe		Kasteel Clingenburg	95
Het historisch kader	12	29. WAARDENBURG -	
Lingeroute	20	Kasteel Waardenburg	98
Waalroute	21	30. TUIL - Huis Klingenburg	102
1. SPIJK - Kasteel Spijk	22	31. HAAFTEN -	
2. HEUKELUM -		Kasteel Goudenstein	105
Kasteel Merckenburg	25	32. HELLOUW - Huys Jeudesteijn	108
3. ASPEREN -		33. HERWIJNEN -	
Kasteel Waddenstein	29	Kasteel Engenburg	111
4. GELLICUM - Kasteel Gellicum	31	34. HERWIJNEN -	
5. RUMPT - 't Huijs te Rumpt	35	Kasteel Frissesteijn	114
6. RUMPT - Huys Leegpoel	39	35. HERWIJNEN -	
7. RUMPT - Kasteel Boutenstein	41	Kasteel Drakenburg	116
8. ENSPIJK - Kasteel te Enspijk	43	36. HERWIJNEN -	
9. DEIL - Kasteel Bulckenstein	46	Kasteel Wayestein	118
10. DEIL - Kastelen van Deil	48	37. VUREN -	
11. DEIL - Kasteel Palmesteyn	50	Huys Leyenburg	120
12. DEIL - Huys Bakerbosch	52	Nawoord	122
13. DEIL - Kasteel Ravenstein	55	Auteurs	124
14. GELDERMALSEN -		Bronnen	125
Burcht van Malsen	59	Nalezen	127
15. TRICHT - Reygersfoort	62	Met dank aan	129
16. TRICHT - Huys Crayesteyn	65		
17. BEESD - Kasteel Wolfswaard	69		
18. BEESD - Blauw Huis	71		
19. RHENOY - Kasteel Aldenborch	72		
20. RHENOY - Huys te Rhenoy	73		
21. ACQUOY - Burcht te Acquoy	75		
22. METEREN - Huys te Meteren	78		
23. METEREN -			
Huys Blanckenstein	81		
24. EST - Kasteel Merckenstein	83		
25. OPHEMERT -			
Kasteel Ophemert	86		

Colofon

@ stichting Kunst & Cultuur West Betuwe, juni 2023

Beeld omslag: De rechter- en achterzijde van Frissesteijn, Abraham Rademaker (twijfelachtig) In De kasteeltekeningen van Abraham Rademaker wordt de tekening toegeschreven aan Aert Schouman, 1797-1735 (Gelders Archief)

Vormgeving en realisatie: emjee | vormgevers, Varik

Druk en afwerking: Veldhuis Media, Meppel

Met de grootst mogelijke zorgvuldigheid hebben we een lijst opgenomen van onze bronnen. Mochten we ondanks deze inspanningen niet zorgvuldig of niet volledig zijn geweest verzoeken wij u contact met ons op te nemen. Uiteraard geldt dit voor zowel tekst als voor beeldmateriaal.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, microfilm, fotokopie of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van stichting Kunst & Cultuur West Betuwe.

WOORD VOORAF

Kastelen vertellen ons een verhaal. De geschiedenis van West Betuwe. Heel veel kastelen hebben in ons gebied gestaan. Dat zegt iets over de ligging van West Betuwe. Stichting Kunst en Cultuur West Betuwe (sKCWB) heeft met deze vijfde route (Route 1: Piet Mulder kunstroute; Route 2: Langs de openbare kunstwerken in West Betuwe; Route 3: Langs de Vloedschuren; Route 4: Jan van Anrooij kunstroute) wederom een mooi stukje cultuurhistorisch erfgoed in beeld gebracht.

Deze route gaat maar liefst gepaard met 37 bordjes in onze Gemeente. Het is verdeeld in de zogenaamde LingeRoute en de WaalRoute. Door middel van QR codes, die verwijzen naar websites bij de Historische Kring West Betuwe en Bureau Toerisme, kunt u het verhaal achter elk kasteel vernemen en kunt u per fiets of auto de route volgen. De bordjes staan op de plaatsen waar ooit het kasteel heeft gestaan. Dit boekje is een handig naslagwerk.

Er zijn nog slechts 6 kastelen c.q. resten daarvan daadwerkelijk te zien (Heukelum, Ophemert, Neerijnen, Herwijnen (Engelenburg), Haaften en Waardenburg). Evenals de route langs de Vloedschuren, is de route langs de kastelen ook gekoppeld aan een cultuureducatiepakket voor het basisonderwijs. Zo wordt middels een samenhangend verhaal over vroeger een stukje geschiedenis over onze streek gekoppeld aan het heden en de toekomst. Want alles staat met elkaar in verband en we kunnen leren van de geschiedenis en dit gebruiken voor nu. Wederom een inspirerende en educatieve route van Stichting Kunst en Cultuur West Betuwe. Dank daarvoor!

Ook deze route hebben we als gemeente van harte ondersteund, omdat het perfect past binnen het Cultuurbeleid van West Betuwe. Dankzij dit soort routes kunnen we onze unieke identiteit als gemeente uitdragen en mensen bewust blijven maken van de waarde van ons bijzondere cultuurhistorische erfgoed.

Speciaal woord van dank gaat uit naar de oud-voorzitter en oprichter van Stichting Kunst en Cultuur West Betuwe, Joke van Vrouwerff, die de initiatiefnemer van deze routes door West Betuwe is en het mogelijk heeft gemaakt met de Stichting dat het project Wegwijs in de Betuwe is opgezet.

Rutger van Stappershoef,
Wethouder o.a. voor Kunst, Cultuur-historie en Cultuureducatie
Gemeente West Betuwe

Van links naar rechts: Alie Dekkers, Anneke Spaapen, Gerd Buyserd-van Doorslaer, Karin Janssens, Joke van Vrouwerff, Frans Burgers, Han van Schaik (Jan Neeteson ontbreekt op deze foto). Foto Cees Hoogteyling

INLEIDING

De kastelenroute West Betuwe is een feit. Een aantal jaren is hieraan gewerkt door het inmiddels oud-bestuur van Stichting Kunst en Cultuur West Betuwe (sKCWB). De presentatie en publicatie was oorspronkelijk gepland voor oktober 2021, maar is tot tweemaal toe uitgesteld. Deels door de vele werkzaamheden, maar ook door wisseling van functies.

De kastelenroute is tot stand gekomen door research, informatie en documentatie, archiefstukken en samenwerking met:

Stichting Kunst en Cultuur West Betuwe (sKCWB)

Historische Kring West Betuwe

Regionaal Archief Rivierenland (RAR)

Het team:

Paul van Mook uit Gellicum

Alphons F. Verstegen uit Acquoy

Gerd Buyserd-van Doorslaer, historica-sKCWB

Bert van Erkom, corsoclub Geldermalsen

Team kasteel Engelenburg Herwijnen

Joke van Vrouwerff, sKCWB

hebben hier veel werk voor verricht.

Route 5, de kastelen en voormalige kastelen route door West Betuwe is nog een productie vanuit het oud-bestuur. In het kader van het projectplan Wegwijs in de Betuwe en de daarvoor ontvangen subsidie vanuit het Regionaal Investeringsfonds, bij oprichting van de Stichting in 2018.

Oud-bestuur:

Joke van Vrouwerff, voorzitter

Karin Janssens, secretaris

Gerd Buyserd-van Doorslaer, penningmeester

Per 1 juli 2022 is het bestuur overgedragen en ziet er als volgt uit:

Han van Schaik, voorzitter

Frans Burgers, penningmeester

Alie Dekkers, secretaris

Jan Neeteson, algemeen bestuurslid

Anneke Spaapen, algemeen bestuurslid

Inmiddels is hier in mei 2023 weer aan toegevoegd:

Gerd Buyserd-van Doorslaer, algemeen bestuurslid

KASTELEN IN DE GEMEENTE WEST BETUWE

In de 26 kernen van de gemeente West Betuwe hebben in totaal 40 versterkte huizen en kastelen gestaan. Enkelens hiervan zijn bewaard gebleven, de meeste zijn in verval geraakt en afgebroken na de inval van Napoleon Bonaparte (Vrijheid-Gelijkheid-Broederschap) in 1795 in ons land.

Op het kaartje van de gemeente West Betuwe zien we de 26 kernen en het aantal versterkte huizen en kastelen per kern. Wilt u meer weten over de historie van deze huizen en kastelen, dan kunt u deze vinden op de site van de Historische Kring West Betuwe (hkwb.nl/algemeen/archief/)

Het is raadzaam onderstaande uitleg te lezen betreffende de gebruikte termen die voorkomen bij de historie van deze versterkte huizen en kastelen: Feodaal stelsel, Fürstendom Gelre en Graafschap Zutphen, Leenheren, Leenmannen, Heergewaad, Ambt Beesd Rhenoy, leenroerig etc.

Ontstaan van het Fürstendom Gelre en Graafschap Zutphen (F. G. & G. Z.)

De hertogen van Gelre regeerden over een groot deel van Gelderland en de graven van Zutphen over een groot gebied rondom Zutphen.

Mijn kleinzoon Maarten Philipsen ontdekte in het Wapenboek van de Nederlandse adel en in het Rijksmuseum hoe het Fürstendom Gelre en Graafschap Zutphen ontstaan is. De hertogen van Gelre regeerden over een groot deel van Gelderland en de graven van Zutphen over een groot gebied rondom Zutphen.

Het wapen van het hertogdom Gelre was van de hertog van Gelre en Gulik en het wapen van het graafschap Zutphen was van de graven van Zutphen.

Door een huwelijk van de zoon van de hertog van Gelre met de dochter van de graaf van Zutphen ontstond het Fürstendom Gelre en Graafschap Zutphen.

Wapen van Gelre en Zutphen

Wapen van het Hertogdom Gelre

Wapen van het F.G. & G. Z.

Wapen van het Graafschap Zutphen

Wapen van provincie Gelderland

Foto van het schoorsteenstuk door P. Palamedesz (1622) uit de Zutphense Kamer in het Stadhuis van Nijmegen. Allegorische (beeldende) voorstelling van de samenvoeging van het Hertogdom Gelre en Graafschap Zutphen.

Rechtsboven zien we het wapen van het Graafschap Zutphen (dat is dan een leeuw in keel op zilver) met de gravenkroon. Links in het midden (op de jurk) zien we nog twee wapens namelijk dat van Gelre (links) en dat van Zutphen (rechts).

De hertog van Gelre, graaf van Zutphen, had het gezag over het Fürstendom Gelre en Graafschap Zutphen (F.G. & G.Z.), later ook wel het Vorstendom Gelre en Graafschap Zutphen genoemd.

Enkele hertogen van Gelre:

Otto van Gelre, Reijnold 1271, Willem (hij gaf Acquoy in 1330 aan Gerard van Voorne), Eduart.

Enkele graven van Zutphen:

Hendrik van Zutphen
Otto van Hammerstein

Enkele hertogen van het F.G. & G.Z:

Arnold van Egmond,
Adolf van Egmond
Caerl van Bourgondië
Maximiliaan
Caerel van Egmond
Wilhelm van Gulick
Hertogin, gravin Elisabeth
Keijzer Karel de Vijfde
Koning Philips II

Arnold (1410-1473) en Adolf (1438-1477) van Egmond en hun wapen

Plakkaat van verlatting 1581, Nederland onafhankelijk
Staten van Holland met de stadhouders van Oranje
Regering van Nederland 1795 tot heden.

De regeerders over dit Vorstendom konden onmogelijk al hun bezittingen zelf besturen. In ieder dorp of stad werd een leenman aangesteld en deze leenman kreeg het kasteel met de daarbij behorende landerijen en de rechten behorende bij zijn gebied. Ook werden er ambtmannen aangesteld, in het ambt Beesd en Rhenoy waren vele jaren de baronnen Pieck van Wolfswaard uit Beesd ambtman.

De ambtman, evenals de leenman, behartigde de belangen van de landheer (bestuur, belastingheffing, rechtspraak, waterzorg) met uitzondering van het administratieve beheer van de hertogelijke goederen, want dat was een taak van de landrentmeester. De grenzen

van de ambtman werden bepaald door politieke machtsverhoudingen, maar in het Rivierengebied waarschijnlijk ook door de loop van de rivieren. Binnen de ambten lagen heerlijkheden en steden waar de hertog van Gelre, graaf van Zutphen geen macht had. Het waren enclaves waar hij zijn gezag niet kon doen gelden. Dit gold bijvoorbeeld voor de heerlijkheid van Acquoy, de steden Asperen, Leerdam, Heukelum en Buren etc. Dit waren dus soevereine dorpen en steden die een eigen bestuur hadden. Het Fürstendom Gelre en Graafschap Zutphen was opgedeeld in een Quartier Arnhem, -Nijmegen, -Zutphen en -Roermond. Onder het wapen van Johan van Brienen JUD (doctor in de rechten), ordinarius Raad des Fürstendoms Gelre en Graafschap Zutphen, eerste regerende Borgemeester der stad Arnhem MDC-CXI (1711). In het verleden mocht een afgestudeerde jurist zich Juris Utriusque Doctor (J.U.D.) noemen, meester in de

Wapen van Johan van Brienen

beide rechten. Daarmee werd bedoeld dat men meester was in het civiele recht en kerkelijk recht. De administratie en de rechtspraak werden in het Hof van Gelre aan de Markt in Arnhem gehouden.

Afgevaardigden, gedeputeerden in de raad voor het Quartier Nijmegen waren rond 1750 o.a.

1. Jacob van Randwijk, Heere tot Rossum, Gameren, Beek etc. Borggraeff des Rijks en Rigter der Stad Nijmegen.
2. Casper Antonius van Linden tot Ressen, oud ambtman en Rigter der Ambts Overbetuwe.
3. Otto van Wijhe, Heer tot Echtelt.
4. Adriaen van Heert, Waltgraeff des Nederrijksenwalts.
5. Jacob van Beijnhem tot den Appenburg, Heer van Tuijl.
6. Reinder van Haeften, Heer van Ophemert.
7. Casper van Els tot den Boelenham.
8. Johan de Cock van Delwijnen, Heer tot Wadenoijen en Ambtman in Bommel Tielre en Bommellerweerden.
9. Bartholt van Gent, Heer tot Mijnerswijck.
10. Derk Wolter van Linden tot Mijenerswijk, Ambtman, Rigter en Dijkgraeff des Ambts tussen Maas en Waal.
11. Carel Pieck Heer tot Brakel en Soelen, Ambtman des Ambts Beest en Rhenoij.
12. Ludolph Diderick van Tengnagel, Heer tot Gellicum.
13. Walraet van Haeften, Heer tot Zennewijnen.

Het Hof van het Vorstendom Gelre en Graafschap Zutphen aan de markt in Arnhem

Het leenstelsel

Bij een Heerlijkheid behoorden bepaalde rechten. Zo was Acquoy een Hoge- en Rhenoy een Lage Heerlijkheid. Een Hoge Heerlijkheid was een soeverein gebied met eigen wetten en rechtspraak. De baron van Acquoy had ook het halsrecht – het recht om misdadigers tot de galg te veroordelen. Verdere rechten waren: het visrecht, het jachtrecht, het veerrecht, het recht van de wind, etc.

Een belangrijke bron van inkomsten was het tiendrecht. Tevens had de baron het collatierecht, het recht om de ambtsdragers te benoemen, o.a. de schepenen, de schout en de pastoor en later, na de reformatie, de dominee.

De eigenaar van de Aldenburch te Rhenoy, de leenheer, gaf het kasteel met landerijen en de rechten die bij de Heerlijkheid Rhenoy behoorden aan een leenman.

Deze bezittingen en rechten werden feodale bezittingen en rechten genoemd. De leenman kon onroerend goed kopen en deze werden allodiale goederen genoemd. Feodale goederen waren dus van de leenheer en waren vererfbaar maar konden ook verkocht worden. De leenman was de leenheer een heergewaad verschuldigd en moest de eed van trouw afleggen en de leenheer zijn leven lang trouw beloven. Het heergewaad was een militaire uitrusting, een paard en een maliënkolder (soort harnas) die de leenman moest hebben om de leenheer

Groote Markt: Arnhem, 1742, Grote (oude) Markt. V.l.n.r: Prinsenhof, Vismarkt, Sabelspoort, Jan de Beijer, tekening (Gelders Archief)

in geval van oorlog te helpen. De feodale bezittingen en rechten gingen van vader op zoon/dochter over, maar konden ook verkocht worden. Was de leenman (door vererving b.v.) minderjarig dan moest een familielid (hulder) de eed van trouw afleggen en de leenheer gehoorzamen tot de minderjarige leenman volwassen was geworden (27 jaar). De leenheer vorderde van de nieuwe leenman het leergewaad wat verheergewaden

werd genoemd. Later in de tijd werd het heergewaad voldaan door betaling van een som geld 'een pond goet gelds'. De akten van beleningen en het leenregister werden bij het Hof van Gelre te Arnhem geregistreerd. Voor Acquoy werden deze documenten door de Nassause Domeinraad geregistreerd. Na de inval van Keizer Napoleon Bonaparte (Vrijheid - Gelijkheid - Broederschap) werd het leenstelsel op 25 maart 1795 afgeschaft.

HET HISTORISCH KADER

De geschiedenis van het rivierengebied wordt gekenmerkt door:

- a) de voortdurende strijd tegen het water (zie ook ons routeboekje vloedschuren, Route 4)
- b) de strijd tussen lokale heren, nu en dan ook buitenlandse grootmachten in de late middeleeuwen.

Sinds de prehistorie is ons gebied steeds tijdelijk bewoond geweest. Bij klimaatveranderingen en de daarbij horende overstromingen verlieten de bewoners het rivierengebied.

In de Romeinse tijd, ongeveer vanaf het begin van onze jaartelling, raakte ons gebied relatief dicht bevolkt. Dit wordt gestaafd door archeologische vondsten in onze gemeente. Na de val van het Romeinse Rijk, ongeveer 400 jaar na Christus, daalde het bevolkingsaantal alweer.

In de tijd van Karel de Grote (ong. 800-850) zal de bevolking weer toenemen. Bij het afbrokkelen van het goed bestuurde rijk van Karel de Grote zijn de grenzen niet langer goed verdedigd; invasies (de Noormannen), oorlog en onzekerheid volgen.

Dit machtsvacuüm zullen de hoge en de lage adel aangrijpen om hun eigen belangen na te streven. Het rivierenland is immers in veel opzichten een interessant gebied. De grenzen van de hertogen van Gelre en Brabant en die van het graafschap Holland raakten elkaar op een aantal plaatsen.

Pas in de twaalfde en dertiende eeuw wordt het rivierengebied écht bedijkt en daarna spelen de kloosterorden een grote rol bij de ontginning tot vruchtbare gronden.

De machtige heersers kunnen niet heel hun gebied besturen en verdedigen en geven daarom delen van hun gebied in leen aan vertrouwelingen. Die zullen op hun beurt hun gebied dan weer opdelen. Deze manier van besturen en werken zou later benoemd worden als de middeleeuwse feodale samenleving of FEODALITEIT. Dit is een piramidale samenleving met wederzijdse afhankelijkheid, met als belangrijkste kenmerken rechten en plichten.

De leenheer

- moest bescherming bieden.
- gaf het recht aan de leenman om zijn (eigen) woning te beschermen, waardoor deze werd uitgebouwd tot een kasteel. Zo'n gebouw heeft in het rivierengebied bijna altijd een verdedigbare aanleg.
- gaf zijn leenman het recht om zijn leen te besturen en er deels recht te spreken.
- gaf geen recht om tol te heffen op de rivieren wat immers een belangrijke inkomensbron voor de leenheer was. Toch zullen hierbij soms conflicten zijn ontstaan met de leenman, omdat die op zijn beurt probeerde een graantje mee te pikken.

De leenman

- moest trouw zweren aan zijn leenheer en hem ook verplicht bijstaan in tijden van oorlog;
- moest gastvrijheid bieden aan zijn leenheer, die op ieder moment hiervan gebruik kon maken. Gastvrijheid betekende ook troepen laten legeren en verzorgen.

Deze wederzijdse afhankelijkheid werd ook verder doorgevoerd in de samenleving.

De kasteelheer – van hoge of lage adel

- biedt bescherming aan zijn onderdanen en zelfs aan de dieren (zie het routeboekje vloedschuren);
- geeft stukken grond in pacht aan de boeren;
- zal vanaf de dertiende en veertiende eeuw een grote rol spelen bij het ontstaan van de waterschappen en zo bij de ontwikkeling van de waterhuishouding.

De pachter zal zijnerzijds

- een deel van zijn oogst afstaan aan zijn kasteelheer, als vergoeding voor het pachten;
- een aantal dagen per jaar gratis op het land van de kasteelheer werken. Deze had immers zelf ook een agrarisch bedrijf;
- verplicht zijn om te vechten in tijden van oorlog;
- ook gebruik maken, tegen betaling, van de molen van de kasteelheer (de zogenaamde molendwang) en soms zelfs van diens ovens.

De kasteelheren proberen hun gebied uit te breiden door ontginning van hun

gronden, óf door een goede band met de leenheer, óf door een uitgekiende huwelijkspolitiek.

Zo zullen bepaalde familienamen als bijvoorbeeld de Cocq en van Arkel meermaals bij verschillende kastelen opduiken.

Anderzijds zal het in onze gebieden geldend erfrecht ('ieder kind krijgt zijn deel') ervoor zorgen dat versnippering altijd op de loer ligt. De oplossing voor de jongere zonen bestond eruit een goede 'partij' te vinden of anders een functie binnen de kerk te zoeken.

In de zestiende eeuw was de defensieve militaire rol van de kastelen grotendeels uitgespeeld. Daarbij speelde de uitvinding van het buskruit een grote rol. Dikke muren zorgden niet meer voor voldoende bescherming. De opstand tegen de Spaanse heerser (de Tachtigjarige Oorlog) maakte dit pijnlijk duidelijk.

In de zeventiende eeuw verschoof de functie van verdediging van kastelen en vestingsteden naar verdedigingslinies. Bij de oprichting van de Republiek der Zeven Provinciën kreeg water een defensieve functie. Via een ingenieus waterbouwkundig systeem kon men nu grote lappen land een halve meter onder water zetten (dit wordt INUNDEREN genoemd). Vanaf nu zullen de kastelen alleen nog hun woonfunctie vervullen.

De mokerslag voor sommige kastelen zou worden toegebracht in 1672 in de Frans-Hollandse oorlog. Verschillende kastelen werden toen verwoest en/of platgebrand, zoals bijvoorbeeld kasteel Goudenstein in Haafden.

In de Napoleontische tijd (voor Nederland het begin van de negentiende eeuw) worden ook in onze gewesten de feodaliteit en daarmee tevens de heerlijkheden, afgeschaft. Alles zal worden ondergebracht in gemeenten.

Daarvan is het bestuur niet langer erfelijk maar wordt voor een deel aan de bevolking toegekend. De provincies nemen de plaats in van de vroegere vorstendommen (Brabant, Gelderland, Holland, Utrecht).

Na de Franse tijd (1814) krijgen de voormalige heren toch weer rechten en zo een vinger in de pap van allerhande besturen. De adel heeft het echter steeds moeilijker om de overgebleven kastelen te onderhouden. De meeste worden verkocht dan wel afgebroken en zodoende zijn er nog maar enkele van de kastelen in onze gemeente over. Het grootste kasteel van West Betuwe bevindt zich in Waardenburg en staat nog deels overeind.

Diverse kastelen

In het rivierengebied zijn de meeste kastelen van oorsprong versterkte woningen van plaatselijke of regionale heren.

Het kasteel moet dus aan twee functies voldoen:

- 1 verdedigbaar en
- 2 bewoonbaar zijn.

1) VERDEDIGBAAR.

- a. De versterkte boerderij uit de negende en tiende eeuw.

Doordat het centraal gezag afbrokkelde werden de plaatselijke heren op zichzelf teruggeworpen voor

de verdediging van hun huis tegen rivalen en dreigingen van buitenaf (zoals Noormannen). Er ontstaat een soort van militaire bolwerken, maar dit zijn eigenlijk niet meer dan versterkte boerderijen.

- b. De mottekastelen van de tiende en elfde eeuw. Dit zijn verdedigbare grenskastelen, meestal bij een rivier, die vaak voorkomen in het rivierengebied. Ze worden bij voorkeur gebouwd in een moeilijk toegankelijk gebied, bijvoorbeeld op moerassige grond.

Kenmerken van een mottekasteel zijn:

- een gracht. Een diepe, ronde gracht werd als eerste gegraven.
- een heuvel. Met de hierdoor verkregen grond werd een steile heuvel van 3 tot 9 meter hoog aangelegd.
- platte top. Boven op de steile heuvel kwam een platte top.
- een houten toren, waarin ook gewoond werd.

Van deze mottekastelen is nog weinig over omdat ze werden opgetrokken uit vergankelijke materialen die ook vaak werden verwoest in de strijd.

Reconstrutie van een mottekasteel

- c. De ronde waterburcht (twaalfde – dertiende eeuw) wordt gekenmerkt door:

- bakstenen
Het herontdekken van de baksteen in de twaalfde eeuw. In de Romeinse tijd kende men het productieproces van (het vervaardigen) van bakstenen, maar in de loop van de vroege middeleeuwen was die kennis weer verloren gegaan.

In het rivierengebied was er genoeg klei (door slibafzetting) aanwezig.

- gefaseerd bouwen
Het kasteel werd bijna nooit ineens gebouwd, maar in fases. De plaatselijke heer moest toestemming krijgen voor de bouw of uitbouw van zijn leenheer. Ook moesten de investeringen gespreid worden omdat de meeste kasteelheren niet kapitaalkrchtig genoeg waren.

- de zaalbouw
De houten torens werden vervangen door torens van steen. De torens van hout hadden slechts één verdieping; nu ontstond er zaalbouw, dat wil zeggen per verdieping één of meer ruimtes. Deze kastelen kunnen wel 30 meter lang en 12 tot 20 meter breed zijn en de muren hebben een dikte van 2 tot 4 meter, alles voor een goede verdedigbaarheid. De aarden wal wordt vervangen door een bakstenen ringmuur, die oprijst uit het water van de diepe slotgracht. Het kasteel van Waardenburg was van oorsprong een waterburcht, de gracht is nog deels intact.

Kasteel Batenburg (ronde waterburcht)

Kasteel Waardenburg

Voorbeeld van een stenen omwalling

Kasteel Waardenburg

- de stenen omwalling
Deze waterburchten werden omgeven door een stenen muur met een weergang, dat wil zeggen een al of niet overdekte gang (omloop) boven op de binnenkant van de muur. Hier liepen de wachten van het kasteel, of tijdens gevechten de verdedigers.

Kasteel Hernen

Kasteel Hernen is het enige overgebleven kasteel met een overdekte omloop

- kantelen
Kantelen zijn een rechtopstaand stuk van de borstwering bovenop de kasteelmuren of op de torens. De torens waren meestal rond.

- de voorburcht
Al snel werd er een gebouw opgetrokken op het terrein van het kasteel als leefruimte voor een deel van het personeel in vredes-tijd. In oorlogstijd moesten er ook soldaten en plaatselijke bevolking in gehuisvest worden.

- d. De vierkante of rechthoekige waterburcht (eind dertiende tot vijftiende eeuw).

Dit wordt over het algemeen beschouwd als het meeste ideale type kasteel – graaf Floris V van Holland heeft het geïntroduceerd. Zo'n kasteel is omgracht en heeft vier hoektorens. Deze kastelen worden beschouwd als de grootste en sterkste die het land ooit heeft gehad. De bestaande kastelen werden dan ook in fases uitgebouwd tot dit type.

Kasteel Het Muiderslot

Kasteel Het Muiderslot (waterburcht)

Einde

De groeiende centralisatie van de macht en de verandering in de oorlogsvoering (zie de inleiding) zullen in de loop van de zestiende eeuw de militaire functie van de kastelen doen afnemen.

Sporadisch zullen de kastelen nog een rol spelen in de defensie van een gebied. Uitzondering hierop is (zie inleiding) de oorlog met Frankrijk in het rampjaar 1672.

2) BEWOONBAARHEID

Het wooncomfort is ondergeschikt aan de militaire functie van het kasteel.

Comfortabel is het middeleeuwse kasteel nooit geweest. Dikke muren en kleine ramen voorzien van luiken maakten het gebouw binnen donker en somber.

De slotgracht zorgde voor kille vochtigheid in de vertrekken. Pas in de zestiende eeuw zal het comfort iets toenemen omdat dan de defensieve rol van het kasteel sterk gaat verminderen.

a. Belangrijke ruimtes

– De ridderzaal

Van één kamer per verdieping zoals in de woontorens, evolueert men bij de zaalbouw tot meer kamers per etage. Alle verdiepingen hebben één grote kamer en die op het eerste verdiep is de grootste: de ridderzaal. Deze zaal is de belangrijkste plaats van heel het kasteel omdat hier geleefd en gefeest wordt, maar ook bestuurd en rechtgesproken.

– De kelder

In deze koele stenen ruimte wordt voedsel opgeslagen. Om dat goed

te kunnen bewaren moest het gepekeld of gedroogd zijn.

b. De slotgracht

Dankzij archeologisch onderzoek is de slotgracht de belangrijkste vindplaats van spullen en bron van reconstructie van het dagelijkse leven van de kasteelbewoners.

De slotgracht is steeds zwaar vervuild, omdat het keukenpersoneel al het vieze water (afwas enz.) en slachtafval er in gooiden. De gracht fungeerde ook als afvalbak voor kapotte huisraad en gereedschap en alles wat maar overbodig was geworden. De middeleeuwse WC hing per verdieping in een uitbouw boven de gracht of boven een soort beerput (een diep gegraven kuil). Alles werd er rechtstreeks in geloosd.

c. Stenen putten

Het kasteel moest beschikken over een eigen waterbron; hiervoor werden er diepe stenen putten aangelegd. Schoon water was noodzakelijk voor de huishouding om te koken, om te wassen en soms om te baden. Het betekende ook overleven in oorlogstijd. Bij een belegering werden bewoners en soldaten vaak uitgehongerd. Meestal dronk men slap bier, want dat is beter voor de gezondheid, maar door voorraadgebrek moest men bij belegering overgaan tot drinken van water uit de put. Ook wilde de vijand altijd graag brand stichten. Om het vuur te kunnen blussen moest men over veel water kunnen beschikken. Om te blussen stond er overal in het kasteel water klaar. De vijand zou ook proberen om het drinkwater te vervuilen door bijvoorbeeld rottende kadavers

in het water te gooien. Daarom was het belangrijk om uit de put schoon grondwater te kunnen ophalen in plaats van het vervuilde oppervlaktewater te moeten gebruiken.

d. De bewoners

– Adellijke familie

Aanvankelijk was er weinig verschil in de leefwijze van heren en hun knechten. Iedereen sliep op stro in dezelfde zaal. In de loop van de dertiende eeuw kwam er meer aandacht voor het verschil in status. Zo zorgden de heer en zijn familie bij het zaalbouwen voor eigen kamers, die een haardvuur hadden en verlicht werden met kaarsen. Om de tocht tegen te houden werden ze behangen met geweven tapijten, vaak met het familiewapen. De grond werd bestrooid met kruiden (tegen stank).

– Andere bewoners

Een grote groep mensen is huispersoneel, ambtenaren, bezoekers enz. In oorlogstijd komen daar nog soldaten en eigen onderdanen bij. Tenslotte had de adellijke heer de plicht om omwonenden te beschermen (zie inleiding). Om de leefruimte van het kasteel snel drastisch te vergroten, werden deze mensen ondergebracht in een speciaal hiervoor opgetrokken gebouw: de voorburcht.

e. Kasteelnederzettingen

Omwille van de relatieve veiligheid vestigden zich heel wat mensen rond de kastelen. Zo ontstonden ook in onze gemeente stadjes als Asperen (kreeg stadsrechten). Verschillende dijkdorpen ontstonden eveneens bij een kasteel, zoals bijvoorbeeld Waardenburg.

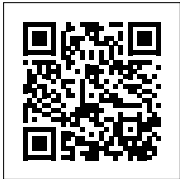
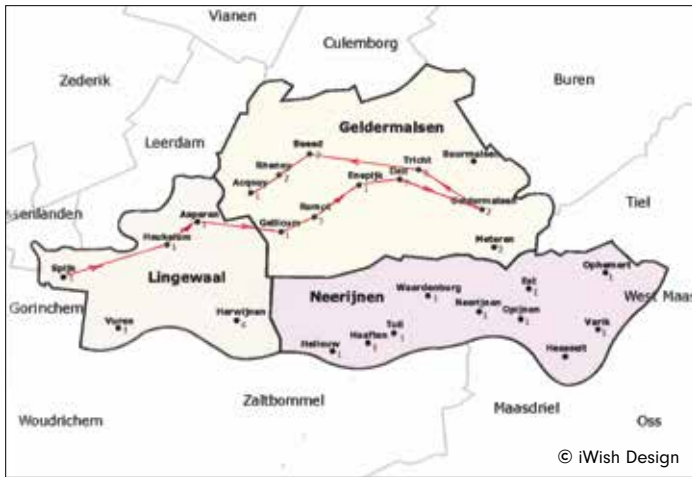

LINGERROUTE

Spijk, via de (Zuider)Lingedijk naar Heukelum, Asperen, Gellicum, Rump, Enspijk, Deil, Geldermalsen. Bij Geldermalsen de Linge over naar Tricht en dan via de (Noorder)Lingedijk naar Beesd, Rhenoy, Acquoy, terug naar Spijk.

Deze route kunt u downloaden, vul de link in uw browser of scan de QR-code.

<https://qrcc.me/rtz1y4e8av57>

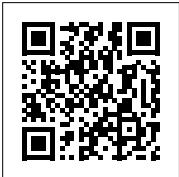

WAALROUTE

Meteren, Est, Ophemert, Varik, Opijnen, Neerijnen, Waardenburg, Tuil, Haafden, Hellouw, Herwijnen, Vuren, terug naar Meteren.

Deze route kunt u downloaden, vul de link in uw browser of scan de QR-code.

<https://qrcc.me/rtz2672q0yoz>

1. SPIJK - KASTEEL TE SPIJK

Schilderij van het kasteel van Spijk, schilder en eigenaar onbekend, achttiende-eeuwse kopie van het schilderij uit 1652, dat lange tijd is toegeschreven aan Jacob Salamonsz. van Ruysdael en in bezit is van het Statens Museum for Kunst in Kopenhagen (RKD)

Vanwege de eerste vermelding in 1450 zal het Spijkse kasteel waarschijnlijk in de eerste helft van de vijftiende eeuw gesticht zijn, of door Otto van Vuren of door zijn zoon Jan. Opvallend is dat het buitendijks aan de Linge, tegenover de kerk, was gelegen. Voor zover bekend had het kasteel geen naam anders dan 'Het Huis Spijk'. In sommige publicaties wordt het aangeduid met de naam 'De Cloot', maar dit was het bij het kasteel behorende land.

Het kasteel was in het begin van de zeventiende eeuw kennelijk aan een opknappingsbeurt toe want Van Aerssen, de toenmalige bezitter, liet het na aankoop in 1611 repareren.

In 1814 werd het kasteel openbaar verkocht voor afbraak. In tegenstelling tot veel andere kastelen had het de Tachtigjarige Oorlog en het Rampjaar overleefd, maar moest er nu om economische redenen toch aan geloven.

Heren en vrouwen van de heerlijkheid Spijk

Zoals zoveel dorpen uit de omgeving is Spijk lang in bezit geweest van het geslacht Van Arkel.

Rond 1320 werden ze opgevolgd door de familie Van Loenersloot en ruim een eeuw later was het de beurt aan leden van de familie Van Vuren, die van Van Arkel afstamden.

Zij waren echter alleen heer van het Nedereinde van Spijk (met het kasteel) en niet van het Overeinde. Dat deel van Spijk hoorde bij het Graafschap Leerdam.

In 1542 werd Gerard van Rhenoy heer van het Nedereinde van Spijk en daarmee ook eigenaar van het kasteel.

Zijn kleinzoon verkocht het Nedereinde in 1611 aan Cornelis van Aerssen, terwijl deze het Overeinde twee jaar later cadeau kreeg van prins Filips Willem van Oranje, die toen graaf van Leerdam was. De familie Van Aerssen was ook in bezit van de heerlijkheid Sommelsdijk en noemde zich daarom Van Aerssen van Sommelsdijk. Deze familie stierf in 1793 uit.

De laatste heer van Spijk die ook eigenaar was van het kasteel, was Jacob Dirk baron Sweerts de Landas, die het in 1814 voor afbraak verkocht. Er is nog steeds een heer van Spijk, H.G.R. van der Mark te Voorburg, maar hij heeft geen rechten of bezittingen meer in Spijk.

Fragment van een kaart uit 1775 met kasteel, kerk, plantage en tuin.

Anekdote

Het 'Huis te Spijk' duikt ook op in de geschiedenis van de Verenigde Oostindische Compagnie. De familie Van Aerssen financiert in 1674 de bouw van een vrachtschip van de VOC, dat de naam 'Huis te Spijk' draagt. Onder die naam zal het bekend worden op de vaarroutes naar en van Nederlands-Indië en Japan.

Wat we nog meer weten

De plaats Spijk wordt al genoemd in een document uit 1254. Het kasteel echter wordt pas gebouwd in de eerste helft van de vijftiende eeuw. De naam Spijk komt veel voor en verwijst dan meestal naar de ligging in een bocht van de rivier.

Het kasteel lag buitendijks, tegenover de kerk. Het had naast een huis om in te wonen ook een economische en militaire functie. Immers men kon ermee de Linge controleren. Het kasteel had een slotgracht en een houten ophaalbrug. Om het waterpeil van de slotgracht (buitendijks) te kunnen regelen, werd deze door een sluisje verbonden met de Linge. In de grensstreek tussen Holland en Gelderland werden er veel kastelen gebouwd door de machtige familie Van Arkel, echter niet in Spijk; daar werd het kasteel gesticht door de familie Van Asperen uit Vuren. Zij kregen het te leen van Karel de Stoute, met hoge en lage jurisdictie. Het kasteel Spijk behoorde tot de

heerlijkheid Nedereinde, welke onder het gezag van Holland viel. Spijk had echter nog een heerlijkheid Overeinde, dat onder het gezag van Leerdam viel. Begin zeventiende eeuw koopt Cornelis van Aerssen – griffier van de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden – de heerlijkheid Nedereinde en verbouwt het huis Spijk grondig. Het kasteel bestond toen uit parallelle woonvleugels onder zadeldaken, die onderling waren verbonden door een gang (tussenslid) en een binnenpleintje. Aan de linkervleugel bevond zich, op de hoek van het binnenplein, een zware vierkante toren die boven de zadeldaken uitrees. Op de zuidwesthoek stond een ronde hoektoren. Het kasteel zelf bestond uit vier bouwlagen. Begin negentiende eeuw is de heerlijkheid Spijk in bezit gekomen van de familie Sweerts de Landas.

De familie Sweerts de Landas laat het kasteel in 1814 openbaar veilen met de voorwaarde, dat het moet worden afgebroken.

SPIJK

Historie

Spijk was vroeger een heerlijkheid. Deze bestond in elk geval sinds de vijftiende eeuw uit twee delen. Het westelijke deel heette het Nedereind en het oostelijke het Overeind, genoemd naar hun respectievelijke ligging aan de Linge. Spijk is de meest westelijk gelegen plaats van Gelderland.

Bezienswaardigheden

In Spijk zijn vele zeventiende en achttiende eeuwse boerderijen te zien, voornamelijk langs de Zuiderlingedijk. Eveneens aan de Zuiderlingedijk bevindt zich de in Romeinse stijl gebouwde Hervormde Kerk.

2. HEUKELUM - KASTEEL MERCKENBURG

Gezicht op Kasteel Merckenburg, Antoine Radigues, naar Jan de Beijer, 1731-1809 (Rijksmuseum)

Het kasteel Merckenburch was van de familie Van Arkel die het in 1286 liet bouwen. Het maakte deel uit van een serie van negen die de positie van de familie moest versterken op de grens tussen Gelre en Holland. De meeste zijn tijdens de Arkelse oorlog verwoest (1401-1412). Merckenburch werd tweemaal verwoest: in de veertiende eeuw en in het rampjaar 1672. Het volk was redeloos, de regering radeloos en ons land reddeloos. Lodewijk XIV van Frankrijk viel in april van dat jaar de Republiek binnen. De Frans-Nederlandse Oorlog duurde tot 1679. Vele steden werden door de Fransen bezet en plunderend trok het leger via de Betuwe naar Utrecht.

Het kasteel te Tuil, Asperen en de Aldenborch te Rhenoy zijn eveneens door de Fransen verwoest.

Na die tijd groeide het stadje uit tot een ministaatje met een eigen munt en rechtspraak.

Later woonde er de familie Fabricius en daarna de familie Van Heeckeren. Sinds 1988 woont er de familie De Ruyten.

Van de drie grensstadjes Asperen, Heukelum en Leerdam is Heukelum de kleinste. De oppervlakte van Heukelum en Leerdam samen is kleiner dan die van Asperen. Als Hukilheim komt het plaatsje mogelijk voor in een oorkonde uit 814/815 in

Ruïne van 't Huys te Heukelum, Aart Schouman (mogelijk), 1725 (Gelders Archief)

Kasteel Heukelum

het archief van het klooster Lorsch in Duitsland. Het dorpje werd vermoedelijk in de tweede helft van de veertiende eeuw ommuurd en daardoor tot stad verheven. Waarschijnlijk zijn de stadjes volgens een ontwerp aangelegd. Het oudste

bekende stadsrecht dateert uit 1356 gegeven door grave Willem van Beieren van het gewest Holland. Aan de oostkant van het stadje bij de huidige Oostpoort stond een kasteel dat in 1560 'De Oude Hof' werd genoemd, welk slot vervangen is door de Merkenburch, dat er mogelijk al stond. Gevolg van het opschuiven van de Hollandse grens in oostelijke richting. Sinds de middeleeuwen behoorde Heukelum aan de familie Van Arkel.

Het stadje en de omgeving hebben zeer geleden onder de talloze overstromingen waardoor verarming ontstond. Ook brak er in 1772 een grote brand uit in het stadje waardoor de helft van de huizen werd beschadigd. De brandstichter Hendrik Sar werd veroordeeld en opgehangen op het galgewaardje bij het veer. In 1829

Toegangspoort Kasteel Heukelum

werd de hoge kerktoren als gevolg van gemeenteschuld met klok en een kampje land verkocht waarna afbraak volgde ondanks pogingen deze te behouden. In 1855 werden Heukelum en Spijk samengevoegd. Na de laatste wereldoorlog kwam een grote uitbreiding van het stadje tot stand. Na 1970 werden de tuintjes onder de Groenewal opgehoogd en werd de stadsmuur als Rijksmonument daaronder begraven!

Enige jaren geleden werd op de tuintjes of hofjes een nieuwe walmuur opgetrokken, echter niet geheel naar het model van de oude. In 1945 zijn in het stadje, o.a. na de brand in de Torenstraat, nieuwbouw blokjes verschenen, evenals in de Voorstraat die storend zijn in een oude omgeving. In 1985 werden Heukelum, Asperen en Spijk samengevoegd tot de gemeente Lingewaal.

Zijaanzicht Kasteel Heukelum

Ornament bij ingang, Kasteel Heukelum

Stad en slot van Heukelum in vogelvlucht, getekend door Jasper Adriaansz in 1549

HEUKELUM

Historie

Het vroegmiddeleeuwse stadje Heukelum doet door zijn hoge ligging en compacte bouwwijze nog denken aan vervlogen tijden. Van 1363 tot 1408 was heer Otto van Arkel stadsheer en de verlener van stadsrechten. De inhoud van doorgaans in de middeleeuwen verleende stadsrechten kon per plaats verschillen. De meeste stadsrechten zijn medio negentiende eeuw vervallen. Heukelum wordt nu als dorp gezien.

Bezienswaardigheden

In de haven staat het beeld van de veerman. Op deze plek is er prachtig zicht op de rivier.

In het centrum van Heukelum zijn op de Y-kruising van de Gasthuisstraat en de Torenstraat drie historische panden te zien: het Oude Stadhuis, het Smidshuis en het Drostenhuis. In het dorp staan nog veel zeventiende en achttiende eeuwse boerderijen.

Bijzonder

Heukelum is ook bekend van de Heukelumse Krakelingen die volgens een

traditioneel recept alleen in het dorp zelf gebakken worden door Bakkerij Bert van Voorden.

3. ASPEREN - KASTEEL WADDENSTEIN

Gezicht op kasteel Wadestein te Asperen, Jacobus Schijnvoet, naar Roelant Roghman, 1711

Asperen had twee kastelen: Waddenstein (ook wel Wadenborch, Wadestein of Wayenstein genoemd) in het noordwesten en Lingestein (een versterkt huis aan de Gellicumse poort) in het zuiden. Waddenstein was er al voor 1300. De Fransen lieten dit kasteel in 1672 in de lucht vliegen. Er bleef slechts een ruïne van de voorburcht over, die in het begin van de twintigste eeuw is opgeruimd.

Heren en vrouwen van Asperen

Omstreeks 1140 werd Herbaren van der Leede heer van Asperen. Later kwam het kasteel in handen van de familie Van Asperen. Via vererving en verkoop kwam het kasteel in het bezit van Wessel van den Boetzelaer in 1480. Floris baron van Boetzelaer (1951) bezit thans nog een stuk Linge-dijk met het visrecht en de herenbank in de kerk.

Dichtbij de plaats van het oude kasteel werd in het midden van de negentiende eeuw een landhuis

gebouwd dat in 1893 door een nieuw huis werd vervangen. Dit huis staat er nog.

Waddenstein, twintigste eeuw

ASPEREN

Historie

Net als voor andere nabijgelegen stadjes aan de Linge geldt dat de stadsinrichting van Asperen gezien moet worden in het licht van de middeleeuwse regionale machtspolitiek: de stad als Hollands steunpunt tegenover Gelre.

De stad wordt omgeven door een gerestaureerde stadswal die te zien is vanaf de Linge. Men herkent Asperen al van verre door de toren van de prachtige gotische kerk.

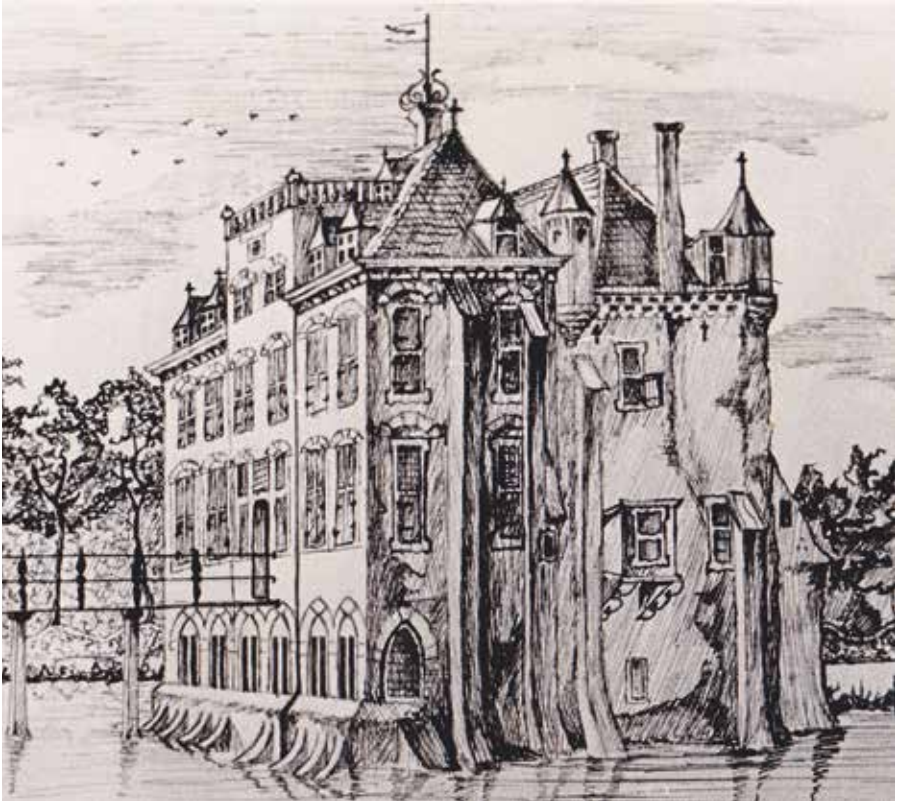
Bezienswaardigheden

Asperen is onderdeel van de Hollandse Waterlinie.

De Noorder Lingesluis, een dubbele waaiersluis, is in 2011 gerestaureerd. De sluisen maken deel uit van het historische verdedigingswerk de Nieuwe Hollandse Waterlinie. In de hele wereld zijn nog slechts 7 waaiersluizen te vinden. De dubbele waaiersluis in Asperen is zelfs nog de enige in de hele wereld. Op de Molenwal staat al sinds 1700 een molen. Na een brand in 1948 blijft alleen de romp overeind.

4. GELLICUM - HET KASTEEL VAN GELLICUM

Pentekening van het Kasteel van Gellicum 1768 (voorzijde), getekend door P. van Mook - van Lith, 1975

De Hertog van Gelre begon met een mottekasteel rond het jaar 1000. Later is het kasteel verbouwd en uitgebouwd zoals hierboven getekend. Het kasteel wordt vóór 1326 genoemd bij de aanvang van het leenregister. Het kasteel stond ongeveer op de plaats waar nu de voormalige katholieke pastorie staat. Het had naast een woonfunctie ook een duidelijke militaire functie en was omringd door water.

Het Huis van Gellicum, dat wil zeggen het kasteel met bijbehorende landerijen en rechten, behorende bij een lage heerlijkheid, werd beleend via een leenovereenkomst tussen Gielis van Gellicum (de eerste leenman) en de hertog van Gelre (de leenheer). Deze lage heerlijkheid had een vergaande autonomie, maar had geen halsrecht, dat wil zeggen het recht om misdadigers tot de galg te veroordelen.

De leenman moest in ruil voor dit alles wel levenslang trouw zweren aan de leenheer en hem indien nodig bijstaan in geval van oorlog – en dit zou in Gellicum ook gebeuren.

Na vier generaties heren van Gellicum wordt de Heerlijkheid tweemaal verkocht, respectievelijk aan de familie Giessen (vijfde en zesde leenmannen) en de familie Weerdenborch (zevende en achtste leenman en negende leenvrouw). Derica van Weerdenburch trouwt met Otto van Scherpenzeel, die al sinds 1514 het Huis van Rumpt in leen had gekregen. Otto kwam in 1527 op gruwelijke wijze om het leven in het kasteel van Gellicum (zie 'Historische gebeurtenis').

In 1550 erft Thomas van Scherpenzeel, de tiende leenman, de Huizen van Gellicum en Rumpt van zijn moeder Derica van Weerdenborch. In een oorkonde van 21 april 1550 wordt het Huis van Gellicum exact omschreven: *'gelegen tussen de Linge en de kerk en tussen de gemene vliet en de gemene steeg'*.

Na nog van enkele eigenaren te zijn gewisseld, komt het huis in 1626 in handen van de baronnen van Tengnagel. Alexander Tengnagel (de vijftiende leenman) koopt het Ooy en bouwt in 1636 het Rechthuis. Zijn zoon, leenman nummer 16, was bevriend met de baron van Acquoy, tevens koning / stadhouder Willem III (zie 'Anekdote').

De baronnen van Tengnagel zullen ook de laatste leenmannen zijn,

Anekdote

De oorsprong van het jaarlijkse dorpsfeest van Gellicum.

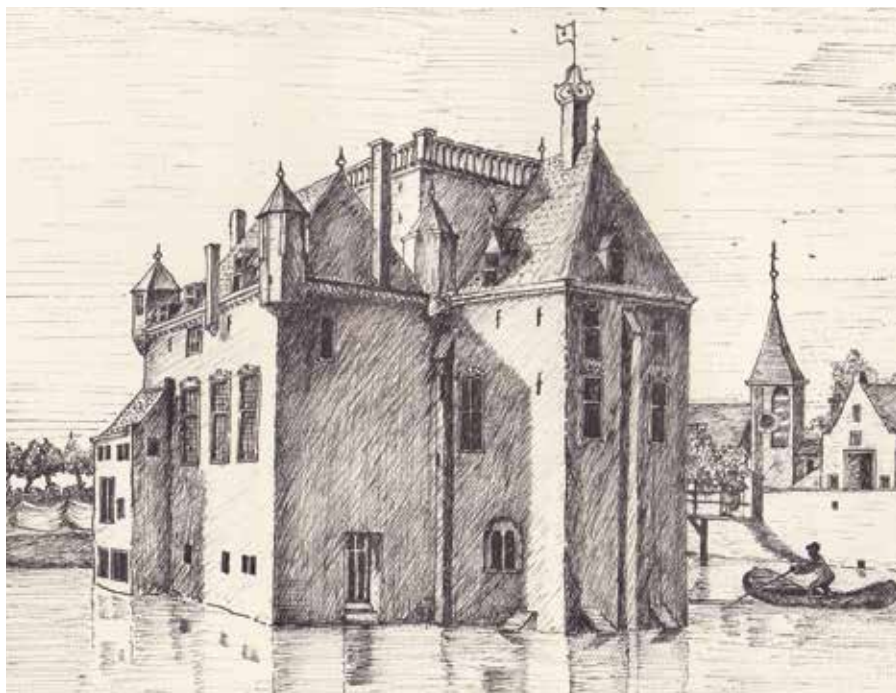
Zoals gezegd was Gijsbert van Tengnagel (de zestiende leenman) bevriend met stadhouder Willem III, die tevens baron was van Acquoy en door zijn huwelijk met Mary Stuart in 1689 ook koning van Engeland zou worden.

In 1691 bezoekt Willem Den Haag en blijktbaar was dat nieuws voldoende voor Gijsbert van Tengnagel om 'heel het dorp vrolick te laten wesen', dat wil zeggen dat het volk op zijn kosten mocht drinken. (Beatrix van Dijk van het RAR [Regionaal Archief Rivierenland] ontdekte dat de kosten voor dit festijn ruim 7 gulden bedroegen.) Het jaarlijkse dorpsfeest heeft dus waarschijnlijk een historische oorsprong.

want Napoleon Bonaparte heft in 1795 het leenstelsel op. Na 18 leenmannen (-vrouwen ook) komt er een eind aan dit bestuur. In 1802 wordt het vervallen kasteel afgebroken.

Historische gebeurtenis: de moorden in kasteel en dorp in 1527

In 1527 stuurde de Utrechtse bisschop Hendrik van Beieren twee krijgsbendes naar Gelderland.

Het Kasteel van Gellicum - anno1768 achterzijde (met kerktoeren, Rechthuis en schoolhuis).
Getekend in oostindische inkt door P. van Mook - van Lith, 1977

Ze trokken ook naar Gellicum, dat door hertog Karel van Gelre inmiddels was versterkt om aanvallen het hoofd te kunnen bieden. De hertog wou te allen tijde voorkomen dat de Burcht van Rhenoy (die in zijn bezit was) ten prooi zou vallen aan de plundersaars.

Na plunderingen volgt een tegenaanval vanuit het kasteel van Gellicum. Deze was aanvankelijk succesvol, maar door het zich wel heel ernstig misdragen van de Gelderse

troepen keerden de bisschoppelijke milities weer terug. Ze veroverden al moordend het dorp en baanden zich een weg naar het kasteel. Na de inname ervan wordt ook Otto van Scherpenzeel gedood. Later werd er voor hem een gedachteniskruis neergezet nabij het kasteel van Rump, vanwaar hij immers afkomstig was. In dit kruis vindt men (vrij vertaald) de tekst:
*'In Rump bleef
Dood Otto van Scherpenzeel
Bid voor zijn ziel om Gods wil.'*

Wat we nog meer weten

Zoals zovele kastelen in onze omgeving was kasteel Gellicum leenroerig aan het Vorstendom Gelre en Graafschap Zutphen.

De eerste leenman die in de boeken van de leenkamer van het F. G. & G. Z. voorkomt is Giellis van Gellinchem. Hij krijgt het huis en hofstad met zijn toebehoren in leen van graaf Eduart van Gelre in 1626.

In de oorkonde staat dat als volgt omschreven: *‘Giellis van Gellichem ontvangt een huys en hofstad met hare toebehoren gelegen te Gellicum tussen de Lingen en de kerk en tussen de openbare weg en de Wetering. Met 6 morgen en 1½ hond land in de Droemkenskampe 10½ hond in de Wevershoek met nog 8 mergen gelegen op Rhenoy, met Zutphensen rechten.’*

In 1550 erft Thomas van Scherpenseel het huis te Rumpt en Gellicum van zijn Moeder Derica van Weerdenborgh. Hij is dan de tiende leenman van het kasteel te Gellicum.

Via verkoop en vererving wordt Alexander Tengenagel in 1626 de leenheer van het kasteel. Zijn zoon Gijsbert is bevriend met koning, stadhouder Willem III, baron van Acquoy.

Als Willem III na een verblijf van 3 jaar in Engeland in 1691 terugkomt in Nederland is Gijsbert van Tengenagel zo blij dat hij de bevolking van Gellicum trakteert. Van zijn zoon Alexander Gijsbert is bekend dat hij in zijn dorp de lakens uitdeelde met strakke hand en ruzie maakte met de kerkenraad van Rhenoy. De familie Van Tengenagel heeft het kasteel in bezit gehad tot 1799. Het kasteel is afgebroken in 1802.

GELLICUM

Historie

We vinden Gellicum voor het eerst genoemd omstreeks het jaar 983 als Gallinghem in een oorkonde. Het staat vast, dat de Heerlijkheid Gellicum enige eeuwen tot de landen van het geslacht Van Arkel heeft behoord. Omstreeks 1270 kwam het, door een deling tussen de zonen, in het bezit van Johan van Heukelom.

Bezienswaardigheden

De RK kerk in het dorp is heel bijzonder. In 1980 is de hele kerk grondig gerestaureerd. De kerk is daarmee een van de parels van de Betuwe, en wat bijzonder is, een van de weinige middeleeuwse kerken boven de grote rivieren die nog altijd in rooms katholieke handen is. Heel bijzonder is het Rechthuis van het toenmalige schoutambt Gellicum dat in 1636 tegen het kerkje is aangebouwd.

5. RUMPT - 'T HUIJS TE RUMPT

Het Huis te Rumpt, Gelderland, Cornelis Pronk, 1728 (Rijksmuseum)

Omstreeks het jaar 960 wordt Rumpt vermeld in een lijst van bezittingen van de St. Maartenskerk te Utrecht. Later heeft de Heerlijkheid Rumpt evenals Gellicum behoord tot het land van Arkel. Uiteindelijk komt het Huis te Rumpt in het bezit van Thomas van Scherpenzeel. Sindsdien is dit geslacht tot 1741 aan dit huis en het dorp verbonden geweest. In 1721 constateerde een tante, Barbara van Scherpenzeel, dat haar neef Johan, de tegenwoordige heer van Rumpt inteerde op zijn vermogen. Bij de dood van Johan in 1741 kwam het in het bezit van zijn neef Diederik Johan Heerman.

In die familie zijn de landbouwgronden nog vele jaren in hun bezit gebleven.

Het verval van het kasteel nam hand over hand toe, het trotse bouwwerk bleek niet meer te redden en is niet meer herrezen.

Staande met de rug naar het Huis te Rumpt kijkt men uit over twee kolken. De Grote en het Kleine Wiel. Tussen deze twee wielen stond in de Middeleeuwen het kasteel. Hier staat nu een hardstenen veldkruis ter herinnering aan Otto van Scherpenzeel. Hij sneuvelde hier in 1527 in de

Bijgebouw van Huis te Rump, gebouwd in 1843
(foto uit 2020 familie Van Boeckel van Rump uit Liempde)

strijd tegen de krijgsbenden van zijn oom, Rudolf van Arnholt bisschop van Utrecht. Twee bisschoppelijke krijgsbendes trekken vanuit Wijk bij Duurstede de Rijn over en plunderen het Gelderse land. Jonker Ot maakt met een aantal knechts het kasteel gereed voor de verdediging. Het is de 23e oktober in het jaar 1527 als de krijgsbende op het kasteel afkomt. De slotbrug is opgehaald maar de groep ziet toch kans het voorplein te bereiken via de slotgracht. Ot weert samen met een aantal knechts de aanval af, maar toch treft een lans hem naast de helm zodat hij met een grote gapende hoofdwond neervalt.

Uiteindelijk krijgen de knechts de overhand en dringen de bende de slotgracht in waar velen de dood vinden onder de felle slagen van spaden en dorsvlegels.

Huis te Rump

In een oorkonde van 1341 wordt er al melding gedaan van een kasteel te Rump aan de Molendijk. Het huidige woonhuis 'Huis te Rump' is een bijgebouw uit circa 1843. Het kasteel stond buitendijks rechts van de Grote Wiel in de uiterwaarde naar de Linge, rechts van het Kruis van Ot van Scherpenzeel.

Bewoners waren o.a. Ricoud van Heeswijk (1341), Joffr. Derick van Werdenborch en haar zonen Thomas van Scherpenseel en Otto van Hemert. Door vererving kwam het in 1741 in handen van Johan van Scherpenseel. Vermoedelijk was het in 1550 al bouwvallig en werd vervangen door een nieuw huis. Het bestek daarvan uit 1553 is bewaard gebleven. Verschillende restauraties werden in de loop der jaren uitgevoerd aan dit adellijk huis, dat onrustige tijden meemaakte. Cornelis Pronk tekende in 1728 de rest van het Huis te Rumpt, dat voor de helft in puin lag. Er is nu niets meer van over.

Het Kruis van Otto van Scherpenseel

Dit kruis ligt aan de Molendijk in Rumpt, recht tegenover het 'Huis te Rumpt' in de uiterwaarde richting de Linge. Het is te bereiken langs een particulier graspad, dat is afgesloten met een rood-witte slagboom. Bij het natuurstenen kruis staat een boom met een haag en prikkeldraad er omheen. Links daarvan ligt de Grote Wiel.

Het kruis herinnert aan Otto van Scherpenseel, die in een gevecht tijdens de belegering van zijn huis/kasteel om het leven kwam in 1527. Hij is vermoedelijk begraven in de kerk van Gellicum. Zijn jongere broer Thomas heeft het kruis voor hem opgericht in 1555. Het hardstenen kruis is 2,59 meter hoog en de vertaling er op luidt:

Op het kruis staat:

Int laer oë heren MVcXXVII
op sunte Severynsdach

opt hof te Romdt

blef doot Ot van Scerpezeel

leiff XVI Byt voer dye zyel om
Gods wyl

'In het jaar onzes Heeren 1527 op Sint Severijnsdag op het hof te Rumpt stierf Ot van Scherpenseel in de leeftijd van 26 jaar. Bidt voor zijn ziel om Gods wil'. Ook het familiewapen is op het kruis aangebracht.

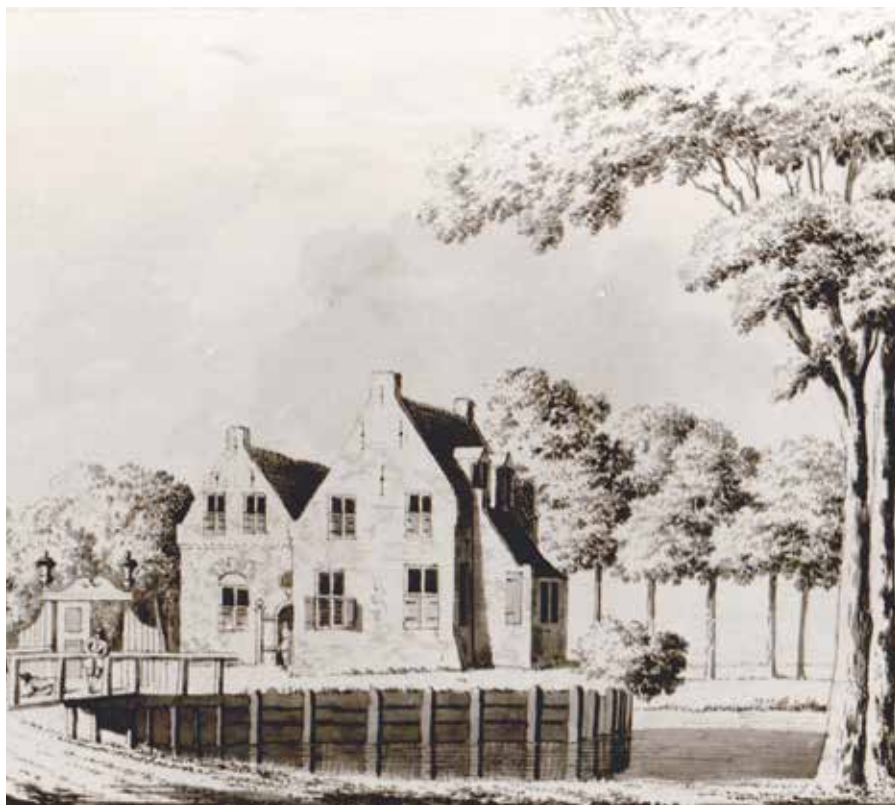
Kadasterkaart

Pentekening, P. van Mook - van Lith

6. RUMPT - HUIJS LEEGPOEL

Het huis Lagenpoel te Rumpt

Onder Rumpt lag eertijds het huis de Leegpoel of Lagenpoel, in leen uitgegeven door de baron van Asperen.

In de overdracht van 1728 werd de Leegpoel omschreven als een adellijk huis binnen een halve gracht met erf, voorplein, schuur, berg, boomgaard, moestuin en zomerhuisje. Het huis was gelegen aan de gemeene straat in de heerlijkheid Rumpt.

Koper en nieuwe leenman was Eimert Kreine van Doeland, een Rumptse landbouwer.

Een markante rol heeft de Leegpoel nimmer gespeeld in de geschiedenis. Tegenwoordig is er geen spoor meer van te vinden.

De geslachten Hol, Van Erp, Van Els en Van Doeland, waaruit de bewoners geboren waren, zijn uitgestorven.

Wat we nog meer weten

De geschiedenis van de Leegpoel voor 1728

Daar valt weinig over te zeggen. In de leenboeken van Asperen – over de jaren 1485 tot 1760 – staan de opvolgende beleningen van de Leegpoel opgetekend. Dat waren er ongeveer 9. Daaruit leren we het verleden van dit huis kennen. De oudst bekende leenman, in 1485, was Gijsbert Hol.

De rechtspositie van de Leegpoel in 1728

Aan het adellijk huis waren geen bijzondere rechten verbonden. Het bleef een zekere affectie-waarde behouden. Leenman Robbert van Erp was schepen van Deil omstreeks 1555 en Rutger van Els rond 1632. Diederik van Els was heer van Enspijk en ambtman van de Tieler- en Bommelerwaard. Hij werd in 1654 in de ridderschap opgenomen. De benaming ‘adellijk’ huis kan niet anders opgevat worden als een betuiging van hoffelijkheid aan de adellijke eigenaars.

Het voortbestaan van de Leegpoel na 1728

In 1728 werd het leen gesplitst. Het boerenbedrijf kwam aan Cornelis Cornelisse Versteeg, het herenhuis aan Eimert Kreine van Doeland, geboren in 1693. Aart van Doeland bewoonde omstreeks 1675 huis en hofstad ‘de Hardecamp’ met vrij uitgestrekt bezit onder Rumpst. Sedert 1728 woonde Eimert op de Leegpoel en had zitting in de Schepenbank van Deil. Later werd hij ook schout van Rumpst, armmeester en ouderling. Hij overleed in 1763. In 1779 is Wouter van Doeland zijn vader opgevolgd op de Lagenpoel. Hij trad minder op de voorgrond en nam genoeg met het burgemeestersambt in het dagelijks gerecht van Rumpst. In 1808 overleed hij, 83 jaar oud. Zijn erfenamen brachten de Leegpoel in publieke veiling. De opbrengst bedroeg f 4900. Het verkochte goed kwam aan Jacobus van Diejen, Johannes Hekman en Cornelis Schroot. Wat er daarna van het huis geworden is bleef onbekend. Het is waarschijnlijk gesloopt, want het komt in de dijkcedullen van 1820 en 1833 niet meer voor.

7. RUMPT - KASTEEL BOUTENSTEIN

Terrein van voormalig Kasteel Boutenstein (privécollectie)

Reeds vòòr het jaar 1600 werd dit kasteel gesloopt. Van de bewoners is voorsnog niets bekend en er is geen afbeelding of tekening van gevonden. Het kasteel lag links van de Boutensteine Sluis, enkele tientallen meters verwijderd van de Polderdijk en de Boutensteine Wetering. Nu ligt daar een fruitboomgaard. Vermoedelijk werd er door de kasteelheer tol (inkomstenbron) geheven om met platte schepen langs het kasteel te mogen varen en aldus de Linge te bereiken in de richting Beesd en Culemborg. Het betrof dan goederen- en personenvervoer tussen Zaltbommel en Culemborg-Utrecht. Tijdens de ruilverkavelingsperiode (1960-1968)

lag er in het weiland een rechthoekige, ondiepe drooggevalen gracht, die door grondwerkzaamheden gedicht is. Daar stond het oorspronkelijke kasteel.

Geel: terrein kasteel Boutenstein

Naambordje bij sluis (privécollectie)

RUMPT

Historie

Rumpt is op een stroomrug gebouwd en daardoor is het een lang gestrekt dorp aan de Linge (lintbebouwing).

Reeds omstreeks het jaar 960 wordt deze nederzetting, met de spelling Rumpst, voor het eerst vermeld in een lijst van bezittingen van de St. Maartenskerk te Utrecht. In een oorkonde uit 1341 wordt voor het eerst melding gemaakt van het Huis te Rumpst.

Bezienswaardigheden

Op de Polderdijk staat nog een boerderij uit ca. 1800 met daarbij een sluisje met gemetselde overwelving.

Op de Dorpsdijk staat het negentiende-eeuwse Huize De Dreef plus duiventoren; ook bevindt zich aan de Dorpsdijk het zeventiende-eeuwse, in de negentiende eeuw verbouwde, Huys Agtermonde.

8. ENSPIJK - KASTEEL TE ENSPIJK

Het Huijs te Enspijk, 1750, Topografisch Historische Atlas Gelderland, (Gelders Archief)

Enspijk heeft tot ca 1828 een kasteel gehad. De oudst gevonden vermelding van het huis Enspijk is uit 1566 als huis en landerijen in leen worden gegeven aan Jelis Pieck.

We weten niet hoe het eerste huis Enspijk er uitzag. De vroegste afbeeldingen dateren uit de 18de eeuw, een tekening van Cornelis Pronk uit 1728 en van Jan de Beijer uit 1750.

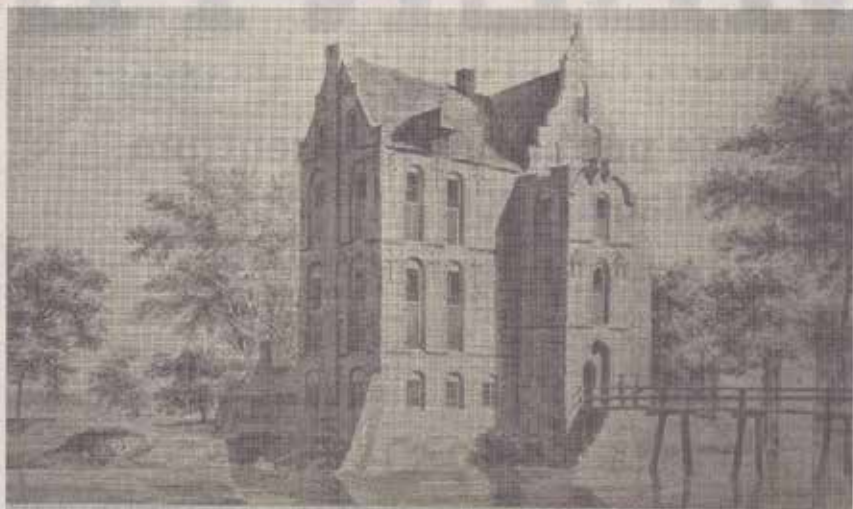
Gelukkig is uit de erfenis van de laatste bewoner nog een plattegrond bekend van het huis. Een combinatie van deze tekeningen met de kadastrale minuut van 1826 levert het volgende beeld op: de hoofdburcht bestond uit een omgracht terrein met daarbinnen bebouwing. Het voorhuis was door

een brug verbonden met het kasteelterrein. Via een poortgebouw kreeg men toegang tot het omgrachte kasteelterrein.

Daar stond ook een boerderij met zesroeïge hooiberg. Het kasteel telde twee bouwlagen boven een kelder. Tegen de oostzijde bevond zich over de volle lengte een aanbouw in gebruik als buitenkeuken.

Uit een boedelinventaris van ca. 1700 blijkt dat het kasteel beschikte over o.a. slaapkamer, comptoir, dameskamer met verkleedruimte, meerdere keukens, diverse zolders, een voorzaal, eetzaal en een salet of ontvangstkamer. Geen klein gebouw dus.

HERINNERINGSBORD

In Enspijk stond vroeger een kasteel.

Enspijk eert kasteel

ENSPIJK – In Enspijk stond vroeger een kasteel. Op initiatief van de Stichting Mooi Wonen in Enspijk, met bijdragen uit het ANWB fonds en het leefbaarheidsbudget van de gemeente, is een herinneringsbord geplaatst. De tekst op het bord is geschreven na onderzoek door de Historische Kring West Betuwe.

Initiatiefnemer Guido van der Wedden: "In buurdorpen Beesd en Deil hebben ook kastelen gestaan. Daar zijn straatnamen die eraan herinneren of zie je de slotgracht nog. In Enspijk is niets wat aan het kasteel herinnert." Het kasteel stond achter de begraafplaats / kinderopvang en is in 1828 afgebroken in opdracht van graaf Bylant van Mariënwaard.

Guido: "De feestelijke onthulling door de wet- houder, met een drankie en kasteelsprinkus-

sen op het veldje bij het bord voor de kleintjes moeten we er maar bij bijdenken. Dit kon vanwege de coronamaatregelen niet doorgaan." Stichting Mooi Wonen in Enspijk, secretaris Guido van der Wedden.

In 1654 werd Eustatius Pieck eigenaar. Na zijn overlijden in 1656 ging het huis over naar Willem Pieck en bleef zo in de familie tot 1764.

Huis en bijbehorende goederen werden toen verkocht aan de Culemborgse oud-Indiëganger Christiaan Kleijnhoff. In 1794 werd het huis gekocht door Elias Tielenius Kruythoff die het vervallen huis liet restaureren. Helaas raakte het gebouw daarna toch steeds verder in verval door o.a. overstromingen waarna huis en landerijen werden gekocht door graaf Van Bylant van Mariënwaard die ook Palmestein in Deil kocht en beide kastelen rond 1828 liet afbreken. Er is nu niets meer van te zien. De resten liggen onder latere bebouwing en bouwland. In 1841 waren funderingen en grachten nog wel zichtbaar.

Bij de ijsbaan

ENSPIJK

Historie

Enspijk is ontstaan op de oeverwallen van de Linge en is gebouwd rondom een brink. In 1129 werd Enspijk als Inspike vermeld in een oorkonde betreffende de door gravin Alveradis gestichte Premonstratenzer- of Norbertijnerabdij Marienweerd. De historie van Enspijk hangt samen met die van het geslacht Pieck.

Bezienswaardigheden

De uit de vijftiende eeuw stammende kerk in het dorp staat samen met het oude kerkhof, gedeeltelijk omsloten door een sloot, op de brink. De uit de laat vijftiende eeuw stammende toren heeft een naar buiten uitgebouwde traptoren. Achter de kerk bevindt zich een labyrint en in de kerk is een kleine fresco te bezichtigen.

Vanuit het dorp is er een voet-fietsveer over de Linge naar het landgoed Mariënwaerdt.

9. DEIL - KASTEEL BULCKENSTEIN

Het kasteel Bulckenstein bij Deil, Gelderland, Cornelis Pronk, 1728-1732 (Rijksmuseum)

De familie Van Tuyll heeft Bulckenstein in leen gehad van 1593 tot 1672. Willem van Tuyll, gehuwd met Henrica van Egmond, krijgt in 1593 van Sabine van Gaveren, gravin van Egmond en vrouwe van Beijerland, de leenrechten van het kasteel Bulckenstein te Deil met de daarbij behorende landerijen en de rechten behorende bij de heerlijkheid van Deil. Door vererving komt Bulckenstein in bezit van Jacoba van Reijgersberg,

weduwe van Willem van Tuyll, achterkleinzoon van de hierboven genoemde Willem van Tuyll. Jacoba trouwde de tweede keer in 1682 met haar neef Cornelis van Gheel van Spanbroek. Zij wilde haar feodale landerijen verkopen, maar de graaf van Gelre verbood haar dit. Hij wilde zijn bezittingen bij elkaar houden. Maar in 1744 verkoopt haar ongehuwde dochter, jonkvrouw Johanna Jacoba van Gheel van Spanbroek,

Bulkesteyn te Deil, auteur onbekend, 1841 (Gelders Archief)

Bulckenstein 2020, restant poortgebouw, (privécollectie)

15 percelen bouw- en weiland, met een oppervlakte van 62 morgen en 4 hond aan Hendrik Verstegen te Deil voor 15.000 gulden.

In 1748 komt Bulckenstein in handen van de schout van Deil, Gerrit van Everdingen. Eind 1700 raakt Bulckenstein in verval en wordt afgebroken in 1788.

Terrein van voormalig Bulckenstein 2020, (privécollectie)

10. DEIL - KASTELEN VAN DEIL

Inzet nummering: 1. Vogelenburg 2. Bakerbos 3. Ringlestein 4. Rijnstein 5. Schorestein
6. Bulckenstein 7. Palmesteyn

Deil is niet het grootste dorp van West Betuwe, maar vroeger stonden hier maar liefst 7 kastelen! Het ging om **Bulckestein, Palmesteyn, Ringlestein, Reynestein, Vogelenburch, Bakerbos** en **Schorestein**. Daarnaast stonden er in Deil markante huizen als **Gerestein** en **Frissestein**. Alle kastelen en huizen gingen verloren. Alleen van Palmesteyn resteert nog de slotgracht

en van Bulckestein een klein gedeelte van de poort. Wél leven de kastelen nog voort in Deilse straatnamen

In de negentiende eeuw wordt het bestaan van zeven kastelen in Deil vermeld, onder andere door de plaatselijke predikant Römer. De namen die er voor kastelen in Deil voorkomen zijn overigens meer dan zeven. Na onderzoek, op basis van de kaart

uit 1713 met de 'omgrachte' percelen, blijven over: (van oost naar west):

- Bakerbos (1405) langs de Krugerstraat
- Ringelenstein langs de Prins Willem-Alexanderstraat (in 1466 zonder naam vermeld als 'hoeve met hofstad')
- Reinestein/Rijnestein (1388) langs de Prins Willem-Alexanderstraat
- Vogelenburg dat aan de Prins Willem-Alexanderstraat bij de kerk ligt
- Schorestein (1373 - ook vermeld als Gerestein en mogelijk als Schonestein)
- Bulckensteijn (ca. 1430)
- Palmesteyn (voor 1495).

Behalve Palmesteyn worden ze allemaal vermeld in het leenregister van Gelre. Duivelshof is een verbastering van Duifhuishof, het duifhuis van vermoedelijk Reinestein. Overigens waren deze kastelen maar relatief kleine verdedigbare en omgrachte 'huizen' van steen. Bulckensteijn was verreweg de grootste. De namen van deze kastelen zijn nog in de huidige straatnamen in Deil terug te vinden.

Benedeneindseweg (privécollectie)

11. DEIL - KASTEEL PALMESTEYN

Palmesteyn, Abdij van Berne, 1653

Een van de zeven kastelen is Palmesteyn de andere zes kastelen zijn: Ringlestein, Reijnerstein, Vogelbuch, Bakerbosch en Schorrestein. De kastelen behoorden tot het Fürstendom Gelre en Graafschap Zuthen, behalve Palmesteyn.

Het kasteel Palmesteyn was in de veertiende eeuw in bezit van de familie Van Tuyll van Palmesteyn. Begin van de vijftiende eeuw woonde op het kasteel Joan van Tuyll tot Palmesteyn. Hij was de jongste zoon van Willem van Tuyll en was gehuwd met N. van Everdingen. Hun oudste zoon Hendrick, werd in 1446 geboren.

In 1630 kocht Johan Glummer, raadsheer van het Fürstendom Gelre en Graafschap Zutphen, Palmesteyn met de daarbij behorende landerijen. Zijn vrouw Johanna de Bije gaf na haar overlijden Palmesteyn aan haar kleinzoon, Johan van Eck van Panthaléon. Daarna kwam Palmesteyn in het bezit van Johanna Schade, gehuwd met kolonel Johan Buchan, die met koning-stadhouder Willem III in 1691 meekwam vanuit Engeland.

De zoon van kolonel Buchan verkocht Palmesteyn in 1738 aan Johannes Verstegen, paardenhandelaar te Deil. De familie Verstegen heeft er tot 1833 gewoond.

Bouwtterrein 2023, herbouw van Palmesteyn

DE JONKVROUW VAN PALMESTEIN.

RONDOM het dorpje Deil, even westelijk van Geldermalsen, moeten in vervlogen eeuwen zeven kasteelen gestaan hebben, die elkaar den voorrang betwistten: Bulkestein, Ringelstein, Duivelshof, Gerestein, Vogelenburg, Schoonestein en Palmestein. En dan lag vlak tegenover dit kasteelgebied nog de sterke burcht Rorveld.

Al die sloten op zoo klein bestek zullen elkaar zoo nu en dan zeker duchtig bestookt hebben, zoodat, althans op de daar wonende heeren, wel van toepassing moet zijn geweest, wat het oude rijmpje van haast alle geldersche edelen getuigt:

Hoog van moede,
klein van goede,
't zwaerd in de hand,
zoo zijn de jonkers van Gelderland.

Of nu al die kasteelen daar werkelijk en gelijktijdig middelpunten van gezag en grondbezit zijn geweest, valt moelijk meer na te gaan. De sage noemt ze. Maar der eeuwen loop heeft ze weggevaagd. De spade zou hun geheimen misschien gedeestelijk aan den dag kunnen brengen, wanneer de grond geen hedendaagsche huizen droeg, of voor intense culturen werd besut. Nu kunnen we slechts gissen volgens geruchten, die wellicht maar zwakjes verband houden met dingen van lussche „vergetelheid“.

Eén dier geruchten echter staat iets vaster. Het huis Palmestein wordt in de kerkelijke registers van Deil met name genoemd. En ook nu zelfs heet alzo de weide, waarop oenstreeks het midden der zeventiende eeuw dat kasteel nog moet gestaan hebben.

In dit kasteel Palmestein heeft eens een jonkvrouw gewoond, die schoon was als weinigen, en ook lief en zachtvaardig van gemoed. Het leven lekte haar aan met al de bekoring, die rijkdom geven kon. Heel haar toekomst

275

Na de inval van Keizer Napoleon Bonaparte in 1795 raakte Palmesteyn in verval. Floris Melchior Versteegen verkocht Palmesteyn met de landerijen aan graaf O. A. W. van Byland, heer van Mariënwaerd, in 1833.

In 1894 kocht de familie Van Everdingen de ruïne met de landerijen en heeft het tot op heden in bezit.

12. DEIL - HUYS BAKERBOSCH

De Luchtenburg, oud terrein Bakerbosch

Helaas is er geen afbeelding bekend van Huys Bakerbosch. Op de plaats waar voorheen het huis en de hofstede Bakerbosch stonden, staat nu het huis Luchtenburg. Wanneer het die naam heeft gekregen is niet duidelijk. In 1853 staat gemeld dat Dhr. Willem van Veen al 50 jaar in trouwe dienst is bij de familie Kolff op de Luchtenburg. Rond 1950 werd het een rusthuis waar kinderen hun vakantie kunnen doorbrengen om op adem te komen.

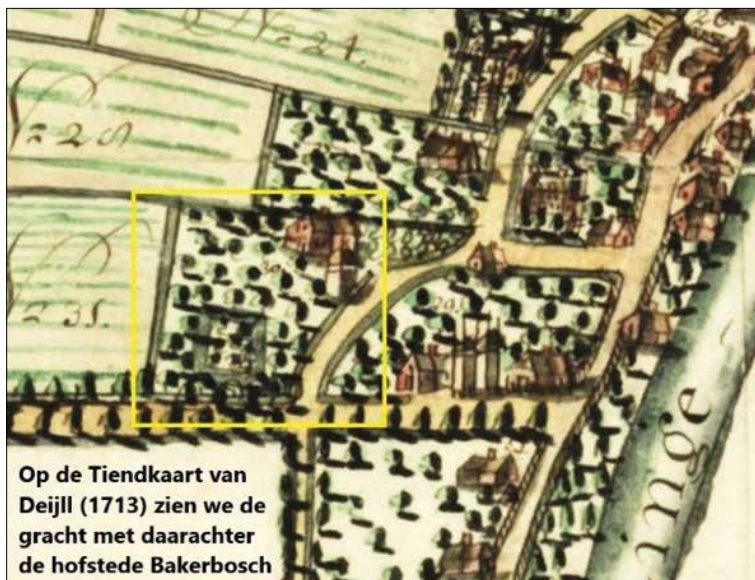
In juni 2021 is er uitgebreid bodemonderzoek gedaan op het weiland vóór het huidige Luchtenburg. Daaruit is gebleken dat er voor het huis en hofstede een kasteel heeft gestaan. Er is sprake van een 'mottekasteel'. Zoals op de Tiendkaart van Deijll uit 1713 te zien is, is het duidelijk dat het om een omgracht terrein gaat. Het kasteel is er niet meer op te zien. De oudste oorkonde van het huis en hofstede Bakerbosch is van 1415, die gevonden is in het archief van de huizen Waardenburg en Neerijnen.

Oorkonde uit het archief van Waardenburg en Neerijnen.

Het Noordenhoek

Op de Tiendkaart van Deijll (1713) zien we de gracht met daarachter de hofstede Bakerbosch

Tiendkaart van Deil

DEIL

Historie

In Deil ligt het landgoed Noordenhoek. Dit landgoed wordt nog steeds bewoond. Huis Noordenhoek werd in 1898 herbouwd in neo-renaïssancestijl. 't Torentje op landgoed Noordenhoek heet de Duiventil en is in 1936 herbouwd. Vroeger vormden de duiven een van de inkomstenbronnen van het landgoed, net als het pootrecht op de bermen van de gemeentewegen en een paardenhoutzaagmolen.

Bezienswaardigheden

Tussen Deil en Enspijk aan de Molendijk is nog de oude korenmolen de Vlinder te zien. Deze molen van het type stellingmolen voorzag vroeger zowel Deil als Enspijk van meel.

Op de Deilsedijk staat de in 1843 gebouwde zaalkerk deze verving een middeleeuwse kruiskerk welke was gesloopt. Het uit de twaalfde eeuw stammende onderste deel van de toren is gemaakt van tufsteen.

13. GELDERMALSEN - KASTEEL RAVENSTEIN

Kasteel Geldermalsen, Pieter Jan van Liender, 1737-1779 (Rijksmuseum)

Groot Ravenstein of huis te Geldermalsen ligt in de woonwijk die nu de Zwarte Kamp heet. Ravenstein was vroeger een statig gebouw omgeven door grachten, waarover een stenen brug liep. Voor de gracht en brug, aan de binnenzijde van de gracht, stond een poortgebouw. Het kasteel is in het jaar 1828 gedeeltelijk afgebroken, in die tijd zijn ook de grachten gedeeltelijk gedempt. Daarna is er op die plaats een herenhuis gebouwd, huize 'Ravenstein' geheten.

In het begin van de zestiende eeuw bewoonden de heer Herbert tot Deil en Geldermalsen met zijn vrouw Catharina Hollen Ravestein. Zij hadden een dochter Anna die trouwde in 1594 met de kanunnik Frederik Renesse van Wulven (overleden 1603). Anna was huwelijkskandidaat voor Jhr. Maximiliaan van der Houten (of du Bois), een zoon van Werner, de heer van Est. Hij was edelman en bekleedde een hoge militaire functie: adjudant van Prins Maurits en president van de krijgsraad.

Bij het sterven van Anna's vader is er een belofte gedaan om de relatie te stoppen. Dit had nogal wat voeten in de aarde want Maximiliaan heeft van alles geprobeerd om Anna weer op andere gedachten te krijgen, zelfs een ontvoering van Anna naar Zaltbommel. Daar aangekomen werd hij tot inkeer gebracht en werd Anna naar huis gebracht.

Later trouwde Anna met Johan van Steeland. Het voorval met Anna had nog een staartje voor Maximiliaan. In 1614 werd zijn infanterie hem afgenomen door allerlei processen die Anna tegen hem had aangespannen. Anna en Johan kregen waarschijnlijk geen kinderen, want in 1666 werd de heerlijkheid aan Jacob van Borselen van der Hogen verkocht. Jacob trouwde in 1651 met Maria van Varick waarvan het grafmonument in de kerk van Geldermalsen ligt. Na deze Van Borselen zijn er weer verervingen naar zoon Adriaan, getrouwd met Vrouwe van Welre (Rengers) en daarvan een zoon Wilhelm, getrouwd met mevrouw Van Brakel en diens zoon Adriaan Jan die in 1772 trouwde met een Bentinck. Deze Jan van Borselen was een van de 'Heren Seventien', de dagelijkse bestuursleden van de VOC. Hij gaf in deze tijd een VOC-schip de naam 'Geldermalsen'. Het schip dat in de 1986 is opgedoken in de Zuid-Chinese zee en waarvan de inhoud geveild werd. Enkele stukken zijn te vinden in het Gemeentehuis West Betuwe en het Groninger Museum.

E. van Dam van Isselt

Er was hierna geen nageslacht en alles werd verkocht aan de heer van Meteren. Na wat verervingen en verkoping kwam het uiteindelijk in bezit van een mevrouw Van Barneveld die trouwde met Edmund van Dam van Isselt. Het vernieuwde huis werd in 1828 bewoond door de heer E. W. Van Dam Van Isselt, toentertijd op 20 oktober 1841 voorzitter van de Tweede Kamer. Deze Van Dam van Isselt, werd op 10-jarige leeftijd benoemd tot cadet-aspirant bij het korps Artillerie met admmissie op 's Lands Militaire school te Amersfoort. Zijn vader kocht een remplaçant (een betaalde vervanger) in juli 1808. Om niet in het Franse leger te belanden, werd hij pensionaire aan de Ecolo Secondaire te Maastricht om daar theologie te studeren. Na een aanstelling in het leger kreeg hij eervol ontslag op 20 oktober 1814.

Nadat Napoleon van Elba terugkeerde nam hij dienst als vrijwilliger bij de 5de compagnie jagers te paard en maakte in 1815 zo de tocht naar Noord-Frankrijk mee.

In 1823 werd hij statenlid van de provincie Gelderland en in 1829 lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal. In 1830 toen de scheiding van de zuidelijke en noordelijke Nederlanden dreigde, werd zijn aanbod aan de koning een compagnie vrijwillige jagers op te richten, ingewilligd. De Jagers kwamen uit de dorpen: Beesd, Deil, Enspijk, Tricht, Buurmalsen,

Geldermalsen, Meteren, Wadenoijen, Erichem, Buren en Zoelmond.

Dit korps bestond op 16 augustus 1833 uit 10 officieren en 341 minderen. Het korps nam deel aan de 10-daagse veldtocht.

Over het wel en wee is geschreven in het boek 'De Jagers van Van Dam'.

Na ontbinding van deze compagnie ging hij terug in de politiek. Eerst als Tweede Kamerlid en voorzitter, daarna als Eerste Kamerlid.

Groot-Ravenstein ± 1900, (privécollectie)

Van Dam van Isselt heeft voor de verbouwing van Ravenstein ook gewoond op de kastelen te Eck en Wiel en Ophert. Op 9 februari 1860 overleed hij op zijn geliefde landgoed Ravenstein. Van Dam van Isselt is

begraven op de oude begraafplaats in Geldermalsen.

Op 4 april 1916 werd het gebouw publiek verkocht en een jaar later gesloopt.

Huize "Groot-Ravensteijn"

De Koppel, Geldermalsen

14. GELDERMALSEN - BURCHT VAN MALSEN

Plaats van de burcht van Malsen, deze stond links van de kerk (privécollectie)

Na archeologisch onderzoek is een tufstenen muur met een gracht ontdekt, die in verband werd gebracht met andere gevonden sporen in dit gebied en waarin een min of meer vierkant eiland afgebakend kan worden. Het vermoeden is, dat hier in de hoge middeleeuwen (1000 tot 1250) een burcht gestaan heeft. Met radarapparatuur is 2,6 meter de grond in gemeten en verder archeologisch onderzoek leverde nog meer gegevens op.

Zoals een op een zandrug gelegen burchterrein met een omvang van 85 bij 97 meter ommuurd door een 3 meter dikke tufstenen muur met daarom een gracht van 20 à 25 meter breed. Wanneer we het marktplein oplopen en naar de Kerkstraat/Korte Kerstraat kijken, zien we duidelijk het verhoogde terrein. Ook is de bijna haakse bocht te zien wat duidt op een van de hoeken van het vierkant.

Graaf Everhard van Teisterbant had in 1070 als opvolger Herman van Malsen de heer van Malsen. Waarna zijn zoon Hendrik in 1090 hem opvolgde. Deze Hendrik werd tevens de eerste heer van Cuijk, een door de keizer toegekend rijksleen. Zijn zoon Hendrik II van Malsen werd stadsgraaf te Utrecht. Zijn oudere broer Godfried werd door zijn huwelijk rond 1129 graaf van Arnsberg. In 1108 overleed hun vader Herman II. De broers waren minderjarig en zij werden vermoedelijk door de oom van Herman en Godfried, Andreas priester te Luik, opgevoed.

Van 1121 tot 1126 gebruikten de broers de naam Van Malsen. In 1128 werd hun oom Andreas bisschop van Utrecht. Herman, Godfried en hun moeder Alveradis stichtten in 1129 het klooster Mariënwaerd bij Beesd. De achternaam Van Malsen werd door Herman in het jaar 1139 voor het laatst gebruikt. Godfried gebruikte de naam graaf van Arnsberg. De heren Van Malsen/Van Kuyc met hun stamgoederen, hadden hier in het gebied, als gelijken van de grafelijke geslachten in hun tijd, hoog aanzien. Zij moesten veelvuldig als getuigen voor de Duitse koning Hendrik V en zijn opvolgers fungeren. Zo konden zij het bolwerk aan de Linge behouden. De Linge was toentertijd een belangrijke watergang.

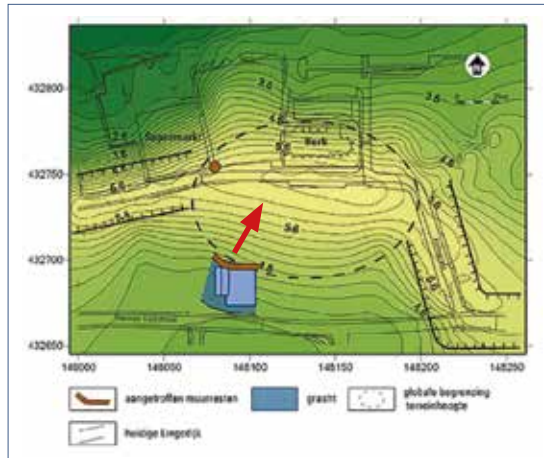
Rond 1133-1135 is de Burcht verwoest en niet herbouwd. De aanleiding is vermoedelijk een conflict tussen de

broers Van Kuyc en graaf Dirk VI van Holland en diens jongere broer Floris (bijgenaamd: de zwarte). Rond 1132 liet deze Floris zijn oogje vallen op Heylwig, de dochter van de overleden Arnold van Rode en Aleydis van Kuyc. Oom Herman was haar voogd. Zij weigerde op het huwelijksaanzoek van Floris in te gaan. Het weigeren van het huwelijksaanzoek betekende dat Floris met een legertje in de aanval ging. Hij verbrandde daarbij Lexmond, waar de bisschop van Utrecht regeerde.

De broers Herman en Godfried, deden daarop een tegenaanval en doden in 1133 Floris. De dood van Floris zorgde voor tumult. De moeder van Floris was een zuster van Keizer Lotharius die zich persoonlijk met de kwestie ging bemoeien. De vader van Floris, graaf Dirk van Holland, verwoestte het kasteel van Cuijk. Godfried en Herman werden verbannen naar hun 'Salische goederen' (voorvaderlijke stamgoederen).

Hoogstwaarschijnlijk is in 1133 ook de Burcht bij Geldermalsen verwoest. Na overlijden van Keizer Lotharius verzoenden de broers zich met Dirk van Holland. Ze werden leenman van Holland door een deel van hun bezit aan de graaf van Holland over te dragen. Daarnaast raakten de broers bezittingen kwijt aan Otto IV van Bentheim, zoon van Dirk van Holland, die trouwde met Alveradis, de oudste dochter van Godfried van Kuijk van Malsen.

Het vermoeden bestaat dat de huidige zaalkerk gebouwd is van tufsteen van de burcht. De tegenwoordige centrumkerk is gedateerd rond 1200. Tevens is bij de aanleg van de dijk vermoedelijk gebruik gemaakt van de verhoging van de gronden van de oude burcht. Dit zou de bijna haakse bocht in de Kerkstraat/Korte Kerkstraat kunnen verklaren.

Plattegrond van Geldermalsen. Kerk met daaronder de plaats waar de burcht stond

In 1275/'76 moet Geldermalsen een tijdlang Burchmalsen zijn genoemd. Of dit ter onderscheid is aan Buurmalsen weten we niet.

GELDERMALSEN

Historie

Geldermalsen was vroeger samen met Meteren een heerlijkheid. Er zijn twee plaatsen met de naam Malsen: Geldermalsen en Buurmalsen. Geldermalsen ligt ten zuiden van de Linge en dat gebied behoorde vroeger bij Hertogdom Gelre. Vandaar de naam Geldermalsen.

Geldermalsen wordt al genoemd in een oorkonde van het jaar 850. Archeologische opgravingen geven echter aan dat het gebied waarin Geldermalsen ligt veel eerder bewoond is geweest.

Bezienswaardigheden

Aan het Marktplein vindt men de Beurs, gebouwd aan het eind van de negentiende eeuw toen de handel in Geldermalsen steeds drukker werd. In de oorlog waren er militairen gelegerd. Aan de Kerkstraat vindt men het oudste gebouw van Geldermalsen, de Hervormde Kerk. Het kerkgebouw stamt uit de vijftiende eeuw, de toren werd al midden dertiende eeuw gebouwd.

Geldermalsen wordt gezien als hét fruitdorp aan de Linge. In de lente staan de fruitbomen rondom het dorp vol in bloei.

15. TRICHT (VOORMALIGE GEMEENTE BUURMALSEN) -

Boerderij op de plaats waar voorheen de Ridderhofstad Reygersfoort stond (privécollectie)

In de archieven vonden we Arnt van Buren geboren in 1268. Achter zijn naam staat gedateerd rond 1200: Van Buren heer van Reygersfoort. Reygersfoort stond op de plek waar nu een boerderij met de gelijknamige naam aan de Meersteeg 53 te Tricht (Haagse Uitweg Buurmalsen gaat over in Meersteeg Tricht) staat. Herkenbaar zijn delen van de gracht. Reygersfoort was een versterkt huis.

Na 1512 wordt het een ridderhofstad, dat wil zeggen in termen van 1520: *'een adellijk huis omgeven door gracht, voorzien van ophaalbrug'* waarvan de eigenaar verheven was in de ridderschap. Zij hadden vrijdom van belastingen, van huisgeld en bieraccijns. Wel moet verteld worden dat ons niet bekend is in welk jaar Reygersfoort een ridderhofstad is geworden.

REYGERSFOORT

De eerste bekende belening in het jaar 1393 was aan de vazal Baltasar van Buren. Echter zijn vader Johan van Buren, heer van Reygersfoort, droeg de titel heer van Reygersfoort al. Johan was getrouwd met Catharina al. Johan was getrouwd met Catharina van Polanen. Het geslacht Van Polanen behoorde tot de oudste middeleeuwse geslachten. Gezien de titel 'heer van Reygersfoort' bestaat de mogelijkheid dat Johan met Catharina ook op Reygersfoort heeft gewoond. Door vererving gaat Reygersfoort van familie Van Buren naar familie Rynesse-Van Buren, naar familie Van Buren, naar vrouw Jutta van den Bongert, naar Elia van Buren, naar familie Van Voocht van Rijnevelt, naar familie Van Buren-Van Buren, naar familie Van Leeuwen-Van Buchel, naar Van Ketel van Hackfort, waarvan akte.

Gezien de levensstijl van de familie van Ketel van Hackfort (zij maakte veel schulden, zie Anekdote) moest Reygersfoort verkocht worden. Het werd verkocht aan de familie Van Montfoort; 8 jaar later aan familie Van Hoeuff en in 1683 werd het bezit van stadhouder Willem III. Daarna is het langer dan een eeuw onder het domein en in het bezit van de Oranje-Nassaus gebleven, die de hofstede Reygersfoort verpachtten. In mei 1820 werd het verkocht aan de familie Merkens.

Een tekst in 'De tegenwoordige staat van Gelderland' uit 1741 beschrijft de staat van Reygersfoort:

'het huis is niet zeer aanzienlijk, het heeft een stevige vierkante tooren, die hoog ten daken plagt uit te steken, doch dreigend in te storten, tot aan het dak toe afgebroken is. Men gaat door en ijzeren deur in den toren, binnen welke men verscheidende vertrekken heeft, in welken de oude heren van Reygersfoort huishielden. Men wil, dat het van ouds regt van hals straffe te oefenen hebbe gehad en diep onder den Toren, ziet men nog kelder voor gevangen'.

Het is niet helemaal bekend wanneer de toren van Reygersfoort afgebroken is. Te vertellen valt dat er tijdens de watersnood van 1809 een schadebedrag van 600 gulden geschat is voor het historische huys Reygersfoort en dat de huidige boerderij stamt uit de helft van de negentiende eeuw. De schuren worden weer ouder geschat. Elia beschrijft in haar testament vruchtbomen op Reygersfoort.

De muurschildering uit de kerk in Buurmalsen (privécollectie)

De namen van de fruitbomen op Reygersfoort zijn: *‘Watersoeten boom, Vlaemschen Groendelingenboom, Compaen appelboom, Spiegelperenboom, Splitpachter perenboom en Bergamotte perenboom’*.

Bij de toren van Reygersfoort stond vermoedelijk ook een ‘bouwhuys’, gezien de beschrijving in het testament van Elia, waarin staat *‘eenen peerenboom staende op den hoff bij ’t Bouwhuys’*.

Anekdote

Jhr. Berent van Ketel van Hackfort bleek een dorstig persoon te zijn. Hij had namelijk een schuld van 370 carolus guldens bij Van Aals, bierbrouwer te Tricht. Ook bij Van Oostrum, brouwer te Leerdam, was hij zo’n som verschuldigd. Ook had hij een schuld bij de Vier Heemskinderen in Culemborg van 1076 carolus guldens. Vandaar dat zijn huis was belast met een hypotheek.

BUURMALSEN

Historie

Buurmalsen werd vroeger Overmalsen genoemd en behoorde bij het Graafschap Buren. Vandaar de naam Buurmalsen. Direct bij de kerk begint al de geschiedenis van het zeer oude dorp. Volgens overleveringen zou de kerk in Buurmalsen in 696 zijn gesticht door Suitbertus, een medewerker van Willibrord.

De enige zijrivier van de Linge, de Korne, gaat via Buurmalsen richting Buren.

Bezienswaardigheden

In de kerk is veel te bezichtigen. Bij de ingang van de kerk bevinden zich twee altaarstenen. Het gebouw is in de huidige vorm al 500 jaar oud en is begin jaren ‘90 gerestaureerd. Toen zijn er heel oude muurschilderingen ontdekt en een deel daarvan is nu zichtbaar. Het orgel in de kerk is meer dan 150 jaar oud.

Bijzonder

De betovergrootvader van de achtste president van de Verenigde Staten van Amerika, Martin van Buren, komt

oorspronkelijk uit Buurmalsen. De naam van deze betovergrootvader, die omstreeks 1631 naar Amerika emigreerde, was Cornelis van Maesen.

16. TRICHT - HUYS CRAYESTEYN

Gezicht op Huis Crayestein in Tricht, Antoine Radigues, naar Jan de Beijer, 1750-1764 (Rijksmuseum)

Het vermoeden bestaat dat het stenen Huys Crayestein (Huys Kraaienstein) al in de twaalfde eeuw bestond en na branden of confrontaties vaker opnieuw is opgebouwd.

Crayestein bestond uit een huis, een gracht, een toren (deze stond op het eilandje in de gracht en was vroeger met een brug bereikbaar) en verder ziet u het reeds aanwezig zijnde poortgebouw met duifhuis. Dit poortgebouw uit ca. 1600, heeft nooit een brug gehad en kon worden afgesloten door een zwaar ijzeren hek en poortdeur.

Crayesteyn is een adellijk huis. Dat wil zeggen een versterkt huis, wat geen kasteel mag heten. In 1595 wordt

er gesproken van een hofstad (een alleenstaande woontoren met bijbehorende boerderij van een kleine heer). Verder blijkt uit een echtelijke verbintenis uit 1609 dat er hooibergen en schuren moeten hebben gestaan. Een van de vermoedelijk eerste bewoners is Aernt van den Steyne. Dit blijkt uit de tekst: *'eene hofstad ende goet to tricht an den Boellick gelegen, halende 8 morgens lants'* uit een oud geschrift uit 1464 waarin zijn bezit werd beschreven.

De eerste bewoner waarvan zeker is dat hij op Crayesteyn woonde is jonker Ermond van Buchel, stadhouder en drost van het land van Buren. Deze jonkheer overleed in 1548 op een hoge leeftijd van 85 jaar, waarna het

via twee generaties jonkers Ermond van Buchel door vererving werd doorgegeven.

De derde Ermond heeft door omstandigheden zijn leengoederen niet kunnen behouden. Via de graaf van Buren kwam het terecht bij jonkheer Ermond Gruyter, die weer familie was van Ermond. Ermond Gruyter trouwde twee keer. In 1609 met Jkvr. Elisabeth van Tuyll, dochter van Willem van Tuyll van Bulkesteyn en Elizabeth Piek. De volgende zoon Arnold erfde het Huys. Hij verkocht het uiteindelijk in 1667 met land voor 40500 guldens aan Peter van Asperen van Vuren. Hierna verviel het aan de schuldeiser, de onder Tromp gevarene zeeman Pieter Kemp uit Amserdam. Deze door diensten aan de VOC rijk geworden man woonde in de toren van Crayesteyn. Zijn zoon Peter verkocht Crayesteyn in 1697 aan Elisabeth Lammers. In 1710 verkocht zij het aan Robbert Hoogh

Anekdote

De tweede Ermond van Buchel is door de Spanjaarden achtervolgd en vermoord. Een kroniekschrijver schreef: 'hylicte hij aen joffr. Margarete van Veen van Campe ende woonde te Ttricht opsijn Huys Crayesteyn, daer hij affvluchtende soo sijn peert quam te struykelen, daerlick van de Spaengiaerts is vermoort, acheterlatende syne huysvrouw me 3 kynderen seer beswaert'.

en in 1718 werd Crayesteyn verkocht voor 15225 gulden aan de raadsheer van de vorstelijke doorluchtigheid van Saxen, Jocub Ridders, erfgraaf van Culemborg. In 1731 werd het via een openbare veilig verkocht aan de schoonzoon, ene Meurs.

Huis Crayesteyn (privécollectie)

Bij verkoop door de erfgenamen werd het volgende geschreven over het huis, de toren en het poortgebouw: *‘Eerstelijk de adellijcke Huysinge en hofstad Crayesteyn, voorzien met een schone royale Kamer en saletten en vertrecken en kelderd etc. Ten anderen de seer plaisanten toorn of Heerenhuys, bestaande in schoone vierkante onder een boven Kamers, solder en kelder, rontsomme van voorsz. Huys gesepareert en gelegen in syn gracht, met de behangsels in de benedenkamer.... benevens de poort of duyffhuys en vlugt van duyven daer op’.*

Via koop in 1737 werd Crayesteyn bezit van Jan Claeszoon Lely met zijn tweede vrouw Catharina Kemp, die na het overlijden van Lely hertrouwde met de Beusichemmer Arie van den Bergh. Door vererving komt Crayestein in 1775 in bezit van Catharina Elisabeth Kemp, de laatste

leenvrouw van Crayestein. *In 1795 schaft Keizer Napoleon Bonaparte het leenstelsel en de adel af, vrijheid - gelijkheid - broederschap.*

Catharina Kemp maakte rapport op van de schade aan Crayensteyn door de overstroming in 1809. Het uitgebreide rapport is te veel om hier te vermelden, maar de woorden: *‘den muuren zijn omgepoelt en uijtgeslagen van het huis, à 275 gulden. De omgeslagen muuren en cousijnen van bouwhuis, bakhuijs en agterhuijs een gedeelte van het dak ingestort à 350 gulden, verder verbrijfeld mubulair, dood vee, ingezaaide akkers enz. Van bij elkaar nog eens 320 gulden’*, vertelt ons dat de watergolf die de dijk brak, met geweldige kracht verwoestingen aanrichtte.

In 1811 erfde de heer Van Kemp Crayesteyn. Daarna werd het huis

Boerderij in Tricht, Elias Stark, 1887 (Rijksmuseum)

in 1855 gekocht door de heer Van Reekum uit Meteren die het huis en de toren sloopte en hier een nieuwe boerderij, die nu nog te zien is, bouwde.

De derde Ermond van Buchel was hofmeester van de graaf van Buren en speelde een belangrijke rol tijdens de inhuldiging van Philips Willem van Oranje als graaf van Buren.

Poort van Huis Crayestein (privécollectie)

Deur van Huis Crayestein (privécollectie)

TRICHT

Historie

Tricht ligt aan de oever van de Linge. De naam is afgeleid van trajectus, dat oversteekplaats betekent en duidt op een doorwaadbare plaats door de rivier ter plekke. Tricht bestaat uit twee delen: het oostelijk deel bij de kerk en een deel ten westen van de spoorlijn bij de Bulkstraat. Tricht werd in 1967 getroffen door een windhoos, er was veel schade en enkele inwoners kwamen om. Een monument in het dorp herinnert aan deze droevige gebeurtenis.

Bezienswaardigheden

Aan de Kerkstraat bevinden zich de Hervormde Kerk en de voormalige kerk van de Gereformeerde Gemeente. Voor deze laatste gemeente werd in 1845 een vlasschuur ingericht als kerkgebouw. In 1934 werd een gedeelte van de schuur gesloopt voor de bouw van een nieuwe kerk. Aan de Lingedijk staan twee gemalen De Neust en de Hooglandsche Wetering.

17. BEESD - KASTEEL WOLFSWAARD

Kasteel Wolfswaard, Paulus van Liender, 1774-1797 (Gelders Archief)

Het dorp Beesd is van de dertiende tot in de zeventiende eeuw in leen geweest van de familie Pieck. Deze familie had drie kastelen en landerijen in en rond Beesd en Rhenoy. Al sinds 1414 vielen Beesd en Rhenoy onder hetzelfde ambt: ambt Beesd Rhenoy. De drie kastelen die ze bezaten waren Het Hoge Huys, Het Lage Huys en Het Blauwe huis. Het Hoge Huys was vanaf 1402 in bezit van de familie Pieck. In 1492 was het kasteel in bezit van Walraven Pieck, leenman van Beesd in naam van Karel van Egmond, hertog

van Gelre. Zijn broer Cornelis die Bourgondisch gezind was in plaats van Gelders, deed een poging om het kasteel in te nemen met behulp van soldaten uit Holland. Hij nam zijn broer Walraven gevangen. Karel wilde het hier niet bij laten zitten en belegerde het kasteel voor een tijd van zeventien weken met het leger van het hof van Gelre. Hij gijzelde Cornelis' andere broer Gijsbert Pieck en dreigde hem te vermoorden als Cornelis niet zou opgeven. Maar tevergeefs. Cornelis wist het kasteel in handen te houden. Gijsbert werd

vermoord in Zaltbommel en Walraven overleed in zijn cel. Na de dood van Cornelis werd Otto van Haeften aangesteld als leenman van kasteel Het Hoge Huys. Maar door de plunderende Friezen besloot hij het in brand te steken. In de achttiende eeuw is het volledig afgebroken. Het kasteel Lage Huys was sinds 1424 in bezit van de

familie Pieck. De eigenaar was in die tijd echter nog niet in dienst als leenman van het hertogdom Gelre. In 1495 belegerde Frederik van Egmond het kasteel en wist het te veroveren. Later werd Walraven II Pieck aangesteld als leenman van het kasteel en omliggende landerijen in naam van de Hertog van Gelre.

Gezicht op Huis Wolfswaard,
Abraham Rademaker,
1727-1733 (Rijksmuseum)

BEESD

Historie

Beest of Beesd bestond zeker al in 1128, toen een aanvang werd gemaakt met de bouw van het klooster in de Mariënwaerdt. Beesd had tot begin van de zeventiende eeuw ook een Gasthuis. Dit moet aan de noordoostzijde van de Voorstraat hebben gestaan.

Begin twintigste eeuw stichtten de freules van de familie Van Verschuer er een klein ziekenhuisje. Nu is het een woning met daarin gemetseld een steen met daarop de namen W.F.H. en F.J.A. baron Van Verschuer.

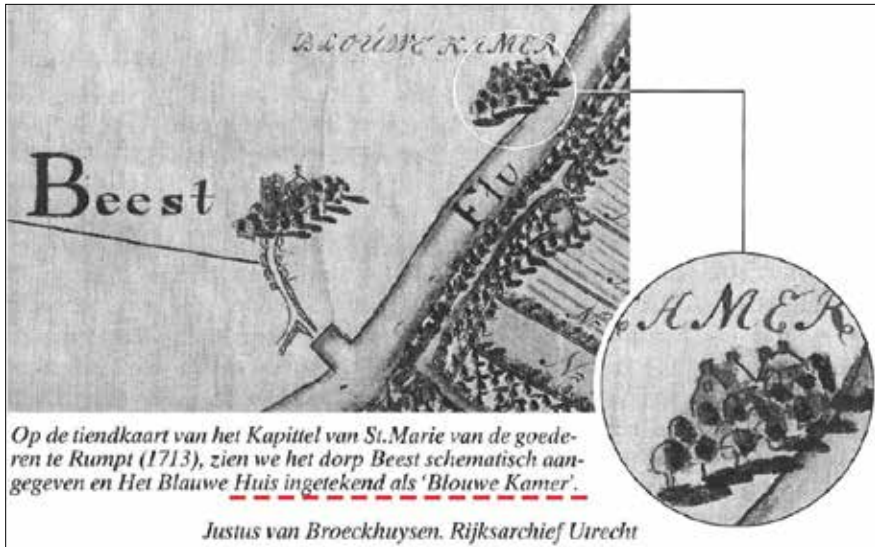
Bezienswaardigheden

De omgeving van Beesd is door de Linge schitterend mooi. Je bevindt je hier te midden van de fruittuin van Nederland. Een bezoek aan landgoed Mariënwaerdt is zeker de moeite waard.

Molen De Vrijheid is in de Tweede Wereldoorlog door het verzet gebruikt om boodschappen te versturen via de stand van de wieken. Ter herinnering hieraan heeft de tot dan toe naamloze molen na de renovatie in 1968 haar huidige naam gekregen.

18. BEESD - BLAUW HUIS

Tiendkaart Beesd

Reinout IV van Egmond, hertog van Gelre, gaf de uiterwaard waar Walravens Huis op staat, in Beesd in leen aan Herbaren van Arkel van Heukelum, heer van Ackoy in 1403. In de geregistreerde oorkonde wordt dit leen als volgt omschreven.

'Den uterweert tot Beesde, daer Walravens huys op staet, streckende van der MariënWertscher meulen in den Lingennederwert tot Strevelants campe toe, item 4½ mergen, tuschen Walravens huys van Ackoye ende dat dorp van Beest, item 15 mergen, tot Beesde gelegen, die Weerdenborgsche Campe geheiten; item 4 mergen, tot Beesde gelegen int Nyelant, tot Zutphenschen leensrechten ontfangen bij Herberen van Hoeckelem, heer van Ackoye, anno 1403'.

Wilhelmina van Ackoy, gehuwd met een Pieck, hun zoon Otto Pieck erft dit leengoed in 1442. Nu lezen we in de geregistreerde oorkonde:

'Ontfengt het Blauwe Huys met den uterweert, in den kerspel van Beest op de Linge butendijx gelegen van den Boomschen veer bis tot des Cloosters meulen toe, noch 4½ mergen lants, in denselven kerspel gelegen'.

Baron Anne Frans Willem Pieck verkocht in 1763 de plaats waar het Blauw Huys gestaan heeft met de boomgaard en weilanden, van het Rumpitse veer tot de molen aan Pieter Verstegen, paardenhandelaar te Deil voor 13.200 gulden. De familie Verstegen heeft het land in bezit gehad tot 1930.

19. RHENOY - KASTEEL ALDENBORCH

Het burchterrein van de Aldenborch is nog steeds goed te herkennen op de luchtfoto. Het dorp was vroeger altijd verenigd met Beesd in 'Het Ambt van Beesd en Rhenoy' met eigen Schout en Schepenen.

Net als zovele kastelen was De Aldenborch leenroerig aan het Vorstendom Gelre en Graafschap Zutphen. In dit Vorstendom regeerden de hertogen van Gelre. Ridder Rudolph de Cock had de Aldenborch met wat erbij hoorde (landerijen en de rechten van de heerlijkheid Rhenoy) in 1255 in leen gekregen van zijn overgrootmoeder Jolente van Gelre, regentes van Henegouwen. In een oorkonde uit 1265 lezen we dat Ridder Rudolph de Cock zijn bezittingen tussen Beesd en Leerdam ruilt (met goedkeuring van zijn kinderen, Henricq, Gijsbert en Wilhelmus) met graaf Otto van Gelre, met de kerspels Hien, Opijnen en Neerijnen.

Verder lezen we in de boeken van de hertogen van Gelre, dat in 1392 de ambtman van Beesd en Rhenoy aangesteld wordt.

'Wy Willem van Gulick, bi der genaden Gaids hertoge van Gelre end greve van Zutphen, doin kunt allen luden mit disse apenen brieve end bekennen, want wy heren Bruusten van Herwynen, riddere, gemact hebben unsen aamptman in unser stat tot Saltbomel end in Boemelreweert, in Tielrewert, int Beesde end tot Rynay'

Kasteelterrein van De Aldenborch Rhenoy

Via verkoop en vererving komt de Aldenborch in handen van Clara van Haeften die gehuwd was met Gijsbert van Tuyll. Hun zoon Willem van Tuyll van Bulckenstein krijgt van zijn moeder in 1593 de Aldenborch en de daarbij behorende leenrechten van de graaf van het Vorstendom Gelre en Graafschap Zutphen.

20. RHENOUY - HUYS TE RHENOUY

Rhenoy (Foto archief A.F. Verstegen)

In Rhenoy stonden het kasteel Aldenborch en het Huys te Rhenoy.

Het Huys te Rhenoy dat u ziet op de achtergrond werd gebouwd in 1706 en afgebroken in 1968. Rechts van dit huis stond het oude Huys te Rhenoy. Evenals de Aldenborch was het Huys te Rhenoy leenroerig aan het Fürstendom Gelre en Graafschap Zutphen. In het leenregister werd het Huys te Rhenoy voor het eerst genoemd in 1402. De hertog van Gelre, Jan II van Egmond, gaf het Huys en Hofstad te Rhenoy in leen aan Ludolff Feyterssoon de Feyter. Daarna kwam het Huys te Rhenoy

in bezit van de familie Van Beest, zij noemden zichzelf Van Beest van Renoij. De laatste leenman van het Huys te Rhenoy was baron Speijart van Woerden, die het in 1833 verkocht aan Andreas Jan Cornelis Waaldijk. Zijn kleindochter Geertruida Waaldijk was de laatste bewoonster en schonk het huis en land aan de Hervormde Kerk. De boerderij moest plaats maken voor de aanleg van de toegangsweg naar Rhenoy.

Entree dorp Rhenoy (Foto A.F. Versteegen)

RHENOY

Historie

Rhenoy is ontstaan uit huizen die rond de Linge werden gebouwd en wordt voor het eerst genoemd in de stichtingsoorkonde van de abdijs Mariënwaerd in het jaar 1129. Rhenoy ligt op een stroomrug langs de Linge. De naam Rhenoy heeft mogelijk wat te maken met de Rijn.

Rhenus betekent Rijn. Ooy heeft mogelijk iets van vruchtbaar stuk grond.

Rhenoy was samen met Beesd vele jaren verenigd in het Ambt van Beesd en Rhenoy. Rhenoy had in 1571 twee watermolens.

Bezienswaardigheden

De Hervormde kerk en voormalige graanmaalderij, thans woonhuis.

21. ACQUOY - BURCHT TE ACQUOY

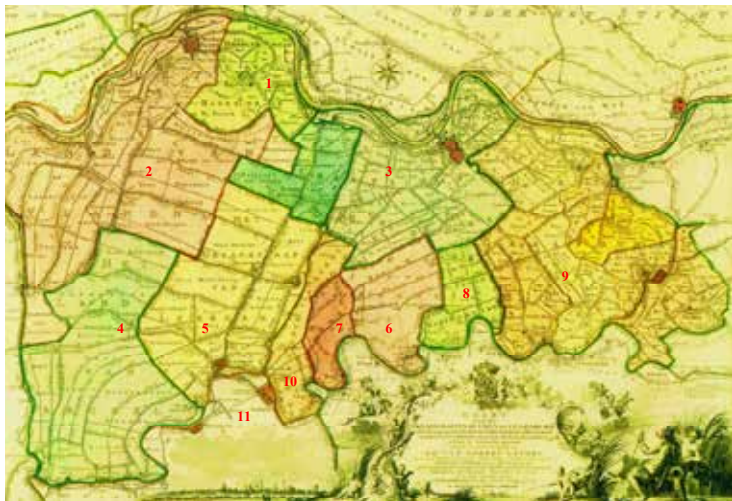
Impressie/illustratie Burcht van Acquoy, Edwin Koppens, ontwerp Manon Jamin afbeelding, archief Henk Dijk

In 1330 gaf de graaf van Gelre, Willem van Henegouwen, Acquoy aan zijn neef Gerard van Voorne, burggraaf van Zeeland. Met Acquoy wordt het slot bedoeld met de daarbij behorende landerijen en de hoge- en lage rechten van de heerlijkheid Acquoy. Via vererving en verkoop komt Acquoy in handen van de ridders Van Arkel. In 1517 koopt Floris van Egmond, graaf van Buren en Leerdam, Acquoy van Joost van Crujningen, heer van Heenvliet. De enige kleindochter van Floris, Anna van Egmond, erft al zijn titels en bezittingen. Na haar huwelijk met Willem de Zwijger in 1551 komt Acquoy tot 1795 in het bezit van de Oranjes. De regeerders van Acquoy gaven Acquoy in leen aan een leenman. In de oorkonden werd de leenover-eenkomst als volgt omschreven.

”dat slot ende Heerlijkheid van Ackoye met allen aen gerechte hooge ende lage mit thienden renten ende bevallen vissereijen vogelreijen te water ende te lande ende andere met allen sijnen toebehooren gelijk 't selve te leene te houden”

Catharinakerk van Acquoy voor 1784

1. Heerlijkheid Hagestein
2. Land van Vianen
3. Graafschap Culemborg
4. Land van Arkel
5. Graafschap Leerdam
6. 7. Ampt Beesd Rhenoy
8. Abdye van Mariënwaardt
9. Graafschap Buren
10. Baronie van Acquoy
11. Asperen

Op bovenstaande kaart zien we 11 soevereine steden en dorpen rond de Baronie van Acquoy. Elk gebied had zijn eigen regering waarvan de macht in handen was van een hertog, graaf, baron, heer of abt. Rond 1550 waren dat:

1. Heerlijkheid Hagestein, heer Willem I van Oranje. - 2. Land van Vianen, heer Hendrik van Brederode. - 3. Graafschap Culemborg, graaf Floris van Pallandt. - 4. Land van Arkel. - 5. Graafschap Leerdam, graaf Willem I van Oranje. - 6. Ampt Beesd, 7. Rhenoy, hertog van Gelre. - 8. Abdij Mariënwaardt, abt Petrus van Zuyren. - 9. Graafschap Buren, graaf Willem I van Oranje. - 10. Baronie van Acquoy, baron Willem I van Oranje. - 11. Stad Asperen, baron Wessel van den Boetselaer.

Wat we nog meer weten

Na het overlijden van Gerard van Voorne erfte zijn dochter Catharina Acquoy. Met Acquoy wordt dan bedoeld de burcht van Acquoy met de daarbij behorende landerijen en de hoge- en lage rechten van de heerlijkheid Acquoy. Als de dochter van Gerard, Catharina van Voorne, Acquoy in 1371 verkoopt aan Otto van Arkel, lezen we in die oorkonde:

voorseijt dat voorschreven slot ende Heerlickheijt van Ackoye mit allen gerechten hoge en lage mit thienden renten ende vervallen visserijen te water ende te lande ende anders mit allen zijnen toebehooren gelijk als voorseijt staat te houden van onsen erven ende nacomelinghen graven ende gravinnen van Hollant Heeren oft Vrouwe van Voorne'

De reden voor de bouw was een strategische, namelijk het optrekken van een versterking tegen vijanden die via de Linge zouden willen binnenvallen. Door te bouwen op een motte, een aangelegde zandheuvel, had men beter zicht over de Linge en het omliggende land.

De Oude Horn

ACQUOY

Historie

Acquoy wordt voor het eerst genoemd in 1300. De kerk van Acquoy wordt in 1395 voor het eerst genoemd. Met de bouw is men gelijk al scheef begonnen. De toren staat scheef, deze staat 1,15 m uit het lood en wordt ook wel de 'Betuwse toren van Pisa' genoemd. Een extra bijzondere speling van het lot in dit kader is dat op het kerkhof mevrouw Cornelia Pisa begraven ligt.

Bezienswaardigheden

Een deel van Acquoy is beschermd dorpsgezicht. De oude bebouwing van de Lingedijk in Acquoy is zeer schilderachtig. Het aan de Diefdijk gelegen, onder het dorpsgebied van Acquoy vallende, stoomgemaal De Oude Horn uit 1863, is in 2011 gerestaureerd. Ook de naastgelegen sluis met bijbehorende kademuren is hersteld.

22. METEREN - HUYS TE METEREN

Huize Meteren bij Geldermalsen

Wat we weten is het volgende:

De 'curtis de Meteren' wordt in 1265 vermeld. Of hier het huys mee bedoeld wordt, is niet met zekerheid te zeggen. Want de vertaling van het woord curtis was vroeger een aanduiding voor een plaats die geen stad genoemd kon worden.

De betekenissen zijn nogal wisselend en gaan van vlek of dorp en aantal huizen of hoeven tot slechts één enkele hoeve. In 1400 wordt het Huys te Meteren nog niet in historische bronnen vernoemd.

Het vermoeden is wel dat dit huis en enkele omliggende boerderijen met hofdomein onderdeel hebben uitgemaakt van de curtis. Wat we zeker weten is dat er op deze plek van het kasteel een vierkant herenhuis is gebouwd (1766-1769) met een voorhof, koets-/ tuinmanhuis en een stalling, dit alles omgracht.

In het boek Hedendaegsche historie, of tegenwoordige staet van alle volkeren uit 1741, wordt het Huis te Meteren als volgt beschreven:

‘In Meteren, aan den gewoonen ryweg van Geldermalsen naar Bommel, staat een fraai Heerenhuis, ’t Huis te Meteren genoemd. Het is een vierkant nieuwerwets gebouw, met een ruimen voorhof, stalling, koets en tuinmanshuizen. Het heeft een ophaalbrug en er ligt rondom een gracht. Voor is het omringd met fraaie dreeven, tuinen en omplantingen. De Heer Kornelis van Aarssen van Hoogerheide is eigenaar van dit huis’.

Van de curtis Meteren, genoemd in een oorkonde uit 1265, weten we dat de heerlijkheid door Otto van Bentheim is overgedragen aan de graaf Otto II van Gelre. Deze gaf het direct in leen terug aan de graaf van Bentheim. De graaf van Bentheim zou dan op het huis Meteren kunnen hebben gewoond. Echter, er was nog een huis op de Blankertseweg. De heerlijkheid Malsen en Meteren ging in 1306 als leen over aan het adellijke geslacht Van Cuyck van Meteren of Van Meteren zoals ze ook genoemd werden, van circa 1450 tot 1694. Na vererving kwam het uiteindelijk bij Jacob van Cuyck die in 1694 kinderloos stierf. Cornelis van Aerssen, een neef van Jacob van Cuyck, kreeg Meteren in zijn bezit. In 1766-1769 is op de plaats van het kasteel een herenhuis gebouwd door zijn kleinzoon Albrecht Nicolaas van Aerssen Beyeren. Ook liet hij de weg over de Linge en die naar Tiel bezanden. Bij ‘de Mark’ bouwde hij een Tolhuis. Het staat er nog steeds.

Op 2 augustus 1771: *Overeenkomst tussen A.N. Aerssen Beijeren heer van Meteren en den magistraat van Bommel om op kosten van den eerstgenoemde den binnenweg lopende van het veer van Geldermalsen naar en door Meteren tot aan de brug te bezanden en te onderhouden op die brug een tolhek te stellen en daar een tol of weggeld te heffen. Wat de brug betreft gaat het hier om de brug over de waterloop ‘de Mark’. De begrinding van de kleiweg van Meteren naar Deil, 2904 el, door de polders van Meteren, Geldermalsen en Deil gebeurde in 1858. Kosten fl. 5210, waarvan de provincie fl. 1860 bijdroeg.*

Het Huys werd in 1785 verkocht aan mr. M. C. Pasques de Chavonnes en weer verkocht in 1790. In de periode die volgde is Meteren in het bezit geweest van verschillende families, waaronder in 1883 jhr. Paulus Anne van Beresteyn. Hij liet het Huys restaureren en schilderen. In 1892 werd het Huys verkocht en in 1895 verhuurd als herstellingsoord door J. Ph. Michaël. Hij richtte het Huys in als christelijke inrichting voor zenuwlijders en noemde het ‘Genezareth’. In 1903 werd de inrichting opgeheven en kwam het Huys leeg te staan.

Het eerste kasteel/Huys is vlak voor 1766 gesloopt. Het Huys is in 1907 gesloopt, waarna delen van het Huys (balken, planken etc.) per openbare verkoop werden verkocht. In de curtis vonden verschillende zaken

plaats, zoals het innen van pacht en de rechtspraak in een dagelijkse rechtbank. Het terrein, het toponiem 'Hogen Hof' aan de zuidzijde van de Blankertseweg, doet vermoeden dat hier een functionaris van de hoge (landsheerlijke) rechtspraak gezeteld heeft. Daarnaast is ook melding gemaakt van de Huizen 'hooge Gericht' Hieruit zou kunnen blijken dat in Meteren zetels van een hoge en een lage rechtspraak bij elkaar lagen.

Wapen van familie Van Aerssen Beijeren

Tijdens het afbreken is er dynamiet gebruikt om de middeleeuwse kelders die zo stevig gebouwd waren te vernietigen. Hierbij bleek ook dat de fundamenten groter waren dan het huis.

Er is ook een wapensteen van het geslacht van Aerssen Beijeren gevonden. Het terrein van Huys Meteren is nog steeds als 'vierkant' herkenbaar in het landschap.

Meteren, in de Tielerwaard, Jacobus Stellingwerff, 1687-1727 (Gelders Archief)

23. METEREN - HUYS BLANCKENSTEIN

Tiendkaart 1714, links Huis Meteren en rechts Huys Blanckenstein

Huis Blanckenstein heeft gedurende circa 250 jaar aan de Blankertseweg gelegen van de zestiende tot het einde van de achttiende eeuw. Ten oosten van het huis zijn aanwijzingen voor een tuin en mogelijke gracht. Aan de noordzijde kan een bijgebouw hebben gestaan, maar de relatie met het huis Blanckenstein is onzeker.

Er bestaat een vermoeden dat Wennemar heer van Cuijk en Hoogstraten, die getrouwd was met Aleyd de Cock van Opijnen, het Huys Blanckenstein rond 1357-1379 gebouwd heeft, maar dat is niet zeker.

Het Huys Blanckenstein stond vlak bij huis Meteren. Beide kastelen zijn te zien op de Tiendkaart van 1714.

De graaf van Bentheim zou op het Huys Blanckenstein hebben gewoond. Echter was er nog een huis te Meteren. Waarschijnlijk heeft dit huis te Meteren tot dezelfde familie behoord, namelijk de familie Van Cuyck.

Huys Blanckenstein moet vóór 1790 zijn afgebroken. Op deze locatie zijn weerstandsmetingen gedaan en werden sporen van bebouwing en een slotgracht aangetroffen.

Dorpsstraat (Regionaal Archief Rivierenland)

METEREN

Historie

Meteren bestond al in 1265, want toen werd het genoemd in een oorkonde.

Er heeft ook een kasteel gestaan, Huis Meteren genoemd.

In Meteren zijn de afgelopen jaren veel archeologische opgravingen gedaan.

Zowel uit de middeleeuwen, de Romeinse tijd, als ook uit de ijzertijdperiode, de bronstijd en uit het stenen tijdperk zijn voorwerpen gevonden.

Bezienswaardigheden

In Meteren zijn een aantal rijksmonumenten: een boerderij uit ca. 1800 aan de Dorpsstraat 4 en de Hervormde kerk met toren aan de Dorpsstraat 16.

Bij de kerk staat een oud brandspuithuisje.

24. EST - KASTEEL MERCKENSTEIN

Het dorpsplein van Est met de dorpspomp en de kerk, Augustus 1955 (Gelders Archief)

Van kasteel Merckenstein is geen afbeelding bekend.

Het kasteel in Est zou gestaan hebben ten noorden van de Dreef.

Hier is weinig van bekend. De eerste mensen genoemd als eigenaren van Merckenstein zijn Otto van Tuyl en, na overdragen in 1491 van het leen van kasteel Merckenstein, zijn broer Hendrik. Voorheen was het een allodiaal goed. Dat wil zeggen dat het een vrij eigendom was.

Al in 1350 duikt de naam Est in de archieven op. Een schenking van een

vicarie (altaar) aan de kerk door de vrouwe van Est, Agnes, en haar mn Jan van Est. Enkele jaren later, in 1369, staat op een lijst, die is opgesteld voor het in kaart brengen van huiseigenaren, de heer Henric van Est vermeld. Dit is waarschijnlijk de zoon van Agnes en Jan van Est. Verder lezen we op deze lijst dat zij gerekend worden tot de landadel. Vader en zijn zonen Jan en Henric van Est, waren in 1377 medeondertekenaars tussen het verbond van de edelen in Gelre.

De eerste Gelderse successieoorlog, was een strijd tussen twee dochters

Kerk in Est, 2023 (privéarchief)

van Reinald II (beide gevaardigde voor het bestuur van het hertogdom Gelre). Naast de Bronckhorsten (het kamp dat Machteld in deze strijd steunden) steunden dus ook Jan en Henric deze strijd. Henric was in 1384 getuige van het huwelijk van Jan van Cuijk en Johanna, bastaarddochter van Willem van Gelre (Willem is de zoon van Maria, de zus van Machteld, dus de tegenpartij in de eerste Gelderse successieoorlog). Henric werd in 1385 nog beleend met het kasteel het Hoge Huys in Beesd en overleed kinderloos rond 1390. Via de 3 families die via familieverbanden (de Cock van Opijnen, Van Cuijk en Van Tuyl) recht hadden op de erfenis kwam de Heerlijkheid Est met kasteel het Hoge Huys in Beesd in handen van de Van Cuijks (ook wel Van Malsen genoemd). Johanna van Cuyck van Opijnen was dan ook in 1395 eigenaresse van de

Heerlijkheid. Deze vrouw werd rond haar 30e levensjaar min of meer gedwongen te trouwen met een minderjarige bastaardzoon van Willem van Geldre. Maar op 15 december 1400 werd dit huwelijk ontbonden en verloor zij hierdoor bijna al haar goederen.

De hertog van Gelre had na de dood van Johanna in 1428 een nieuwe leenman nodig en dit werd, door trouwe dienst aan de hertog, aan Gijsbert van Tuyl gegund. Na het overlijden van Gijsbert werd Reyner van Tuyl heer van Est.

Na de dood van Reyner I kwam via zijn zoon Gijsbert en diens zoon Reyner II, de heerlijkheid Est in het bezit van de dochters Ysentruit en Heilwich. Bij leven van Reyner II komt, via een koopacte die hiervoor opgesteld was, het bezit naar de zussen toe. De koopacte beschrijft het volgende:

‘Een huis en hofstede met duiventil genaamd ‘de Hoiff’ te Est en het land en het onderhouden van hun vader tot zijn dood. Rond 1563 komt de heerlijkheid in handen van de ambtsman Cleas van Vijgh’. Met deze Cleas van Vijgh verandert er wat voor het dorp. Het dorp had, nadat de voorgaande families in het dorp woonden, nu een heer die elders woonde. Reyner I had als leenheer de volgende rechten en plichten.

Rechten: De dorpingen waren verplicht een aantal dagen in het jaar voor de heer of vrouwe van het dorp te werken. De rechten van de heer bestond uit het benoemen van een schout, de pastoor en kerkrentmeester, het recht op de wind, de zogenaamde molendwang. Iedere dorping was verplicht het graan op de molen van de heer te laten malen, zodat de heer daar inkomsten

uit trok. Lage rechtspraak viel onder zijn bevoegdheid, waarvan de heer een deel van de boetedoening voor zichzelf mocht houden. De ‘dagelijkse’ heerlijkheid is het stelsel waaronder deze rechten vielen.

Plichten: Door een groeiende macht van de Gelderse huizen werden steeds meer kastelen en heerlijkheden aan de hertog opgedragen. Vervolgens werd dit bezit tegen geringe vergoeding door de hertog als leen teruggegeven. De leentrouw die hierdoor ontstond, betekende dat men verplichtingen had aan zijn landheer (de hertog). De plicht die ‘de klokkenslag’ heette, betekende dat bij het luiden van de klok, de hertog alle weerbare mannen opriep en met de leenheer moest komen opdrijven bij een oorlog of watersnood.

EST

Historie

Ook Est is een heel oud dorp. Het dorp Est was vroeger een leen van Opijnen. In de veertiende eeuw was Est eigendom van de heer van Est. In de vijftiende eeuw ging de heerlijkheid over op de familie Van Tuyl. Zij verkochten Est in de zestiende eeuw aan Claes Vijgh. Est ligt op een oude stroomrug van de Waal. In de omgeving van het dorp was vroeger al een intensieve akkerbouw. Ook was er op zeer grote schaal fruitteelt.

Bezienswaardigheden

De Hervormde kerk aan het Dorpsplein is gebouwd in de jaren 1746 - 1747. Ook de kerkenraadbanken stammen nog uit die tijd. In de kerk bevindt zich een grafkelder van de heer van Est en Opijnen. In het daktorentje hangt de in 1747 gemaakte originele bronzen klok. De oude pastoriewoning is gebouwd in 1857. De dorpspomp dateert uit 1777.

25. OPHEMERT - KASTEEL OPHEMERT

Kasteel Ophemert (privécollectie)

De oudste vermelding in de literatuur is 1265. De eigenaar van het kasteel was toen Rudolf de Cock en het kasteel was toen een woontoren. In de zeventiende eeuw raakte het huis beschadigd door de Franse inval, waarna het verbouwd is. In de jaren 50 van de twintigste eeuw heeft een restauratie plaatsgevonden in samenwerking met de Rijksdienst voor het Culturele erfgoed. Veel geschiedenis over het kasteel is te lezen in het boek van de heer Welling.

In 1403 komen we hertog Reinaud IV van Gelre tegen die *'den Huijse en gesete tot Ophemert met den Bongert'* in leen geeft aan ridder Sweeder van Weerdenborch. Het geslacht De Cock van Waardenburg bezat de heerlijkheid en het kasteel Ophemert tot 1552. Frederik van Haeften kocht in 1552 het kasteel met heerlijkheid. Hij vererfde het aan zijn zoon Allard van Haeften, die het weer naliet aan zijn zoon Johan en kleinzoon Walraven en zo heer van Ophemert werd.

Het "huuske" (privécollectie)

Te vermelden valt dat de Cock van Haefkens als ambtsmannen en dijkgraven in de streek geschiedenis schreven.

Het geslacht de Cock van Haeften bleef de heerlijkheid en het kasteel in bezit houden tot 1844. In 1844 overleed de ongehuwde Anna Margriet barones van Haeften, vrouwe van Ophemert, Zennewijnen en Meerlo (1782-1844). Zij verkreeg Ophemert uit erfenis van haar vader. Haar nalatenschap ging over aan haar neef en raadsman Barthold baron Mackay (1773-1854). Dit door een huwelijk in 1790 van Barthold de Cocq van Haeften (1755-1808) met de Schotse barones Arnoldina Margaretha barones Mackay (1771-1849).

Door verdere vererving kwam het landgoed terecht bij de Schotse Hugh

Entree kasteel Ophemert (privécollectie)

William Mackay (1937-2013). Deze Schot stond op 2 maart 2010 kasteel, koetshuis en overige opstallen met bijna 4 hectare grond in erfpacht af aan Alexander Coenraad Arthur baron van Dedem. Na het overlijden van Hugh William Mackay, werd zijn zoon Aeneas Simon Mackay Lord Reay enig erfgenaam van de Nederlandse goederen. Dat houdt in dat wanneer de erfpacht van Ophemert ooit zou vervallen, het eigendom aan hem vervalt.

Te vermelden valt dat in de kerk nog 6 rouwborden van de familie de Cock van Haeften te vinden zijn. Een rouwbord is een zwartgeverfd, meestal ruitvormig, houten bord met naam, titel en wapenschild van een prominente overledene met vermelding van de geboorte- en sterfdatum. De rouwborden werden op de gevel van

Het Koetshuis

het sterfhuis opgehangen en werden dan naderhand aan de muren van de kerk, waar de overledene begraven was, bevestigd.

De heerlijkheid Ophemert en Zenne-wijnen heeft nogal wat markante personages gehuisvest. In de periode 1568 tot 1648 (de Tachtigjarige Oorlog) trad er een tweedeling op in de familie de Cock van Haften; sommigen kozen de zijde van prins Willem van Oranje, anderen die van de Spanjaarden.

De Mackays verdienden hun sporen als belangrijke staatslieden. Zo schopte Aeneas Mackay het tot vicepresident van de Raad van State. In Ophemert bekommerde hij zich om het zielenheil van zijn onderdanen, was hij actief op het gebied van armenzorg en richtte hij tal van christelijke scholen en instellingen op. We kunnen bij dit prachtige kasteel gelukkig van geen einde spreken. Het is in volle glorie te zien en er worden activiteiten georganiseerd.

OPHEMERT

Historie

Het exacte ontstaansmoment van Ophemert kennen we niet, maar wel is zeker dat de nederzetting in 850 al bestond. In de middeleeuwen stonden er in het dorp een paar grote boerderijen. Rond 1250 is er in Ophemert een commanderij van de Duitse orde gesticht. In de vijftiende eeuw heeft het dorp in grote lijnen de huidige vorm aangenomen.

Bezienswaardigheden

Vooral door de schade die het dorp in de Tweede Wereldoorlog heeft geleden zijn er niet veel monumentale panden meer te bewonderen. Toch is een aantal panden nog zeker het bekijken waard. De Sint Maartenskerk, de voormalige pastorie aan de Molenstraat, De Abdij aan de Akkersestraat 17 en De Kapelhof aan de Waalbandijk.

26. VARIK - KASTEEL VAUDERICH

Kasteel Varick, Alex Olzheim

Het huis te Varick, genoemd in een oorkonde uit 968-971, wordt gezien als de oorspronkelijke woonstede Varik. In de dertiende eeuw wordt kasteel Varik als volgt omschreven: *'Huys ende slot tot Vauderich, met hofstat ende bongert binnen sijnen cingel daertoe behorende ende wind ende windmeul to Vauderich'*.

Rond 1750 raakte het slot Molenhuys (huis Varik) in verval. Een van de rechten van de kasteelheer in de dertiende eeuw is het recht van de wind geweest. Dit betekent het alleenrecht om een molen te laten draaien.

Wie het huis heeft gebouwd is niet bekend. Huys Varik heeft gestaan aan de Waalbanddijk in de directe nabijheid van de molen.

Het geslacht van Varick heeft de Heerlijkheid lange tijd in bezit gehad. In 1276 wordt Alardus, Judex de Valdericke vermeld. Ridder Steeske van Vauderick was in 1343 heer van Varik. In 1357 wordt Goossen *'zich noemende heer van 't Laag gericht van Varick'* vermeld in een overeenkomst met het kapittel over het onderhoud van de kerk. In het Chronicon Tielense, komen deze Goossen of Goeswinus ook voor in 1366 en 1372.

Kasteel Huys te Varik, Alex Olzheim

Hendrick van Varik is heer in 1394. Zijn dochter *'bragt de Heerlijkheid aan haren man'*, heer Walraven van Haaften. Aleyda van Varick *'bragt Huis Varick aan haren man'*, heer Gerbrand van Beest. Het huis van Varick was onderscheiden c.q. los van de Heerlijkheid. Later werd in 1403 hun kleinzoon ermee beleend. Weer later is de Heerlijkheid ook in handen geweest van de geslachten Aeswijn, Van Dorth, Van Stepraedt en Van den Steenhuys.

De Heerlijkheid kwam in 1590 door huwelijk van de familie Van Dorth aan de familie Van Stepraedt. In 1670 kocht Frans van Dorth de Heerlijkheid van de familie Van Stepraedt terug. Deze laatste woonde op het Huis de Hondswinkel. Later speelde Frans van Dorth een rol bij de oprichting van de statie Varik.

Het huis staat op een tiendkaart uit 1714 ingetekend en op een kaart van de Thielervwaard uit 1750 aangegeven als *'vervallen huys'*. Waarschijnlijk is het in de periode tussen 1714 en 1750 verlaten en ergens rond 1800 afgebroken, maar dat weten we niet zeker.

Na de reformatie was er waarschijnlijk in heel de Thielervwaard geen priester meer te vinden voor het belijden van het katholieke geloof. Mensen uit de Thielervwaard die het katholieke geloof wilde belijden moesten uitwijken naar Tiel, Alem of de Bommelerwaard. Echter, in 1688 wist de heer van Varik, Frans van Dorth, toestemming te verkrijgen voor de oprichting van de statie Varik. De heer Daniel Meynaerts werd toen de eerste priester na de reformatie.

Naast huys te Varick hebben er nog drie huizen in Varik gestaan, maar daar weten we niet veel van. Huis Boschstein is nog te zien op een negentiende eeuwse kadastrale kaart ter hoogte van de Keizerstraat met de Kerkstraat. Huis Hondswinkel heeft waarschijnlijk gestaan op de grond waar de panden Walgtsestraat 2 en Weiweg staan. De restanten van de gracht zijn nog achter deze woningen aanwezig. Het huis Wyenrade heeft volgens een kaart uit 1750 van de Tielerwaard (als ruïne) op de hoek van de Grotestraat en de Keizerstraat gestaan.

Het dorp Varik bij Thiel aan de Waal, Pieter Jan van Liender, 1758, 1761 (Gelders Archief)

VARIK

Historie

Varik komt voor het eerst voor in een oorkonde die te dateren is tussen 968 en 971. Keizer Otto I schonk daarin aan een zekere graaf Widergeld een curtis (hof) in eigendom, met de naam Feldrike. Vervolgens treffen we het dorp aan in een akte van 27 oktober 997 onder de naam Veldricke. In 1198 wordt Varik geschreven als 'Waldrich'. De heerlijkheid was lange tijd in het bezit van het geslacht Van Varick.

Bezienswaardigheden

De toren van Varik stamt uit ongeveer 1250. Deze 'Dikke Toren' is het enige restant van de middeleeuwse dorpskerk. Het is de robuuste toren van de voormalige protestantse kerk. In 1880 is de kerk afgebroken maar is de toren wel blijven staan. Een brandspuithuisje staat vlak bij de toren tegen een vroeger schoolhuis aangebouwd. In het dorp staat de korenmolen De Bol.

27. OPIJNEN - HUYS OPIJNEN

Uitsnede Tiendkaart

Gezien de twee grachten die het Huys had, een smalle buitengracht en een brede binnengracht is deze terug te voeren naar de Karolingische tijd of wel de achtste tot tiende eeuw. Echter, na 1313 is vermoedelijk de curtis gebouwd. In Opijnen herinnert de straat Slotstraat en de omgrachte begraafplaats van Opijnen nog aan de plaats van het Huys te Opijnen. Het terrein, een stroomrug, ligt zeker twee meter boven het omliggende landschap. De aula staat nu waar vroeger vermoedelijk het hoofdhuis heeft gestaan. De geschiedenis van de grond en curtis gaat ver terug. Het begint met de schenking van de goederen in het graafschap Teisterbant in 996 door Frethebold aan de kerk te Utrecht.

In de volgende eeuwen wordt er weinig geschreven over de curtis. In 1265 blijkt het te behoren aan de graaf Otto van Gelre, in verband met het verdedigen van zijn gebied tegen de graven van Holland. Rudolf de Cock ruilt het grondgebied tussen Beesd en Leerdam met onder meer het huys te Rhenoy, tegen het grondgebied van Waardenburg, Neerijnen en Opijnen. Nadat de ruil heeft plaatsgevonden begint De Cock kasteel Waardenburg te bouwen. Het gezin heeft veel kinderen. Zijn zoon Hendrik Ridder erft in 1313 Kasteel Opijnen. Deze Hendrik zal waarschijnlijk de bescheiden curtis in Opijnen hebben gebouwd.

In 1810 blijkt dat binnen de gracht twee kleine bijgebouwen hebben gestaan. Hier is later een woonhuis bijgebouwd. Dit wordt gemeld in 1845. Eind negentiende eeuw is deze burgerwoning weer gesloopt en is de grond een tijd boomgaard geweest, waarna het uiteindelijk rond 1965 begraafplaats is geworden.

De familie De Cock die in 1265 kasteel Waardenburg stichtte, was een rijk belangrijk geslacht in deze streek. Zonen en kleinzonen van De Cock erfden grote delen van de streek. Zij stichtten er kastelen. Enkele zijn, De Cock van Waardenburg, De Cock van Neerijnen, De Cock van Opijnen, De Cock van Beesd, De Cock van Batenburg, De Cock van Bruchem, De Cock van Haeften, De Cock van Gansoyen, De Cock van Delwijnen enz. We weten dat het kasteel begin zestiende eeuw

in bezit is geweest van een erfdochter De Cock van Opijnen. Zij huwde met Johan van Maschereel, heer Van Balgooij en Keent. Zij kregen onder meer een zoon en een dochter. De dochter Hillegond (1584-1642) trouwde met Charles d' Oultremont uit een Zuid-Nederlands geslacht. Informatie van het kasteel is te vinden in kasteel Warfusé te Saint Georges sur Meuse in België.

Het huys blijkt in 1650 ernstig in verval te zijn geraakt. Het wordt hersteld, maar dit kost meer dan de heerlijkheid opbrengt, zodat het huys in 1694 opnieuw in verval komt en voor 1740 is gesloopt. Hoe Huys Opijnen er precies uit heeft gezien weten we niet. De enige afbeelding die er is, is een klein schetsje getekend op een kaart uit 1699 door landmeter Wouter Leempoel.

De acht Karvielscheepen gelijkse op stroom alle avonds lagen rivier de Waal (acht schepen op de rivier de Waal met gezicht op Opijnen en Thiel), Cornelis Lieftrinck, 1622 (Gelders Archief)

Huidige situatie aula kerkhof (privécollectie)

OPIJNEN

Historie

Opijnen is, zoals vele dorpen en steden in het rivierengebied, ontstaan op de zogenaamde stroomruggen van de Waal. Er is een verklaring uit 996 dat Opijnen en Neerijnen als één plaats, IJnen, werden genoemd.

In het jaar 1265 kreeg Rudolf de Cock Opijnen in zijn bezit. Tot in de vijftiende eeuw was de Heerlijkheid Opijnen in hun bezit.

Bijzonder

Zoals zoveel dorpen in deze omgeving heeft ook Opijnen een legende en aan die legende moet de naam Opijnen worden toegeschreven. Die legende is maar heel kort. In een barre winter dreef

Bezienswaardigheden

In Opijnen staat een monument ter herdenking aan de Amerikaanse vliegeniers van de B17 'Man-O-War' die neergestort zijn op 30 juli 1943 in Opijnen. Van de tien bemanningsleden hebben acht de crash niet overleefd, zij liggen begraven op het protestantse kerkhof.

een raaf op een ijsschots de Waal af. Tussen Heesselt en Neerijnen kreeg het dier echter zulke koude pootjes dat hij het uitriep van de pijn, o, pijn, o, pijn. Het onbekende dorpje kreeg toen de naam Opijnen.

28. NEERIJNEN - KASTEEL CLINGELENBURG

Kasteel Klingelenburg te Neerijnen, Abraham de Haen, 1731 (Gelders Archief)

Gijsbert de Cocq van Neerijnen, een achterkleinzoon van Rudolf II de Cock bouwde in het jaar 1350 het huis Clingelenburg. Het tegenwoordige huis is in ca. 1600 op de fundamente van het oude huis Clingelenburg gebouwd. Ingrijpende verbouwingen hebben plaatsgevonden in de achttiende eeuw en negentiende eeuw en werd met een aanbouw uitgebreid.

Het smalle middenrisaliet heeft een ingangsomlijsting in Lodewijk XV-vormen, met daarboven de wapens van Tjaard van Aylva en Margaretha van Gendt en een opschrift uit 1769 betreffende jhr. Hobbe baron van Aylva. Het kasteeltje kreeg in 1791 de huidige vorm. Bij het voormalig gemeentehuis

van de toenmalige gemeente Neerijnen is een koetshuis te vinden met een zeventiende eeuwse formele parkaanleg. Naar een ontwerp van L.A. Springer is in 1922-1923 een deel van dit park gewijzigd in late Engelse landschapsstijl.

Op 21 mei 1353 verkoopt vrouwe Heylwig van Ewijk het huis aan Ghiselbertus de Cock van Neerijnen en deze geeft het terug in leen aan Heylwig van Ewijk. Na Heylwig van Ewijk en Ghiselbertus de Cock van Neerijnen bleef het een periode in het bezit van familie De Cock van Neerijnen, tot Gijsbert de Cock van Neerijnen in 1594 overleed.

Ophaalbrug bij Kasteel Neerijnen (privécollectie)

Kasteel Neerijnen (privécollectie)

Middenrisaliet met boven de deur de wapens van Van Aylva-Van Gendt (privécollectie)

In 1594 werd Joachim van Giessen, een zoon van zijn tante Anna van Malburch en Joost Giesen, zijn erfgenaam. Door vererving aan Judith van Aylva en man Hobbe van Aylva zijn de volgende eigenaars Margaretha barones van Gendt Johansdr. (1656-1741) en Tjaard van Aylva (1648-1705), zie het alliantiewapen boven het ingangsportaal van kasteel Neerijnen. Rond 1800 werd het kasteel Neerijnen bebouwd door opperhofmaarschalk Hans Willem, baron van Aylva, heer van Waardenburg en Neerijnen. Hij stond in hoge achting bij koning Willem I. In 1827 overleed deze baron en liet zijn bezittingen na aan Hans Willem van Aylva, baron van Pallandt, derde zoon van zijn overleden dochter, getrouwd met een Van Pallandt van Keppel. Door de toenmalige burgemeesters van Waardenburg werd veel overlegd met de baron. Hans Willem van Pallandt was in 1852 opperkamerheer van

Willem III. Hans Willem van Pallandt was in 1929 de laatste uit het mannelijke geslacht van Pallandt. De laatste uit de vrouwelijke lijn, Jkvr. Elise baronesse van Pallandt, stierf in 1971. Het kasteel ging daarna naar haar achterneef Jhr. Carel L.H. van Vredenburg. Deze verkocht het in 1974 aan Stichting Het Gelders Landschap. Vervolgens werd het verkocht aan de gemeente Neerijnen en daarna weer verkocht aan Het Gelders Landschap & Kastelen. Het einde van de Clingelenburg kwam rond 1574 toen het door troepen van Lodewijk van Nassau zwaar werd beschadigd. Tussen 1574 en ca. 1600 zal het huys Clingelenburg afgebroken moeten zijn. Het in ca. 1600 gebouwde gebouw bestaat nog. Wel is er in de jaren 1790 en 1791 grondig aan het kasteel verbouwd. Dit blijkt uit brieven tussen rentmeester Kooijman en baron Van Pallandt.

NEERIJNEN

Historie

In het jaar 1265 sprak men van Nederijnen cum Opijnen, in 1280 van Ynen et Opinen. Vanaf het einde van de veertiende eeuw werd Neerijnen aangeduid als Nederijnen. Onder deze naam vinden we het dorp ook in achttiende eeuwse archiefstukken nog terug. Neerijnen vormde samen met Waardenburg een heerlijkheid. Deze behoorde in 1265 al aan Rudolf de Cock. De witte kerk van Neerijnen is gebouwd in 1860.

Bezienswaardigheden

De uiterwaarden en de Kil bij Neerijnen zijn in één woord schitterend te noemen. Het is één van de fraaiste gebieden in het rivierenlandschap, waar het zeer aangenaam is om enkele uren te verblijven, zowel in de uiterwaard als boven op het oude dijkje op een bankje. In de zomer bloeien er duizenden waterlelies. Een aantal fraaie oude boerderijen in het dorp staan garant voor een oude sfeer.

29. WAARDENBURG - KASTEEL WAARDENBURG

Ruïne van Kasteel Waardenburg, Abraham Rademaker, 1727-1733 (Rijksmuseum)

De stichtingsdatum van het kasteel van Waardenburg is exact bekend. Op 2 augustus 1265 gaf de graaf van Gelre toestemming aan ridder Rudolf de Cock om een motte te bouwen. Deze aangelegde kasteelheuvel moest dienstdoen als nieuwe versterking, maar ook als woning. De motte werd aangelegd aan een 'meander' van de Waal, maar door de vele overstromingsdreigingen werd deze bocht in de zeventiende eeuw afgesneden

en lag het Waardenburgs kasteel niet langer meer aan de rivier maar kwam het in de uiterwaard te liggen.

De familie De Cock bouwde het kasteel uit tot een groot veelhoekig complex, wat zeer zeldzaam is in onze contreien. Doordat de familie De Cock geen mannelijke opvolgers had kwam het kasteel in 1385 door huwelijk van erfdochter Agnes in handen van de familie Broekhuysen.

De geschiedenis herhaalde zich, want door huwelijk van erfdochter Walraven met Otto van Arkel in 1494 kwam het kasteel in bezit van de machtige familie Van Arkel. Rond 1550 kreeg het kasteel zijn grootste omvang. Walraven van Arkel liet grote bouwkundige vernieuwingen uitvoeren waarbij kosten noch moeite werden gespaard.

De glorie dagen duurden echter maar even (ongeveer 20 jaar) want in 1574 (tijdens de Tachtigjarige Oorlog) werd het kasteel verwoest door de troepen van Willem van Oranje. De weduwe van Walraven, Catharina van Gelre (bastaarddochter van de hertog van Gelre), behoorde tot de Spaansgezinden en weigerde zich over te geven. De schade was enorm en het kasteel zou deze slag nooit meer te boven komen.

Begin zeventiende eeuw kocht Johan Vijgh het kasteel en hij zou het noordelijk deel herstellen. In 1700 werd het kasteel gekocht door de Friese familie Aylva en zij zouden het sterk beschadigde zuidelijk deel afbreken; zo ontstond de tegenwoordige hoefijzervorm. Voor de derde maal in zijn geschiedenis zou het kasteel door het huwelijk van een erfdochter van familie veranderen, want in 1800 kreeg de familie Van Pallandt het in bezit. Zij zouden grote tegenslagen te verwerken krijgen. Vanaf 1944 werden er Duitse soldaten en officieren gehuisvest, die hun plunder- en sloopwerken grondig verrichtten.

Na de bevrijding deden Nederlandse troepen dat ook nog weer. Het kasteel fungeerde na 1945 als noodwoning voor gezinnen uit Waardenburg die niet konden terugkeren naar hun huizen. Sommigen bleven er tot 1957.

In 1974 kreeg de stichting 'Gelderse Kastelen' het kasteelterrein in erfpacht. Zij zette zich in om de benodigde gelden te verzamelen voor een grondige restauratie. Het lukte alsmat niet omdat de rijkssubsidies maar mondjesmaat werden toegekend. Tot een anonieme schenking het mogelijk maakte om een restauratieplan op te stellen. Uiteindelijk kon dan in 2007 de gewenste grootschalige restauratie starten, waarbij de oorspronkelijke indeling en historische details zoveel als mogelijk werden gespaard.

Het kasteel Waardenburg is vandaag de dag het enige veelhoekige kasteel in ons land waarvan nog een aanzienlijk deel van de ringmuur is bewaard gebleven. Het landgoed Waardenburg en Neerijnen (ongeveer 300 hectare) is ook in het bezit van de Stichting Gelderse Kastelen en hierdoor wordt niet alleen het kasteel, maar ook een mooi gevarieerd landschap met boomgaarden, bossen, weilanden en uiterwaarden voor het nageslacht bewaard.

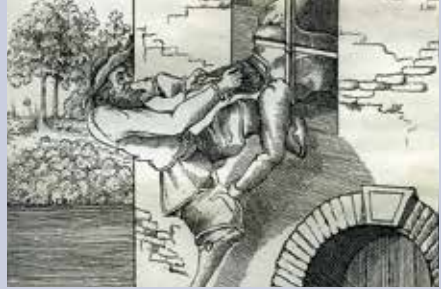

Bovenstaande impressie Kasteel Waardenburg

Wat we nog meer weten

De Faustlegende

Het kasteel van Waardenburg is verbonden aan de Faustsage, de van oorsprong zestiende eeuwse Duitse legende. In de achttiende eeuw zal Goethe zijn 'Faust' schrijven, die uitgroeit tot zijn bekendste werk. Volgens de Geldersche Volksalmanak van 1842 verblijft Faust de twee laatste jaren van zijn leven op dit kasteel. Dokter Faust is een rondtrekkende geleerde die 'de steen der wijzen' probeert te vinden. Het is de bedoeling hiermee metaal in goud te veranderen en zodoende rijk te worden. Het lukt hem alsmaar niet en in wanhoop roept hij de hulp in van de duivel. Deze komt met een contract: hij zal Faust 7 jaar dienen voor in ruil Fausts ziel. Faust ondertekent met zijn bloed. De duivel wordt nu zijn bediende Joost en alles gaat Faust voor de wind. Het succes stijgt hem naar zijn hoofd en steeds meer begint hij Joost

(de duivel dus) uit te buiten. De duivel wil het contract verbreken, maar Faust weigert. De zeven jaren zijn voorbij en het contract loopt ten einde. Om middernacht verschijnt de duivel in de toren van het Waardenburgs kasteel.

Met veel geweld en lawaai sleurt de duivel Faust door het raam naar buiten, rechtstreeks de hel in. Zijn huishoudster ziet, na een bange nacht vol vlammen rond de toren en gehuil, het bloed van Faust op de muur. Volgens de legende nu hoort men 's nachts onverklaarbare geluiden in de toren en zijn de bloedvlekken, na eeuwenlang poetsen, nu nog steeds zichtbaar.

WAARDENBURG

Historie

Het gebied waar Waardenburg ligt was al vroeg bewoond, mogelijk al in de Romeinse tijd.

Het dorp heette vroeger Hiern. De naam Waardenburg komt van het in 1265 gestichte Kasteel Waardenburg. Naast het kasteel staat de zeskantige, met riet gedekte korenmolen daterend van omstreeks 1780.

Bezienswaardigheden

Vanaf de dijk bij Waardenburg heb je adembenemende uitzichten over de Rijswaard waar meer dan 250 verschillende plantensoorten groeien en bloeien. De Nederlands Hervormde kerk in Waardenburg is mogelijk gebouwd in 1862.

30. TUIL - HUIS KLINGELBURG

Het Huis Klingelenburg bij Thuijl 1828-1876, F.N.M. Eyck, heer van Zuylichem (Gelders Archief)

De heer van het 'Huis' had een aantal boerderijen in het dorp ter leen van de landsheer ontvangen. De heren leefden van de arbeid van de boerenbevolking. Hun huizen en directe omgeving konden daarom beter geen agrarisch productieve grond in beslag nemen. Aan de andere kant wilden de heren het doen en laten van de boeren kunnen controleren en was het bij gevaar van roofovervallen wel zo veilig om zo

dicht mogelijk bij de onderhorigen te wonen. Zo is de locatie van een 'huis' aan de rand van een nederzetting begrijpelijk, rugdekking door ontoegankelijke komgronden of moeras en aan de voorkant bescherming door het dorp.

Het huis te Tuil of Klingelenburg hoorde tot in 1680 bij de grootgrondbezitters, maar is daarna verdwenen voor wat grondbezit in Tuil betreft.

In de leenregisters werd het huis te Tuil omschreven met,
'Huijs te Tuijl sampt singels, boomgaarden binnen hove, heerhuijsinge en boerenwoning cum annexis met de gereede goederen ap en deperntentie van dien de gestoeltens en graeffkelders int coor van de kerk tot Tuijk etc.'

In 1713 werd het huis te Tuil publiekelijk te koop aangeboden. Op drie elkaar opvolgende zondagen werd de openbare verkoop aangekondigd. Het geheel bestond uit het adellijke huis van Tuil met 36 morgen land bestaande uit bos, boomgaarden, bouw- en weiland belast met dijklast van 24 roeden twee voeten en een duim.

Entree terrein Klingelenburg (privécollectie)

'in een vasten en stedigen erffcoop' werd op de 22e augustus voor 1600 gulden juffrouw Anna Bernie de trotse eigenaresse.

Linker en rechter zuil van toegangspoort terrein Klingelenburg (privécollectie)

Tuil - kerk, N. Wicart, 1810 (Gelders Archief)

TUIL

Historie

De naam Thuli (Tuil) komt voor het eerst voor in de tiende eeuw. Het plaatsje heeft al vroeger bewoning gekend; bij opgravingen zijn behalve middeleeuwse ook Romeinse scherven en inheems aardewerk gevonden. Er zullen vermoedelijk Bataven gewoond hebben.

De Boutensteijnse wetering is in 1316 gegraven, bedoeld als handelsroute van Culemborg naar Zaltbommel en om de afwatering van een bepaald gebied te regelen.

Bijzonder

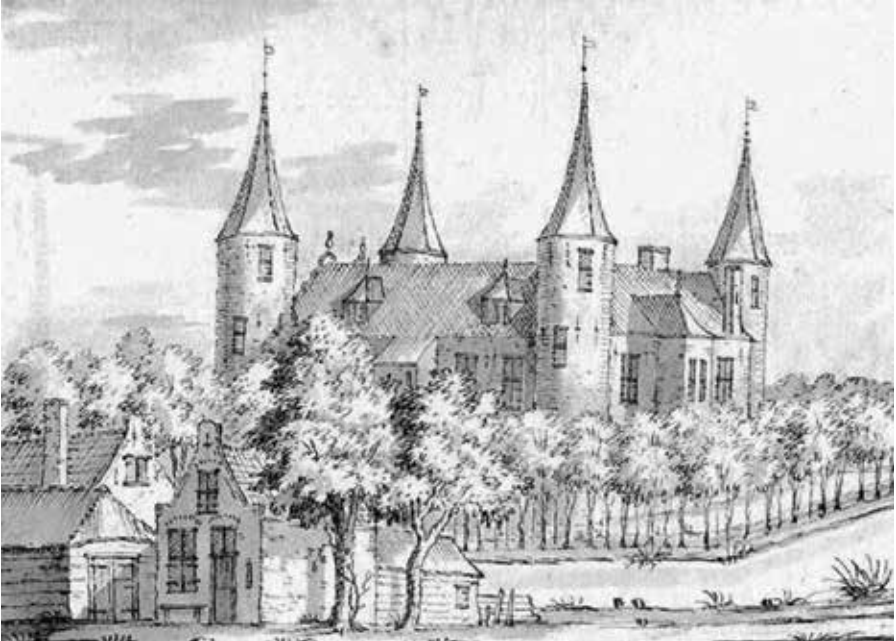
Ene ridder Willem van Tuyll moet een verbond met de duivel hebben gesloten. Daardoor moet hij tot uitzonderlijke militaire prestaties in staat zijn geweest. Regelmatig kon men hem door de lucht

Bezienswaardigheden

Nabij Tuil ligt ook het natuureservaat 't Broek. Hier is het prettig wandelen. Een schitterend gebied waar je de natuur optimaal kunt beleven. Te midden van zeer oude knotessen en wilgen ligt de kooiplas van een eendenkooi.

zien vliegen. Hij bespiedde volgens ooggetuigen, zijn vijanden. Toch moet het een keertje fout zijn gegaan. Hij raakte de torenspits van Zaltbommel. Sinds die tijd zat de toren zonder spits.

31. HAAFTEN - KASTEEL GOUDENSTEIN

Haafden, gezicht op kasteel Goudenstein, screenshot (www.tremele.nl)

Het kasteel werd naar alle waarschijnlijkheid in de veertiende eeuw gebouwd.

Haafden ligt in een uitstulping van de Waalbandijk en daarom kon men het kasteel al van kilometers afstand zien staan. Van oorsprong was het een vierkant omgracht kasteel met op de vier hoeken kleine ronde torens. Zoals de meeste kastelen in de huidige gemeente West Betuwe had dit kasteel naast zijn functie als woning ook een militaire functie. Dat laatste werd pijnlijk duidelijk toen in 1672 de Fransen het complete kasteel, op één toren na, kwamen verwoesten.

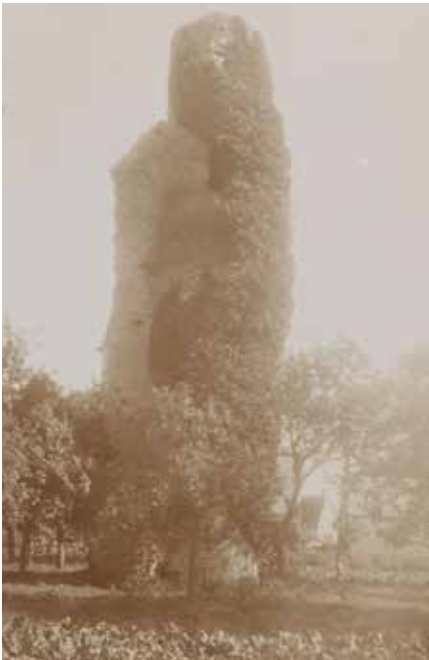
Algemeen gaat men er van uit dat het geslacht Van Haefden het kasteel heeft gebouwd. Echter meer aannemelijk is dat het de afstammelingen zijn van de erfdochter Geertruida, die getrouwd was met Johan de Cock van Waardenburg, die het kasteel betrokken. Zij werden De Cock van Haefden genoemd en bleven tot 1608 de Heren van Haefden en ook van Hellouw en Herwijnen. Door vererving komen Goudenstein en de heerlijkheid in handen van Reinoud van Brederode en later van zijn broer Johan Wolfert, maarschalk van de republiek. Hij zou heer worden van meer heerlijkheden, waaronder die van Vianen.

De Amsterdamse koopman Benjamin Dutrey kocht in 1712 de heerlijkheid en deze zou tot 1975 in de familie blijven. De familie bezat veel grond en bekleedde ook functies buiten de heerlijkheid.

Twee Dutrey's werden burgemeester van Zaltbommel (tegenover Haaften) en in de negentiende eeuw kregen ze hoge ambten in Gelderland.

Mr. G. Dutrey van Haaften liet de enig overgebleven hoektoren in 1969 restaureren, waarbij een met leien gedekte spits op de toren werd geplaatst. De 19 meter hoge toren heeft

een doorsnee van 3,5 meter en is in twee periodes ontstaan. Het onderste torendeel met een muurdikte van 1,10 meter stamt waarschijnlijk uit de veertiende eeuw. De verhoging van de toren heeft een muurdikte van 25 centimeter en dateert uit de vijftiende of begin zestiende eeuw. Sporen aan het muurgebouw maken duidelijk dat het hoofdgebouw moet hebben bestaan uit een overwelfde kelder, drie verdiepingen en een zolder. De vertrekken in de toren waren slechts vanuit de verschillende verdiepingen in het hoofdgebouw toegankelijk.

Toren van kasteelruïne Goudenstein te Haaften, anoniem (Monumentenzorg) (toegeschreven aan), 1890-1920 (Rijksmuseum)

Dreef in Haaften, 2023 (privécollectie)

Het kasteel werd dus in 1672 door de Fransen verwoest. De heren Van Haeften moesten daarna in andere huizen wonen. In 1975 droeg de familie Dutrey van Haeften de toren en resten van Goudenstein over aan 'Het Gelders Landschap & Kastelen', die

intussen ook weer herstelwerkzaamheden verrichtten. Momenteel ligt de toren in de achtertuin van twee woningen, Dreef 7. Het mausoleum/grafmonument van Dutrey van Haeften bevindt zich op de oude begraafplaats van Haafden, Engelenhof 2

Het huys te Haafden in de Tielerwaard, Aert Schouman (waarschijnlijk), 1730-1792 (Gelders Archief)

HAAFTEN

Historie

De oudste vermelding van Haafden dateert van 1031 bij een schenking aan de abdij Abdinghof. Van 1373 tot 1608 was de heerlijkheid in handen van het geslacht Van Haeften. In 1712 werd deze verkocht aan Benjamin Dutry die een nieuw landhuis liet bouwen, omdat het slot Goudenstein tot een ruïne was vervallen. Dit landhuis werd in 1794 door de Fransen verwoest.

Bezienswaardigheden

Aan de Waalbandijk staan de korenmolen De Blauwe Reiger en de Nederlands Hervormde Kerk, die in 2007 van binnen gerestaureerd is. In de achtertuin van een huis aan de Dreef staat het restant van kasteel Goudenstein – enkel een hoektoren met muurstompen. Deze drie gebouwen markeren de horizon van Haafden. Verder bevinden zich langs de Waalbandijk enkele gerestaureerde boerderijen uit de negentiende eeuw.

32. HELLOUW - HUYS JEUDESTEIJN

Misschien is het goed om eerst te beredeneren waarom het Huis te Hellouw geïdentificeerd mag worden met zowel 'het Spijkertje' als 'het huis Jeudesteijn'.

Om te beginnen: het Huis te Hellouw wordt volgens Van der Aa 'het Spijkertje' genoemd, en is in 1709 bij een dijkdoorbraak vernietigd. Zowel in de archieven van de Hoge Dijkstoel van de Tielerwaard als in het dingsignaat van Tuil is vervolgens sprake van een wiel op de plaats waar 'het Huijs of Spijcker van de Hr. Buijcx' gestaan heeft – daarmee is de naam van de voormalige eigenaar of bewoner onthuld. In Hellouw is in deze periode slechts één persoon met die achternaam te vinden: Pieter François Buijcx. Diezelfde Buijcx erfde in 1706 een huis te Hellouw dat Jeudesteijn heette.

Dat dat een groot en opvallend huis geweest is, blijkt wel uit het feit dat een van de vroegere bewoners 'heer van Jeudesteijn' genoemd werd. Conclusie: het zou vreemd zijn als Hellouw twee van dergelijke aanzienlijke huizen gekend heeft, die dan ook nog eens in het bezit van dezelfde persoon zouden zijn geweest. De eenvoudigste oplossing is dat hier steeds sprake is van één en hetzelfde huis.

Overigens is het wél mogelijk dat het Spijkertje aanvankelijk bedoeld was als bijgebouw bij een groter kasteel. Als dat klopt moet het kasteel zelf al eerder van de kaart verdwenen zijn. Misschien in het rampjaar 1672, toen de Fransen talrijke kastelen langs de Waal verwoestten, maar misschien

ook al veel eerder. Hoe dan ook, het Huis te Hellouw in de vorm waarin het in 1709 nog bestond – een hoog, omgracht huis – heeft vlakbij de grens tussen Hellouw en Herwijnen gelegen, tussen de Kerkesteeg en de Zeek, niet ver van de Waaldijk. Vandaag is er alleen nog maar een stukje kweldijk te zien en een lichte verhoging in het landschap als herinnering aan het latere huis dat vlakbij de plek van het oude, weggespoelde Jeudesteijn gebouwd werd. Zelfs het wiel waarin het huis verdween, bestaat niet meer.

Zo precies als we zijn ingelicht over de dag waarop het Huis te Hellouw ophield te bestaan, zo mistig blijft intussen de vroegste geschiedenis ervan. Op grond van een aantekening in de leenregisters van de hofstede Asperen vermoedt men dat het huis in elk geval in 1430 al bestond. Het ligt voor de hand om die Asperense leenregisters te raadplegen omdat de heerlijkheid Hellouw zelf een leen van de heer van Asperen was. Wie de lijst van bezitters bekijkt, ziet overigens meteen dat de bewuste heren van Hellouw nooit op het huis Jeudesteijn hebben geresideerd. Vóór 1709 – het jaar waarin Jeudesteijn van de kaart verdwijnt – zijn de heren van Hellouw steeds hoge edelen met grote bezittingen elders in het land, die zelf zeker niet in het dorpje aan de Waal hebben gewoond: de Van Haefkens, de Brederodes en de graaf Van der Lippe. Omgekeerd geldt dus ook dat

De oude watermolen van de polder Hellouw, 1954 (Gelders Archief)

de bewoners van Jeudesteijn in de loop van de zestiende en zeventiende eeuw absoluut geen heer of vrouwe van Hellouw zijn geweest. Ze woonden slechts in het aanzienlijkste huis van het dorp.

Opmerkelijk in de Asperense leenregisters is nu, dat er – behalve de heerlijkheid – nog één ander leen in Hellouw vermeld wordt, waarvan slechts één belening geregistreerd staat. Uit 1430, om precies te zijn. De omschrijving: *‘Een stenen huis en hofstede met duifhuis en alle getimmerte in het gerecht van Hellouw, strekkend van de straat tot de Cornegraaf’*.

Daar kan eigenlijk geen enkel ander gebouw bedoeld zijn. Hoeveel stenen huizen zullen er in 1430 – als alle boerenhuizen nog van leem en hout gemaakt worden – in Hellouw geweest zijn? Vermoedelijk slechts één: het Huis te Hellouw. Op 26 maart 1430 wordt ene Arnout de Jeude, wellicht een lid van het gelijknamige

riddergeslacht, met dit huis beleend. Daarmee hebben we meteen een verklaring voor de naam Jeudesteijn. Letterlijk: het stenen huis van de familie De Jeude.

In de zeventiende en achttiende eeuw blijkt het bewuste leengoed overigens van de heer van Asperen naar de heer van Haaften te zijn verhuisd. Dat is bijvoorbeeld zichtbaar bij de boedelscheiding in 1706, waarbij Pieter Francois Buijcx en zijn vrouw Adriana Elisabeth Huninga van Oostwold *‘het huijs Jeudesteijn, leenroerigh aen den huijse Haefsten’* erven. En inderdaad, in het Haaftense leenregister staat een notitie die grote overeenkomst vertoont met de eerdere omschrijving van het Huis te Hellouw in het Asperense leenregister: *‘Een Huis en Hofstadt, Hooghuis en Bouwhuis met boomgaard en timmering daar op, met de hofstadt daar neffens, gelegen in den gerichte van Hellouw strekkende van de gemeijne strate ten Zuiden tot de Korengraaf toe.’* De naam Jeudesteijn wordt wel-

iswaar nergens vermeld, maar het feit dat *'de Heer Peter Beucx, als in huwelijk hebbende Joffr. Adriana Henninga van Oostwolt'* genoemd wordt als degene aan wie het leen tussen 1697 en 1717 is opgedragen, zegt genoeg. Verder wordt het voornaamste gebouw op het bewuste stuk land beschreven als een Hooghuis – de oude aanduiding voor een aanzienlijk huis. En ten slotte spreekt het duidelijke taal dat het leen in 1717 overgaat in handen van de heren Verploegh van Hellowou, door Van der Aa vermeld als de eigenaars van het perceel waarop ooit het Huis te Hellowou gestaan had.

Kaart van een gedeelte van de Haafkensche Ban, Schaardijk en binnenlanden, 1776 (RAR)

HELLOWOU

Historie

Er zijn oorkondes gevonden waarin 'De Villa Hellowa' in 850 wordt vermeld. De oorkonde duidt er tevens op dat het een heerlijkheid was en toen kennelijk in het bezit van het geslacht Hellowa of Hellu. Begin vijftiende eeuw kreeg de familie Van Haeften de heerlijkheid en het kasteel in handen. In 1183 was er een kapel die in eigendom was van het klooster Abdinghof. De oude dorpskerk stortte in 1774 in en werd in 1822 herbouwd.

Bezienswaardigheden

De Hooglandse Molen of Voorste Molen ligt ten noordwesten van de dorpskern en is een in 1803 gebouwde wipmolen ter vervanging van een afgebrande, in 1627 gebouwde molen. De Laaglandse Molen of Achterste Molen ligt in het uiterste noordwestelijke puntje van het dorpsgebied van Hellowou en is eveneens een in 1864 gebouwde wipmolen, ter vervanging van een afgebrande, in 1627 gebouwde molen.

33. HERWIJNEN - KASTEEL ENGELenburg

De Engelenburg te Herwijnen, auteur onbekend, 1877 (Gelders Archief)

Dit kasteel is van de drie kastelen van Herwijnen het jongste. De precieze datum van de bouw is ook hier niet bekend. De oudst bekende bron dateert uit 1468. Dit vermeldt een 'huis met voorburcht en gracht'. Ook over hoe het er uit zag is maar weinig bekend.

Na Wayenstein en Frissestein komen de heren van Herwijnen hier pas rond 1700 wonen.

Het kasteel ligt binnendijs aan de Waal en 400 meter verwijderd van Frissestein, dat buitendijs ligt. Mogelijk was het van oorsprong een zaaltorenkasteel, dat wil zeggen dat iedere verdieping meer kamers telde. Een tekening van Cornelis Pronk uit ongeveer 1730 toont een U-vormige hoofdburcht en poorttoren. Een houten brug verbond voor- en hoofdburcht. Naast het wonen had het kasteel ook een militaire functie.

De Heren van Herwijnen bezitten al gronden in leen en breiden dat verder uit.

Het kasteel komt in veler handen en door vererving zullen rond 1600 het huis en de hofstede worden opgedeeld. De Amsterdamse zakenman Pieter de Graeff koopt in 1620 het kasteel en gebruikt het als buitenplaats. Daarna wordt zijn neef Bicker eigenaar.

Het kasteel overleeft de belegering van de Fransen in 1672, in tegenstelling tot andere kastelen. De eigenaar van Engelenburg, tevens eigenaar van Frissestein, verkoopt beide kastelen aan Adriaan Bout. Hij verwerft de heerlijke rechten (zie inleiding – feodale structuur) ook al is hij niet van adel. Beide kastelen komen in 1723 in handen van dominee Bierman en vanaf dan woont de eigenaar van de Engelenburg op Frissestein.

Veiling 1817 of 1827. Slechts één bidder, Aart de Kock, koopt het voor 1300 gulden en mag de Engelenburg slopen. De voorpoort behoudt hij nog tot 1834.

In 1931 en 1981 zijn door opgravingen de fundamenten van de Engelenburg blootgelegd.

In het weiland is het rechthoekige kasteelterrein en de gracht eromheen nog goed te herkennen en dit vormt samen met de ondergronds bewaarde fundamentsresten een beschermd archeologisch rijksmonument.

Onlangs (2020) werd met boringen en grondradar in kaart gebracht wat er onder het maaiveld is overgebleven.

De werkgroep Engelenburg heeft in het verleden al het Engelenburgpad (klompenpad) gerealiseerd maar wil nu ook het kasteelterrein ernaast wat nieuw leven inblazen, daarbij begeleid door de Stichting Landschapsbeheer Gelderland.

Deze stichting heeft ook onderzoek gedaan naar de vervallen historische hoogboomstammen rond de gracht en heeft hierbij al aanbevelingen opgesteld voor onderhoud en herstel.

Het verhaal gaat dat het nu nog spookt op het terrein van Engelenburg.

Toen de kasteelheer op kruistocht vertrok, bleef zijn dochter achter. Zij werd geschaakt door de heer van Wayenstein. Daarna wilde zij naar het klooster maar verdroeg het verlies van haar maagdelijkheid niet en pleegde daarom zelfmoord met het zwaard. Toen haar vader dan terugkwam, belegerde hij Wayenstein, vermoordde de schaker van zijn teerbemide dochter en spijkerde zijn helmkap aan de kasteelpoort. De kastelen mogen verdwenen zijn, maar het spookt er nog altijd!

't Huijs van Herwijnen (achterzijde), Jan de Bisschop (genaamd Episcopus), 1680 (Gelders Archief)

Een ander gezicht van 't huys te Herwijnen (voorzijde), Jan de Bisschop (genaamd Episcopus), 1680 (Gelders Archief)

34. HERWIJNEN - KASTEEL FRISSESTEIJN

De rechter- en achterzijde van Frissesteijn, Abraham Rademaker (twijfelachtig) In De kasteel-tekeningen van Abraham Rademaker wordt de tekening toegeschreven aan Aert Schouman, 1797-1735 (Gelders Archief)

Gebouwd in de tweede helft van de veertiende eeuw, waarschijnlijk eveneens in opdracht van de heren van Herwijnen. Frissesteijn betekent vermoedelijk 'nieuw kasteel'.

Frissesteijn was buitendijks gelegen. Het bevond zich op 400 meter van het (binnendijkse) kasteel Engelenburg, dat ook later werd gebouwd. Ze zijn dus van elkaar gescheiden geweest door de Waaldijk.

Het was een middelgroot kasteel met slotgracht en bestond uit een hoofd- en een voorburcht. Het was behalve om in te wonen ook voor militaire doeleinden opgetrokken.

Vanaf 1350 wordt Frissesteijn de zetel van de heerlijkheid.

Het kasteel werd in 1481 verkocht door de weduwe van Herwijnen (Margriet van Giessen) aan Walraeven van Haeften.

Kasteel Frissestein te Herwijnen, achterzijde, Cornelis Pronk (mogelijk), naar Jan de Bisschop, 1701-1759 (Rijksmuseum)

Uit een document van 1608 maken we op dat Reinoud van Brederode dan als eigenaar wordt genoemd. In de oorlog met de Fransen zal het kasteel zwaar beschadigd raken, daarna is het hersteld. In de achttiende eeuw werd het nog steeds bewoond, maar raakte het steeds verder in verval.

Begin negentiende eeuw is het volledig gesloopt zodat het terrein van het kasteel alleen nog verbeeld wordt door de dubbele omgrachting.

De naam Frissesteijn is echter niet uit Herwijnen verdwenen. Een huis 'Frissesteijn' aan de dijk houdt de herinnering levendig. Dit wordt in 1828 gebouwd en rond 1900 van een nieuwe gevel voorzien.

35. HERWIJNEN - KASTEEL DRAKENBURG

De Blaauwe Toorn, Aert Schouman, 1730-1792 (Gelders archief)

Drakenburg is gebouwd in de veertiende eeuw als een eenvoudige ronde woontoren met een aanbouw. De bijnaam 'Blauwe Toren' lijkt te duiden op de dakbedekking van leisteen.

Oorspronkelijk lag het kasteel direct naast de oude dijk en naast de oude loop van de rivier de Waal. Nu ligt het kasteel ten zuidwesten van het huidige dorp Herwijnen, ten zuiden

van de Achterweg in de hoek die deze maakt met de Molenstraat. Naast woning had het ook een militaire functie.

Werden de andere drie kastelen oorspronkelijk bewoond door de heren van Herwijnen; in Drakenburg is dit Arent van Leyenberg, die zich trouwens vanaf 1406 Arent van Drakenburg ging noemen. Bij die gelegenheid moest Drakenburg

Voormalig terrein Kasteel Drakenburg, 2023 (privécollectie)

Drakenstein gaan heten, vond hij.
In 1496 werd het kasteel aan het
riddergeslacht van Herwijnen verkocht
en zo kwamen alle vier kastelen in
hun handen.

Het kasteel raakte reeds in het begin
van de zeventiende eeuw in verval;
wel bleef de toren tot eind negentien-
de eeuw bestaan.

Van het kasteel Drakenburg rest nu
alleen het kasteelterrein, waarin
grachten nog te herkennen zijn in
de sloten er rondom.

Op de verhoogde plek van het
kasteel staat nu een T-boerderij,
'den Toon' genoemd.

36. HERWIJNEN - KASTEEL WAYENSTEIN

Kasteel van Wayestein of Huis van Herwijnen, Eyck, heer van Zuylichem, F.N.M. del. ; Waals, N. van der, lith, 1872 (Gelders Archief)

Zoals de naam al doet vermoeden is Wayenstein het oudste kasteel in Herwijnen.

De eerste vermelding stamt uit 1312. In dat jaar verpacht Gijsbert van Herwijnen al zijn bezittingen aan Jan van Arkel, omdat hijzelf benoemd was tot rechter van de Veluwe.

Vermoedelijk stond er al voor 1312 een huis op deze plaats.

Hoe het kasteel er precies uitzag, is niet bekend. Het ging echter wel om een groot complex met voorburcht en wordt in documenten omschreven als 'alde Hofstat'. De huidige benaming

Wadesteen of Wayenstein kreeg het kasteel pas in de zestiende eeuw.

Het kasteel lag ten noordwesten van Herwijnen.

Vanaf het begin tot in het midden van de negentiende eeuw was het kasteel bewoond. Maar ook, net als de andere Herwijjnse kastelen, had het een militaire functie; het was een waterburcht.

We weten dat de Herwijjnse kastelen regelmatig in de Arkelse oorlogen (vanaf 1408) flink schade opliepen als gevolg van de gevechtshandelingen.

De bewoners

Wayenstein is het stamhuis van de heren Van Herwijnen; nadien zal Frissestein dat worden.

Het Huis te Herwijnen is hoogstwaarschijnlijk gebouwd door hen en zij hebben het met een kleine onderbreking bewoond tot 1402. Na hen kwamen de heren Van Haeften, van 1415 tot 1558. Dan wordt het huis in leen gegeven aan Maarten van Rossum, de neef van de bekende Gelderse maarschalk.

Rond 1600 kreeg het kasteel een langgerekte rechthoekige vorm. In de zeventiende eeuw kwam het kasteel in handen van de familie Van Bijl; zij werden in 1714 opgevolgd door de familie Van den Steen.

Wadestein moet zich toentertijd in heel goede staat hebben bevonden, want beschrijvingen uit die tijd vermelden vele beeldhouwwerken, waarmee het was gedecoreerd.

Tot in het midden van de negentiende eeuw bleef de eerste verdieping van het kasteel nog bewoond.

In 1865 werd het kasteel (het oudste dus) gesloopt.

De kelder, mogelijk van rond 1300, werd toen opgemeten. Deze was voorzien van kruis- en tongewelven.

De ronde toren en een latere aanbouw werden nog in de eerste decennia van de twintigste eeuw bewoond. Daarna volgde verder verval. De ronde toren (uit de veertiende of vijftiende eeuw) wordt in 1944 door de Duitsers opgeblazen. Vandaag is de grachtaanleg nog gedeeltelijk aanwezig.

HERWIJNEN

Historie

De eerste vermelding van het dorp ‘Heriuuinna’ stamt uit een schenkingsoorkonde van 850 van graaf Balderik aan de Utrechtse kerk. Het oudste gedeelte van het dorp is een goed voorbeeld van een dijkdorp. De bebouwing is gelegen langs een deel van de Waaldijk van ongeveer vijf kilometer. Door de jaren heen is Herwijnen altijd authentiek gebleven.

Bezienswaardigheden

Herwijnen heeft 31 rijksmonumenten. De meeste monumentale oude panden zijn gelegen aan de Waalbandijk. Aan de dijk is een buitenstation van het ooievaarsdorp ‘Het Liesvelt’ in Groot-Ammers gelegen.

In het buitengebied vindt men het GeoFort – een prachtig fort als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Bijzonder

De auteur Koos van Zomeren schreef veelvuldig over Herwijnen, een deel van zijn familie kwam er vandaan.

37. VUREN - HUYS LEYENBURG

Rechter- en achterzijde van Leijenburg bij Heukelum

Uit een leenregister van de graven van Holland weten we dat er rond 1340 toestemming is verleend voor het vrij van tol aanvoeren van bouwmaterialen voor een kasteel. Dit wordt in 1374 voor het eerst genoemd onder de naam Leyenburg. De kasteelheer Arent van Leyenburg stamt af van het geslacht Van Arkel en vervult aan het einde van de veertiende eeuw in Holland belangrijke functies. Zo is hij als vertegenwoordiger van de graaf van Holland baljuw en rentmeester van Amstelland en Waterland.

In de tijd van de Arkelse oorlog (1401-1412) raakt Arent van Leyenburg in conflict met de graaf van Holland, Albrecht van Beieren en kiest de kant van Gelre. Zijn kasteel wordt in beslag genomen en lijdt schade. Na verzoening in 1406 krijgt Arent kasteel Leyenburg weer terug en in 1410 ontvangt hij zelfs een bijdrage voor het herstel van zijn kasteel.

De Hollandse adellijke familie Van Arkel bouwt op de grens van Holland en Gelre aan het riviertje de Linge

een burcht. Heukelum wordt in 1272 voor het eerst vermeld. In de late middeleeuwen en de zestiende eeuw vormen Heukelum en Leyenburg een dubbelheerlijkheid. Kasteel Heukelum overleeft de tijd, maar kasteel Leyenburg wordt verwoest en vervalst.

Rond 1872 zijn de laatste resten van kasteel Leyenburg verdwenen en in 1910 wordt het terrein geëgaliseerd. Na het vinden van een gedeelte van een muur worden in de jaren 1963-1964 opgravingen gedaan. De resten van een vierkante voorburcht en een rechthoekig hoofdgebouw worden teruggevonden. Bij het kasteel hoorden een ronde toren en brede grachten, maar de snelweg A15 loopt over de meeste resten heen. Archeologische restanten van kasteel Leyenburg zijn nu alleen nog in het museum van Leerdam te zien.

Hierboven het wapen van de Heer van Leyenburg, ook wel Leyenberch genoemd, gevonden in het wapenboek dat gedateerd is eind veertiende eeuw.

Dit wapenboek Armorial de Bellenville berust in het Nationaal archief te Frankrijk.

VUREN

Historie

Het ontstaan van de nederzetting Vuren is niet precies te achterhalen. De eerste vermeldingen dateren uit de periode 850 tot 950. In de dertiende eeuw duiken de eerste lokale adellijke heren op, waarmee het dorp een heerlijkheid wordt.

Vuren had regelmatig te lijden van watersnoden. Verschillende keren per eeuw braken de Waaldijken door waardoor de bevolking en de heer van Vuren sterk verarmden.

Bezienswaardigheden

Fort Vuren is onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en is in 1844 gebouwd aan de Waaldijk, ter bescherming van Gorinchem en om te voorkomen dat de vijand naar het westen trok.

In 2017 is in het fort het Sky of Hope WO2- en Vliegeniersmuseum geëgaliseerd met een herinneringsroute als eerbetoon aan de bemanning van zes geallieerde vliegtuigen die tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn neergestort op grondgebied van de voormalige gemeente Lingewaal.

NAWOORD

Sinds de start van de activiteiten in 2016, dat toen begon met een cultureel lint van activiteiten, in de zogenaamde culturele week in aansluiting op Ode aan de Linge, die toen nog op vaderdag werd gehouden, is er heel wat gebeurd en neergezet.

April 2018 is Stichting Kunst en Cultuur West Betuwe opgericht, met het toenmalige bestuur. Core-business van de Stichting is en was de culturele zomer- en culturele winterweek (resp. 3e week juni en tweede week december) en het ontwikkelen van routes door West Betuwe. Gestart met een kunstroute van plaatselijke kunstenaars in de etalages van de winkels in het centrum van Geldermalsen en een route langs de openbare kunstwerken in Geldermalsen, Meteren, Tricht en Buurmalsen. Nu uitgegroeid, nadat wij van het RIF een prachtig startbedrag aan subsidie binnenhaalden voor ons project Wegwijs in de Betuwe, tot een volwaardige speler op het gebied van kunst en cultuur en historisch erfgoed. Met de kunst, cultuur en curiosamarkt de vierde zaterdag van juni en het doorlopend kerstconcert/muziekprogramma tijdens de kerstmarkt.

Van de Stichting zijn inmiddels 5 routes verschenen met bijbehorende bordjes.

In Tuindorp Geldermalsen staat het bord behorende bij route 1, de Piet Mulder kunst-route. In Spijk, Opijnen en Rumpst staan bordjes behorende bij route 2, de route langs de openbare kunstwerken in West Betuwe. In Buurmalsen, Deil, Heesselt, Tricht, Opijnen, Meteren, Beesd, Marienwaerdt, staan bordjes behorende bij route 3, de route langs de vloedschuren in West Betuwe. In Tricht en Rumpst staan de bordejs behorende bij Route 4, de Jan van Anrooij kunstroute. Voor route 5, de route langs de kastelen en voormalige kastelen in West Betuwe, is de zogenaamde Linge en Waal-route ontwikkeld en staan er maar liefst 37 bordjes verspreid in West Betuwe, op de plaatsen waar ooit het kasteel heeft gestaan of nog staat.

Verder zijn in het kader van “de verhalen van West Betuwe”, twee boeken uitgegeven, t.w. het boek van Gellicum en het boek van Rumpst en Gellicum, beiden van de hand van Paul van Mook.

Piet Mulder en Tuindorp

Tuindorp werd gebouwd in 1921 in opdracht van de woningbouwvereniging. Er kwamen 33 huizen naar de stijl van de Amsterdamsche School.

Kunstschilder Piet Mulder (1919-2001) woonde en werkte hier gedurende 56 jaar, op nummer 48.

Scan de QR code voor meer informatie of ga naar skwbo.nl

WEST BETUWE
Stichting Kunst en Cultuur West Betuwe

Spijk

ROUTE 2: LANGS OPENBARE KUNSTWERKEN IN WEST BETUWE

Stichting Kunst en Cultuur West Betuwe (SKCW) ontwikkelt routes door West Betuwe.

U bent nu in Spijk op route 2, de route langs de openbare kunstwerken in de 26 winkels van de centrum West Betuwe. Hieraf 47 openbare kunstwerken zijn op de kaart te vinden. Deze route van drie afdelingsgebieden loopt in Spijk, Opijnen en Rumpst.

Scan de QR code voor meer informatie of ga naar de website van Stichting Kunst en Cultuur West Betuwe, www.skcw.nl, of naar het afdelingsgebied (voornamelijk).

Kunstmarkt: Wel een stukje. Opleidingsopdracht: 1983 het kasteel in de omgeving van 'Ja van Doornik'.

Kunstmarkt: Ja van Doornik, Heeselt en Buurmalsen. 1926 en gesloten 2011, ook buurthuis, gascuider, kunstmarkt, kunstmarkt, kunstmarkt en kunstmarkt. Kunstmarkt: Academie voor Beeldende Kunst en Buurmalsen, Waarden 10 Spijk/Waarden van de weg 10.

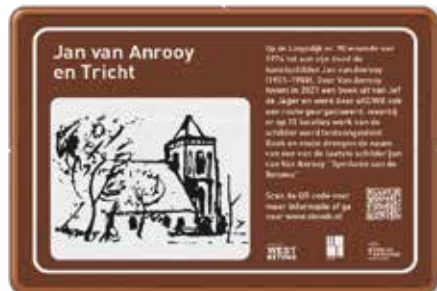
WEST BETUWE
Stichting Kunst en Cultuur West Betuwe

Langs deze weg wil ik de sponsors, subsidiegevers en alle instanties, hartelijk bedanken voor hun bijdrage al die jaren vanaf de oprichting van de Stichting. Niet om er een te vergeten, maar wel een om apart te noemen, is de mooie bijdrage die wij ook als beginnende Stichting ontvinden vanuit het Rabobank stimuleringsfonds. Maar ook het Prins Bernhardfonds, Henrietta de Wolff Stichting, Jan Nieuwenhuysen Stichting, Stichting Fonds A.H. Martens von Sevenhoven, het Regionaal Archief Rivierenland, Oudheidkundige kamer Tiel en Omstreken, de Gemeente West Betuwe, Rivierenlandfonds en vele anderen. Dank voor al het vertrouwen in al die jaren!

Per 1 juli 2022 is de Stichting overgedragen aan een nieuw bestuur met veel elan.

Joke van Vrouwerff,
Oud-voorzitter Stichting Kunst en Cultuur West Betuwe

AUTEURS

A.F.Verstegen en Maarten M. L. Th. Philipsen: Inleiding

Gerd Buyserd-van Doorslaer en A. F. Verstegen: Het historisch kader

B. Boerma: 37. Huys Leyenburg en A. F. Verstegen (beschrijving wapen)

G. Buyserd-van Doorslaer: 1. Kasteel Spijk, 4. Kasteel van Gellicum, 29. Kasteel Waardenburg, 31. Kasteel Goudenstein, 33. Kasteel Engelenburg, 34. Kasteel Frissesteijn, 35. Kasteel Drakenburg, 36. Kasteel Wayestein

E. de Bruijn: 32. Huys Jeudesteijn

K. van Drunen: 12. Huys Bakerbosch

B. van Erkom-Mos: 13. Kasteel Ravenstein, 14 Burcht van Malsen, 15 Ridderhofstad Reygersfoort, 22. Huys te Meteren, 23. Huys Blanckenstein, 26. Kasteel Vauderich, 27. Kasteel Opijnen, 28. Kasteel Clingelenburg,

B. J. de Groot: 2. Kasteel Merckenburg

G. Hamoen: 24. Kasteel Merckenstein

M. IJzerman: 8. Kasteel te Enspijk

P. de Jong: 1. Kasteel Spijk, 3. Kasteel Waddenstein

P. van Mook: 5. 't Huijs te Rumpt, 6. Huys Leegpoel, 7. Kasteel Boutenstein

M. M. L. Th. Philipsen: 17. Kasteel Wolfswaard

H. Schouten: 9. Kastelen van Deil

A. F. Verstegen: 4. Kasteel Gellicum, 10. Kasteel Bulckenstein, 11. Kasteel Palmesteyn, 16. Huys Crayesteyn, 18. Blauw Huis, 19. Kasteel Aldenborch, 20. Huys te Rhenoy, 21. Burcht te Acquoy, 30. Huis Klingelenburg

P. Welling: 25. Kasteel Ophemert

Anekdoten zijn geschreven door G. Buyserd-van Doorslaer

BRONNEN

- Inleiding** Geraadpleegde archieven: Gelders Archief, Arnhem - Regionaal Archief Rivierenland, Tiel - Nationaal Archief, Den Haag – Rijksmuseum, Amsterdam.
- 1. Kasteel Spijk** P. de Jong, Heerlijkheden rond Gorinchem, ISBN 978-90-73187-75-7.
- 2. Kasteel Merckenburg** B. J. de Groot, Heukelum hoogte in water en vuur, ISBN 078-90-9023265-2.
- 3. Kasteel Waddenstein** P. de Jong, Heerlijkheden rond Gorinchem, ISBN 978-90-73187-75-7.
- 5. 't Huijs te Rump**
9. Kastelen van Deil Kwartaalblad Mededelingen Historische Kring West-Betuwe
Deze tekst van de hand van Helma Schouten verscheen eerder in de Mededelingen van de Historische Kring West-Betuwe.
Een wandeling van Geldermalsen naar Leerdam. 1884-2012, jaargang 40, jubileum no. 2012.
- 12. Huys Bakerbosch** Geraadpleegde archieven: Regionaal Archief Rivierenland, Tiel en Gelders Archief, Arnhem
- 13. Kasteel Ravenstein** Historische Kring West-Betuwe. www.kastelenin nederland.nl.
<https://cchin.nl/kastelenlexicon>
- 14. Burcht van Malsen** Historische Kring West-Betuwe. www.kastelenin nederland.nl
<https://cchin.nl/kastelenlexicon>
- 15. Ridderhofstad** <https://nl.wikipedia.org/wiki/Buurmalsen>. De tegenwoordige staat van Gelderland, uit 1741, blz. 343. Historische Kring West-Betuwe.
- 16. Huys Crayesteyn** https://nl.wikipedia.org/wiki/Huis_Crayesteyn, <https://www.archieven.nl>. Historische kring west betuwe, kranten knipsels
- 22. Huys te Meteren** Sloet, Oorkondenboek, blz. 861, Reces en Akkoordenboek III blz. 267 t/m 292 V blz. 11, Verslag aan de Koning over de openbare werken in het jaar 1858, 350 jaar Meteren en Est. G. Hamoen.
[https://nl.wikipedia.org/wiki/Meteren_\(Nederland\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Meteren_(Nederland)). <https://www.genealogieonline.nl>.
- 23. Huys Blanckenstein** https://nl.wikipedia.org/wiki/Huis_te_Meteren, [https://nl.wikipedia.org/wiki/Meteren_\(Nederland\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Meteren_(Nederland)). 350 jaar Meteren en Est, G. Hamoen.
- 24. Kasteel Merckenstein** <https://www.genealogieonline.nl/voorouders-streefkerk/l74407.php>. https://nl.wikipedia.org/wiki/Eerste_Gelderse_Successieoorlog. 350 jaar Meteren en Est, G. Hamoen.
- 25. Kasteel Ophemert** Kasteel Ophemert, Paul Welling. <https://www.nporadio5.nl/fragmenten/theatervanhetsentiment/925cc006-9ebe-42de-a6a9-7b4c1e4c58fa/2019-01-26-paul-welling-over-de-spectaculaire-beroving-van-kasteel-ophemert>. https://nl.wikipedia.org/wiki/Kasteel_Ophemert. Historische Kring West-Betuwe
- 26. Kasteel Vauderich** <https://nl.wikipedia.org/wiki/Varik>. <https://regionaalarchiefrivierenland.nl/korte-geschiedenis-van-het-dorp-varik>. Historische Kring West-Betuwe
- 27. Kasteel Opijnen** Historische Kring West-Betuwe

- 28. Kasteel Clingenburg** https://nl.wikipedia.org/wiki/Kasteel_Neerijnen.
<https://www.routeyou.com/nl-nl/location/view/47433438/kasteel-neerijnen>. Historische Kring West-Betuwe
- 30. Huis Klingenburg** Uit Mededelingen van de Historische Kring West-Betuwe
- 31. Kasteel Goudenstein** <https://www.tremele.nl/adellijke%20families/o8%20Van%20Wijhe/o2%20Jasper%20van%20Wijhe/Jasper%20van%20wijhe.htm>
- 32. Huys Jeudesteijn** De volledige tekst van dit artikel verscheen in Mededelingen van de Historische Kring West-Betuwe jaargang 42 no. 1
- 33. Kasteel Engenburg** En naslag Uit Historische Kring West-Betuwe.
- 36. Kasteel Wayestein** <https://www.kasteleninnederland.nl/kasteeldetails.php?id=263>
- 37. Huys Leyenburg** www.historischevereningleerdam.nl/het-kasteel-de-leyen-burg_84.html. Jan Vredenburg, Kastelen in Gelderland, Uitgeverij Matrijs, Utrecht 2013, p. 274

NALEZEN

- 1. Kasteel Spijk** Wilt u meer weten over het kasteel, Huis te Spijk, kan raadplegen: Spijk, Heerlijkheid en waterland, van 1250 tot 2000, P. de Jong Kastelen in Gelderland, Jan Vredenburg.
- 4. Kasteel Gellicum** Wilt u meer weten over het kasteel van Gellicum, raadpleeg de volgende artikelen:
1. A. F. Verstegen Historie van Gellicum van 1326-1795/
Website Historische Kring West-Betuwe
  2. A. Hanselman- Erelman, het kasteel van Gellicum/
Website geschiedenis Geldermalsen
  3. P. van Mook, “Het boek van Gellicum”
- Wilt u nog meer weten over het kasteel van Gellicum, raadpleeg de website van de Historische Kring West-Betuwe
<https://www.hkwb.nl/algemeen/archief/>
- 9. Kastelen van Deil** Wilt u meer weten over de kastelen van Deil, ga dan naar de site, Stichting De Zeven Kastelen <http://www.stichtingdezevenkastelen.nl>
- 10. Kasteel Bulckenstein** Wilt u meer weten over kasteel Bulckenstein, raadpleeg de website van de Historische Kring West-Betuwe
<https://www.hkwb.nl/algemeen/archief/>
- 11. Kasteel Palmesteyn** Wilt u meer weten over kasteel Palmesteyn, raadpleeg de website van de Historische Kring West-Betuwe
<https://www.hkwb.nl/algemeen/archief/>
- 12. Huys Bakerbosch** Wilt u meer weten over het Bakerbosch, kijk dan op de website van de Historische Kring West-Betuwe
<https://www.hkwb.nl/archief/>
- 16. Huys Crayesteyn** Wilt u meer weten over het kasteel van Crayestein, raadpleeg de website van de Historische Kring West-Betuwe
<https://www.hkwb.nl/algemeen/archief/>
- 18. Blauw Huis** Wilt u meer weten over Beesd, raadpleeg de website van de Historische Kring West-Betuwe
<https://www.hkwb.nl/algemeen/archief/>
- 19. Kasteel Aldenborch** Wilt u meer weten over het kasteel Aldenborch, raadpleeg de website van de Historische Kring West-Betuwe
<https://www.hkwb.nl/algemeen/archief/>
- 20. Huys te Rhenoy** Wilt u meer weten over het Huis te Rhenoy, raadpleeg de website van de Historische Kring West-Betuwe
<https://www.hkwb.nl/algemeen/archief/>
- 21. Burcht te Acquoy** Wilt u meer weten over de Burcht van Acquoy, raadpleeg de website van de Historische Kring West-Betuwe
<https://www.hkwb.nl/algemeen/archief/>
- 22. Huys te Meteren** Wilt u meer weten over Huis te Meteren, raadpleeg de website van de Historische Kring West-Betuwe
<https://www.hkwb.nl/algemeen/archief/>
- 24. Kasteel Merckenstein** Wilt u meer weten over het kasteel Merckenstein te Est, raadpleeg de website van de Historische Kring West-Betuwe
<https://www.hkwb.nl/algemeen/archief/>

- 32. Huys Jeudesteijn** Wilt u meer weten over Huys Jeudesteijn te Hellouw, raadpleeg de website van de Historische Kring West-Betuwe
<https://www.hkwb.nl/algemeen/archief/>
- 35. Kasteel Drakenburg** Wilt u meer weten over Herwijnen:
J.D.H. Harten, “Kleine historische landschapselementen” in de West-Betuwe en de Vijfherenlanden. Historische Vereniging “Den Ouden Dijk”. S. Jansen, “Kastelen in Rivierenland”
- 37. Huys Leyenburg** Wilt u meer weten over het kasteel Leyenburg, raadpleeg de website van de Historische Kring West-Betuwe
<https://www.hkwb.nl/algemeen/archief/>

Dit boekje kwam mede tot stand met steun van:

Stichting Corsowagen Geldermalsen

